

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2020

4

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Gintaras KAROSAS
LNK informacis
2000

EUROPOS
PARAS

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Edita DEGUTIENĖ. Pandemija ir pasaulio ateitis / 2

Michael W. MEHAFFY, Nikos A. SALINGAROS. Projektavimas gyvajai planetai / 6

Anna-Karin SELBERG. Modernus melavimo menas / 11

Rūpesčiai ir lūkesčiai

„Lietuvių kalbos jausmas sparčiai bunka...“. *Mindaugas PELECKIS kalbasi su
Stefanu M. LANZA* / 15

Nuomonės apie nuomones

Diana BUČIŪTĖ. Atviras laiškas Aurelijai Leonavičienei / 17

Kūryba ir kūrėjai

Redas DIRŽYS, Kęstutis ŠAPOKA. Tarptautinės dailės kritikų asociacijos privilegijos,
skurdas ir papildomas žavesys / 20

Markas PETUCHAUSKAS. Visą gyvenimą statau vieną spektaklį / 29

Romano laisvė. *Agas APOLLONIS kalbasi su Javieru CERCASU* / 34

Gediminas JANKAUSKAS. Japonų kino imperatorius Akira Kurosawa / 38

Pasaulio nepakeisi vienu mostu, staiga atsitinka tik avarijos. *Jūratė Stauskaitė kalbasi su
menininku Antanu Zabelavičiumi* / 44

James KENNAWAY. Darsyk, jausmingai. *Medicina ir muzikos estetika* / 52

Laikai ir žmonės

Irena BALČIŪNIENĖ. Apie baugščią ir drąsą Vinco Mykoliaičio-Putino širdį / 60

Stebėtojas liudija / 67

Praeities dabartis

Virgilijus ČEPAITIS. Trečdalis gyvenimo. *Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar* / 69

Apie knygas

Rimantas JOKIMAITIS. Būtojo laiko miestas ir jo žmonės, arba Jurbarko žydų
pasakojimas apie gimtąjį Jurburgą / 76

Astrida PETRAITYTĖ. Kionigsbergo / Karaliaučiaus tragedijos liudijimas / 87

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Namų areštas 2 / 94

Viršelio 1 p.: Franz Kafka. „Bado meistras“. Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS. 2015

4 p.: Adomas JACOVSKIS. „Gulinti galva“. Europos parkas

PANDEMIJA IR PASAULIO ATEITIS

Iš mūsų žiniasklaidos susidaro įspūdis, kad Lietuvai rūpi tik koronavirusu užsikrėtusiųjų, mirusiųjų ar pasveikusiųjų skaičius. Ši statistika pateikiama vis abejingesniu balsu, o valdžia be paliovos giriasi savo kovos su pandemija nuopelnais, neva operatyviai atgabenami būtinausi medikamentai, apsaugos ir dezinfekcijos priemonės, nors iš tikrųjų visko akivaizdžiai trūksta. Nemažai kalbama ir apie tai, kad svarbiausia dabar gelbėti ekonomiką, ypač stambiuosius verslus. Apie gilesnes pandemijos priežastis, tolesnę pasaulio ateitį mūsų aukšti pareigūnai, net ir tie, kuriems pavesta rūpintis gamtosauga, visai neužsimena. Tyli kaip žuvis ir intelektualai. O gal žiniasklaida juos tiesiog ignoruoja? Anokia čia problema, kad plynai kertami miškai, dingsta ištisos gyvūnijos, augmenijos rūšys, drastiškai pakilo temperatūra Antarktidoje... Kodėl mums turėtų tas rūpėti, tegul suka galvas kiti!

Vakarų žiniasklaidoje mokslininkai, visuomenės veikėjai ir šiaip gamtos mylėtojai šiandien dar aktyviau negu anksčiau svarsto, koks bus Žemės likimas, daro išvadas, kurios peršasi iš dabartinės sveikatos krizės. Beveik vieningai pripažįstama, kad koronavirusas po kažkiek laiko veikiausiai nuslops, tačiau kita globali nelaimė – klimato kaita – tikrai nesustos! Pagrindinė priežastis ta, kad pasaulio politikų, medikų reakcija į pandemiją buvo greita ir labai „kieta“, o apie klimato kaitą, laikytiną globaline gamtos katastrofa, daugybę metų viso labo tik šnekama, pastangų ją įveikti nedėdama, sprendimai vis atidėliojami.

Amerikiečių žurnalistas Davidas Wallace'as-Wellsas rašo: „Šios krizės pamokos yra akivaizdžios – kuo anks-

čiau imamasi priemonių užkirsti kelią katastrofai, tuo didesnė sėkmė. Tą parodė skirtingi pandemijos mastai Taivane, Pietų Korėjoje, Singapūre, kur veikta skubiai, ir Italijoje, kur pernelyg ilgai delsta. Na, o lėtas klimato kaitos pobūdis, ne itin staigus globalinės temperatūros kilimas leido žmonijai psichologiškai susitaikyti su situacijos blogėjimu. Susidarė įspūdis, kad visai nereikia skubiai imtis drastiškų priemonių. Be to, vidutinio klimato juostoje esančios šalys vis dar galvoja, kad milžiniškos audros, potvyniai, tornadai, gaisrai jų nepalies, nes gamta naikinama kažkur toli. Kai kas net pokštauja, esą reikėtų džiaugtis, nes žiemos darosi vis švelnesnės, nebekankina speigai ir pusnys, o vasaros vis karštesnės, patogios atostogauti. Tačiau viskas pasaulyje glaudžiai susiję, vienur pokyčiai ryškesni, kitur jų pasekmės netiesioginės, bet ne mažiau skausmingos. Prieš keletą metų galingas uraganas smogė Airijai, tūkstantį metų neregėti potvyniai nusiaubė JAV Marylando valstijos Ellicotto miestelį, o tornadų Amerikoje ne tik gausa, bet ir galingumas muša visus rekordus.“

Amerikiečių žurnalistė, gamtosaugos entuziastė Elizabeth Kolbert knygoje „Šeštasis išmirimas: nenatūrali istorija“, tapusioje pasauliniu bestseleriu, jau prieš keletą metų konstatavo: „Trąšų fabrikai pagamina daugiau azoto negu visos pasaulio ekosistemos. Jau sunaudota pusė Žemės gėlo vandens atsargų... Vien Argentinoje iškirsta beveik 90 proc. miškų, tuos plotus paverčiant galvijų ganyklomis, kad pelnas būtų kuo didesnis... Vienas iš junginių, labiausiai didinančių šiltnamio efektą, yra anglies dvideginis, o daugiausia jo išsiskiria, deginant iškastinį kurą – būtent iš jo pasaulyje atsiranda net 70 proc. CO2 emisijos. Tačiau kasmet

iškasama, suvartojama milijardai tonų akmens anglių ir naftos, tie kiekiai vis auga. Homo sapiens kasdien daro tokius nusikaltimus, dėl kurių gresia pati didžiausia katastrofa per visą mūsų planetos istoriją. Kaltinti dėl to turime tik patys save, nes esame gudriausi ir žiauriausi plėšrūnai.“

Lenkų gamtosaugos specialistai nuogaustauja, kad Lenkija grįžta prie komunistiniais laikais vyravusio požiūrio į gamtą. Prof. Maciejus Nowickis teigia: „*Anuomet valdžia žadėjo tautai, kad rūpinsis gamtine aplinka tada, kai valstybė bus turtingesnė. Rūkstantys kaminai reiškė pažangą, didžiulius pasiekimus. Lenkijos Liaudies Respublika buvo labiausiai užteršta Europos šalis po Sovietų Sąjungos. Pusės upių vanduo netiko net pramoniam naudojimui, vos 4 proc. priskirtini pirmos klasės švarumui. Nors pramonė anaipol nebuvo išsivysčiusi, oro tarša viršijo bet kokias leistinas normas. Šlionske, net Krokuvoje smogas buvo didesnis negu bet kur Europoje. Atkūrus nepriklausomybę, irgi aiškinta, kad norėdami prisivyti vakarietišką gyvenimo kokybę, turėsime paaukoti gamtinę aplinką. Kone visuotinai šaipytasi iš gamtosaugos, nuolat raginta melioruoti, nusausinti, įrodinėta, kad tobuliausias dalykas – tai miškų plantacijos ir žemdirbystė, kurios intensyvumą lemia cheminės trąšos. Vis dėlto vėliau imta riboti CO2 išmetimo į atmosferą kiekius, įvestos baudos už oro ir gamtos nuodijimą, apskritai pradėta labiau rūpintis aplinkosauga. Ypač daug reikalavimų iškėlė narystė ES. Deja, ilgainiui nusiteikimas gelbėti gamtą ir atmosferą ėmė blėsti, pradėjome intensyviai kirsti miškus, sugrįžtama prie vilkų, bebrų, briedžių naikinimo, propaguojamos komercinės stumbrų medžioklės. Laimė, Briuselis ir programa Natura 2000, apimanti penktadalį šalies teritorijos, rūpinasi gamtosauga, remia ją finansiškai. Tai padėjo išsaugoti neįkainojamą Rospudos slėnį, per kurį užsimota nutiesti „modernų Augusta-vo aplinkkelį“, ES Teisingumo teismas užkirto kelią mūsų unikališios Bialovežo girios kirtimui.“*

Žurnalas *Polityka* rašo: „*Ekonomikos augimas pastaraisiais metais paliko gilų pėdsaką gamtovaizdyje. Kaimai virsta didmiesčių priemiesčiais, lenkai, apsiginklavę tujomis, žolės sėklomis arba jos rulonais, betoninėmis trin- kelėmis ir žoliajovėmis, triūsia siekdami, kad jų namai taptų kuo panašesni į nuotraukas, matytas parduotuvių*

kataloguose. Dingsta autentika, sparčiai nyksta paukščių rūšys bei porūšiai, augmenijos įvairovė. Natūraliai gamtai paliekami tik anklavai rezervatuose ir nacionaliniuose parkuose. Didžioji dalis bendros ES paramos šalies žemės ūkiui atitenka intensyvios gamybos skatinimui, stambiems ūkiams, kur viskas grindžiama chemija.“

Lenkijoje šiuo metu yra 32 kasyklos, kurios iškasa 65 mln. tonų akmens anglių. Tvirtinama, kad šalis be tų kasyklų negalėtų išgyventi, džiaugiamasi, kad anglių pakaks dar 100–200 metų. Pasak žurnalo, tai visiškai melas. Netrukus kasti reikės daugiau kaip kilometro gylyje, o tai labai pavojinga. Be to, elektrinėse teks pakeisti daugumą katilų, nes bus pereinama prie žaliosios, atsinaujinančios energijos šaltinių. Akmens anglis nebetenka savo kaip juodojo aukso vaidmens, bet vis dar laikomasi įsikibus iškastinio kuro. Gamyba šalyje mažėja, kone viskas importuojama iš Azijos, ypač Kinijos, Indijos, praturtinant jų biudžetus, o šiltnamio efektą sukeliančių dujų išsiskyrimas auga sparčiausiai Europoje... Lenkija dideliu mastu atsakinga už grėsmę, kurią kelia klimato kaita. Dabar privalu rimtai apsvarstyti net ir tai, ar būtina tiesti kiekvieną naują kelią, – tvirtina lenkų ekologai.

Vakarų šalių aplinkosaugos ekspertai itin pabrėžia miškų, apskritai medžių svarbą. Reikia išsaugoti kuo daugiau natūralių miškų, kurie patys regeneruojasi, kurių nereikia atsodinti, nes jie sulaiko ir nukreipia į aplinkinę augmeniją didžiulius vandens kiekius. Miškai, pelkės, lankos puikiai sugeria CO2, vienas miško hektaras neutralizuoja 20–30 tonų anglies dvideginio per metus. Net nedideli liūnai, įdubos su lietaus vandeniu sunaikina azoto ir fosforo perteklių, kuris priešingu atveju nuodytų ežerus, upes. Deja, medžiai, miškai dabar vertinami tik pinigais, kuo gražesnis, didingesnis medis, tuo labiau jis tinka kirtimui, nors medienos vertė sudaro tik 10–14 proc. miško vertės. Amerikiečių mokslininkų teigimu, 85 proc. miško vertės glūdi jo gebėjime reguliuoti klimatą, vandens apytaką, valyti orą, saugoti dirvą nuo erozijos. Miškas turi didžiulę kultūrinę, rekreacinę reikšmę. Lankymasis saugomuose miškuose duoda ir finansinę naudą. Ypač branginti reikėtų miestuose augančius medžius. Kuo senesnis, didesnis medis, kuo vešlesnė jo lapija,

tuo geriau jis valo orą, teikia prieglobstį nuo kaitros.

„Pats didžiausias miško nuopelnas tas, kad jis užtikrina sudėtingą gamtos procesą – organinės materijos sąveiką su saulės energija. Jeigu tą procesą bent kiek išderinsime, visas išsireguliuos, prasidės gyvybės degradacija, – sako aukštas Jungtinių Tautų aplinkosaugos pareigūnas Ingeris Andersen. – Nesirūpiname planetos gamta, vadinasi, nesirūpiname ir savimi! Covid-19 protrūkis yra aiškus įspėjimas, kad mūsų civilizacija žaidžia su ugnimi. Jei norime užkirsti kelią tokioms nelaimėms ateityje, liaukimės naikinti laukinę gamtą, kirsti medžius dėl nežaboto statybų vajaus, milžiniškais cheminių trąšų kiekiais ardyti dirvožemį. Šiuo metu visos pastangos sutelktos koronavirusui įveikti, tačiau turime galvoti ir apie ilgalaikius tikslus – kaip elgtis, kad neprarastume natūralios aplinkos ir biologinės įvairovės. Vis dar nesuvokiame, kaip glaudžiai esame susiję su gamta. Kadangi artėjame prie 10 mlrd. žmonių skaičiaus planetoje, privalome į ateitį eiti, įsiklausydami į gamtos, stipriausios savo sąjungininkės, poreikius. Deja, dabar elgiamės taip, tarsi ji būtų didžiausias mūsų priešas.“

Mokslininkai apgailestauja, kad žmonija nėra kiek nepasimokė iš ankstesnių epidemijų. „Tikėjaisi, po SARS pasaulis atsibus, pasikeis, nes ta epidemija buvo aiškus gamtos kvietimas praregėti, kol dar yra tam laiko, – sako Harvardo universiteto profesorius Aaronas Bernsteinas. – Maniau, imsime ryžtingai pertvarkyti tiek savo mąstymą, tiek veiklą. Bet epidemija baigėsi, visi lengviau atsiduso ir vėl biznis tapo svarbesnis už viską.“ Anot profesoriaus, šiuolaikinių žmonių įprotis „bastytis po pasaulį“ atvėrė duris pavojingiems reiškiniams išplisti visur. „Sugriovę laukinės gyvūnijos natūralias gyvenvietes, žmonės jau įsibrovė ir į jas, klimato kaita verčia gyvūnus apsigyventi arčiau žmonių, tad vieni virusai pereina į kitų organizmus. Juoba kad daugelyje Azijos, Afrikos šalių įprasta valgyti egzotinius gyvūnus, klesti nelegali prekyba laukiniais padarais. Atskirti sveikatos politiką nuo aplinkosaugos yra labai pavojinga tendencija. Reikia siekti bioįvairovės, darnios ekosistemų ir bendruomenių sanglaudos.“

Žurnale *The New Yorker* rašoma, kad rimtas įspėjimas, kuo gresia spartėjanti klimato kaita, gautas dar

praeito amžiaus paskutiniais dešimtmečiais: „Turėjome jau tada nedelsdami sumažinti anglies dvideginio emisiją vienu ar dviem procentais per metus, tai būtų labai daug ką pakeitę. Tačiau jokia valstybė to nedarė. Žinoma, dėl paprastos priežasties – naftos kompanijos nesutiko mažinti pelnų. Jos paskleidė gausybę melo, kad nuramintų ir nutildytų žmones. Klimato pokyčiai įgavo didžiulį pagreitį. Nuo 1988 m. išleidome į atmosferą pramoninės anglies daugiau negu per visą žmonijos istoriją! Į klausimą, kada imsis ryžtingų veiksmų klimato kaitai sustabdyti, kiekvienas prezidentas, premjeras ar meras privalo atsakyti: „Tučiuojau“. Pradėti šią kovą būtina nuo iškastinio kuro atsisakymo.“

Dar visai neseniai diskusijose globalaus atšilimo klausimu susidurdavo du požiūriai – tų, kurie įspėja apie pavojų, ir tų, kurie juo netiki. Kai kas net laikė tai mokslininkų kurstoma isterija, teigė, esą Žemei būdingas natūralus klimato kaitos ciklas, o žmogaus vaidmuo čia minimalus. Šiandien taip manančių beveik nebeliko. Net du trečdaliai apklaustųjų daugelyje pasaulio valstybių pripažino, kad mūsų planetai gresia milžiniškas pavojus, jei nebus griežtai apribota anglies dvideginio emisija. Tačiau akivaizdus ir kitas faktas – netgi tie valdžios vyrai, kurie prisiekinėja norintys gerinti aplinkosaugą, tam būtinų išpareigojimų neprisiima arba jų nevykdo. Globalaus ekologinio fondo raportas primena, kad 2015 m. pasirašytos Paryžiaus klimato kaitos stabdymo deklaracijos numatytus išpareigojimus atsisakė prisiimti tiek JAV, tiek Rusija, o Kinija ir Indija pareiškė net papildinsiančios CO2 išsiskyrimą.

Mažai ko pasiekta ir neseniai įvykusiame Madrido susitikime, nes valstybių vadovai, užuot svarstę, kokiais būdais kovoti su klimato kaita, ginčijosi, ar žmonės išvis daro jai kokią nors įtaką, – pabrėžia Wallace'as-Wellsas. Šiek tiek vilčių teikia nebent EK siūloma Žaliojo kurso programa, klimato neutralumą – nulinę anglies dvideginio emisiją – numatanti pasiekti iki 2050-ųjų. Šią deklaraciją praeitų metų pabaigoje pasirašė visos ES narės, išskyrus Lenkiją. Kai kuriuos mokslininkus, gamtosaugos aktyvistus papiktino pats taršos suvaldymo terminas, nukeltas iki „švento niekados“: „Pasaulio galingieji išdidžiai pareiškė, kad kli-

mato pokyčius skatinantys reiškiniai bus sustabdyti iki 2050-ųjų, tačiau dabartinės pandemijos akivaizdoje ši data atrodo tragiškai juokinga – ar žmonija iki to laiko apskritai išliks, jeigu bus šitaip delsiama?!“ Agentūra AFP primena, kad kai kurių ES valstybių lyderiai nuo pat pradžių priešinosi Žaliojo kurso strategijai, reikalavo visiškai jos atsisakyti arba atidėti neribotam laikui. Antai Čekijos premjeras populistas milijardierius Andrejus Babisas pareiškė, kad Europa turėtų išvis užmiršti Žaliąjį kursą ir sutelkti jėgas kovai su koronavirusu, apskritai pasiūlė vadovautis pragmatizmu.

Dėl pandemijos sustojus gamykloms, nutraukus lėktuvų skrydžius, sumažinus transporto judėjimą, nepaprastai smukus energijos suvartojimui, oro tarša sumažėjo net Kinijoje, kitose labiausiai užterštose planetos vietose – išsisklaidė smogas, žmonės pagaliau išvydo žydrą dangų virš galvos. Atrodo, peršasi vienintelė išvada – būtina apriboti vartojimą, visomis išgalėmis rūpintis aplinkosauga. Vis dėlto, pasak AFP, Europa veikiausiai atsisakys vykdyti Žaliojo kurso planą, bent jau kol kas. Taigi vargu, ar net iki 2050-ųjų pavyks pasiekti nulinę CO2 emisiją.

Pasak mokslininkų, visuomenė klimato kaitos problemas ignoruoja ne tik dėl žinių stokos, daugelis tiesiog mano, kad individai vis tiek nieko negali pakeisti, nes tie klausimai susiję su geopolitika, su valdžios struktūromis, su finansinėmis rinkomis. Toks požiūris vis labiau įsigali. Štai kodėl žiniasklaida turėtų ne tik abstrakčiai kalbėti, kad pokyčiai reikalingi, bet ir aiškinti, propaguoti konkrečius elgsenos būdus, privalomus kiekvienam žmogui. „*Jeigu nežinosime, ką turime daryti, politikams populistams bus labai lengva visuomenę gąsdinti, kokie milžiniški aplinkosaugos iniciatyvų kaštai. Matydami, kad valdžia atidėlioja gamtos gelbėjimą, ieško pretekstų nespręsti šio gyvybiškai svarbaus klausimo, turime tikią valdžią nedelsdami pakeisti*“, – rašo Polityka.

Vakarų žiniasklaida svarsto, ar tada, kai pandemija pagaliau pasibaigs, žmonės pasiryš keisti gyvenimo būdą, vartojimo įpročius tam, kad bent kiek sušvelnintų klimato kaitą. Daugelis atvirai prisipažįsta kol kas nepasirengę dėl to aukotis. Tikėtis, kad klimato kaitos problemas pavyks išspręsti, jei nepasikeis žmo-

nių elgesys, yra bergždžias dalykas. Apribojimai, įvesti kovojant su pandemija, laikini. Paklūstame jiems, tikėdamiesi, kad greitai vėl sugrįšime prie „*normalaus šiuolaikinio gyvenimo*“. Tačiau klimato kaitos stabdymas reikalauja ne laikinų, bet permanentinių pokyčių, o jų nepageidauja niekas, nors tragiški pandemijos mastai rodo, kad vartotojiškas gyvenimo būdas pražūtingas mums patiems. Nepaisydami eksperimentų išpėjimų, kad artėjame prie ribos, kai sustabdyti katastrofą bus nebeįmanoma, vis tiek norime ir toliau gyventi, pažeidinėdami gamtos dėsnius. Apklausos įvairiose šalyse rodo – dauguma piliečių trokšta, „*kad kuo greičiau viskas sugrįžtų į senas vėžes*“, tada jie vėl skraidys, keliaus, vartos, pirks kiek panorėję, statys, turtės, smagiai gyvens. Tai viskas, ko reikia vartotojų visuomenei, o gamta tegul pasirūpina savim pati, – rašo Vokietijos spauda.

Wallace'o-Wells'o nuomone, turėtume kelti klausimą, ar įveiksime ne tik koronaviruso pandemiją, bet ir gilų aplinkosauginio sąmoningumo krizę. Globalinio atšilimo, ko gero, jau nebeįmanoma sustabdyti, bet gal dar pavyktų jį sumažinti bent iki mažiau pražūtingo lygio? Tad dabar galvokime, kaip sulėtinti vadinamąjį civilizacijos traukinį, prieš jam įsirežiant į nebūties sieną.

Dabartiniai įvykiai rodo, kad klimato krizė, rūšių nykimas yra gerokai pavojingesni žmonijai negu pandemija. To neužmiršti ypač svarbu politikams – prioritetų sąrašė ekonomikos nuosmukio stabdymas neturi užgožti sprendimų, kurie padėtų suvaldyti klimato kaitą. Jeigu tą užmiršime, gamta savaime viską primins dar didesniais gaisrais, potvyniais, tornadais ir epidemijomis. Taigi gyvenimas, kurį laikome „normaliu, įprastu, mums būtinu“, niekada nebesugrįš, – teigia šviesiausi pasaulio protai. Popiežius Pranciškus neseniai pasakė: „*Leidome sau užsnūsti, užmiršome, kas mus maitina, kas palaiko mūsų bendruomenių jėgas. Kūrėme projektus, lėkėme, skubėjome, pasidavėme užvaldomi daiktų. Manėme išlikiantys sveiki sergančiame pasaulyje. Audra atskleidė mūsų pažeidžiamumą. Turime atsisakyti beprotiško niokojimo, beširdiškų interesų. Sulauksime geresnių laikų ir patys būsime geresni, jei išsivaduosime iš blogio pandemijos.*“ ■

PROJEKTAVIMAS GYVAJAI PLANETAJ*

8 skyrius. **Kompleksiškumo reikšmė**

Šiandieniniai projektuotojai, regis, žavisi mokslo idėjomis. Jie pasitelkia jas kaip analogijas, metaforas ir, itin retais atvejais, kaip įrankius kurti naujus stublinančius projektus. (Kompiuteriniai algoritmai ir splaino formos yra geri ir neseni to pavyzdžiai). Tačiau metaforos, apibūdinančios miesto kompleksiškumą, nėra tas pats, kas realus miesto kompleksiškumas.

Bėda ta, kad ši painiava gali baigtis net katastrofiškais rezultatais, prisidėdama prie ištisų civilizacijų žlugimo.

Atrodytų, skirtumas tarp metaforos ir realybės toks akivaizdus, kad neverta apie tai kalbėti. Vis dėlto tokia painiava, persmelkusi projektavimo sferą, persimeta ir į visą kultūrą, apgaulingai kurstydamą iliuzijas, neva metaforos *sukurs* realybę. Psichiatrai vadina tai sutrikimu, kuris žinomas kaip „magiškasis mąstymas“ – jeigu mūsų simboliai pakankamai geri, realybė jais irgi paseks.

Projektuotojų rankose jis tampa pavojingu įrankiu. Tai matome iš ikoniškų pastatų, tokiais laikomų grynai dėl futuristinio įvaizdžio. Jie turėjo užtikrinti

sėkmingą ekonomikos plėtrą, urbanistinių gyvybingumą, geresnę gyvenimo kokybę, tačiau to nepadarė, nes yra visiškai niekam tikę. Daugelį „totemiškų“ tvarumo bruožų regime naujuose ikoniškuose statiniuose (vėjo turbinos ir kt.), bet vėliau paaiškėja, kad jie menkai funkcionalūs.

Projektavimo metodologijos požiūriu, šis reiškinys yra savaime įdomi ir svarbi projektavimo problema, kurią laikome fundamentalia žmogaus mąstymo silpnybe. Reikia atitinkamai pertvarkyti projektavimo metodologijas. Išprususių projektuotojų pasitelkiamos mokslo įžvalgos ir metodai šiam procesui gali būti neįkainojami. Fizinį kompleksiškumą atskyrus nuo metaforiško, išryškėja, kokia paini ir netvari dabartinė situacija, tačiau tuo atžvilgiu ji gali labai praversti (juk tinkamai pasinaudoti painumu, netvarumu yra bet kokio mokslo ir bet kokios filosofijos galutinis tikslas).

Urbanistikos, architektūros, gamybos, aplinkos projektavimo tvarumas ir kompleksiškumas yra glaudžiai susiję. Žmonės „projektuoja“ dėl beveik to paties tikslo kaip ir gamta – siekia padidinti sistemos kompleksiškumą, kad ši veiktų „geriau“, t. y. būtų stabilesnė, įvairiapusiškesnė, gebėtų išsaugoti tvarkingą būklę, panašiai kaip organizmo sveikatą. Kaip ją kurti ir išsaugoti, mokomės iš gamtos struktūrų ir procesų.

* Tęsinys. Pradžia KB nr. 1 / 2

Kai kurie mokslininkai vengia svarstyti, ar gamta turi kokį nors „tikslą“. Tačiau iškart kyla klausimas: argi mes nesame gamtos dalis, argi „nesiekiame jokių tikslų“ tiek projektavimo, tiek kitose gyvenimo srityse (tarkime, saugodami sveikatą ir kurdami gerovę)? Jeigu taip, tuomet turėtume pripažinti, kad konkrečių „tikslų“ siekia bent jau tam tikra gamtos dalis. Antraip pakirstume supratimą ir apie mokslo naudą. (Iš tikrųjų pasuktume labai pavojingą filosofinių keliu, iš esmės pripažindami, kad pats intelektas – tiek žmogiškasis, tiek bet kuris kitas – yra beprasmiš!)

Vietoj neigimo pradėjime nuo prielaidos, kad mums, esantiems čia ir dabar, būtina suvokti savo situaciją ir apibrėžti tikslus. Tuomet galėsime klausti, koks požiūris būtų racionaliausias, siekiant tam tikro tikslo? Kaip mums pasimokyti iš gamtos sistemų „tikslingumo“?

Dabar tai išskirtinai svarbus klausimas, nes didžioji gamybinės veiklos dalis, ypač nuo to laiko, kai industrializacija suteikė žmonėms galimybę visur palikti griovimo pėdsakus, yra tikslinga blogąja prasme. Užuoat kūrę sudėtingas sistemas, kurios veikia geriau, jeigu prisitaiko prie gamtinės aplinkos, konstruojame tai, kas yra gamtai priešiška. Sistemos sudėtingos, tačiau pažeidžiamos, nes nelanksčios, veikia ne gamtos naudai. Judėjimas, gamyba, ekonomika, pats žmonių gyvenimas ima vis labiau priklausyti nuo didėjančio energijos sunaudojimo vien tam, kad vis greičiau artėtume neišvengiamos katastrofos link. Panašu, kad ir aplinkos projektavimą lemia ne tiek protingas tikslingumas, kiek vaizdiniai, kurie užsispyrusiai, net su religiniu įsijautimu yra garbinami toliau, nors atsiranda vis daugiau duomenų, kad tokia tipologija visiškai netinka

Tradicinis miesto audinys, susiklostęs per ištisas kartas kaip biologijos tąsa. Todėl jis reprezentuoja ne individualaus, o „kolektyvinio proto“ pasitelkimą. (Nuotraukos iš Mustapha Ben Hamouche'o knygos „Tradicinė islamiška urbanistika“).

kompleksiškoms adaptyvioms sistemoms, nusistėbtinai panašioms į gyvąsias struktūras (o tai nėra vien sutapimas).

Pavyzdžiui, miestas yra, be abejonės, adaptyvi sistema, kaip ir kitos aplinkos rūšys. Jei norime tinkamai spręsti miestų problemas, reikia žinoti, su kokiais trikdžiais susiduriame. Jei laikysime tai paprastumo paieškomis ar meniniu iššūkiu vizualiam projektavimui, nors iš tikrųjų viskas susiję su organizuotu kompleksiskumu, paklūstančiu evoliucionuojančio intelekto taisyklėms, veikiausiai viską dar labiau suvėlimė. Būtent taip pastaruosius keletą dešimtmečių elgėsi architektai ir miestų planuotojai.

XX a. viduryje kompleksiskumo mokslas, susijęs su fraktalais, algoritmų modeliais, žengė dar tik pirmuosius žingsnius, kai gyvą miestų audinį pakeitė mechaniškesnis projektavimas. Jo rezultatas – supaprastinta mašina, tikslingai nutolusi nuo gamtos kompleksiskumo. Nuo to laiko ši mokslo disciplina pasistūmėjo toliau nei buvo galima tikėtis, atskleidama anksčiau nežvelgtas gamtos paslaptis – evoliucijos stebuklus, žemės sistemų veikseną, net genetinius procesus. Geografams ir planuotojams miestų reiškinys tapo geriau suprantamas.

Tačiau daugelis architektų viso to nesuvokia iki šiol. Jų supratimu, projektavimas yra susijęs su išraiškingu prasmės perteikimu, su simboliais ir metaforomis. Kiti apsimeta einantys koja kojon su laiku,

tačiau nesuka sau galvos dėl adaptyvaus struktūros kompleksiško – toliau naudojasi madingomis metaforomis, kurdami neadaptivą, nefunkcionalią architektūrą ir urbanistines formas. Toks iškreiptas meninio projektavimo palikimas, kai nejausta jokio poreikio suprasti sistemas ir esmines jų savybes, dabar kaktomuša susiduria su moksliniu paveldu. Pasiekę tam tikrą stadiją, architektai menininkai tapo industrinės mašinos įkaitais. Jų vaidmuo buvo industrinius procesus apgaubti „prasme“, pasitelkiant metaforas, analogijas, išraiškingas formas, kad šioms būtų suteiktas estetiškai priimtinesnis, rinkos požiūriu labiau pageidautinas pobūdis. Industrinis projektas įgavo ypač didelį pagreitį, kai tapo susietas su meno vilionėmis.

Šioje vietoje veikiausiai norėsite paprieštarauti: argi ne mūsų pareiga simbolizuoti mokslinę laikotarpio dvasią ir naują kosmologinę gamtos prigimtį? Taip, tačiau tai neturėtų būti paprasčiausias išorinis apvalkalas – mūsų projektai įgaus prasmės tiek, kiek bus susiję tarpusavyje ir įstengs pagerinti žmonių gyvenimą. Gera architektūra gyvenimo ir meno aspektų nesuplaka į destruktivų mišinį, bet jais pasinaudoja tų abiejų fenomenų labui.

Projektui primetama metaforiška „tematika“ atrodo juokinga jau po keleto metų. Taip atsitinka todėl, kad išorė ir vidus niekaip nėra susiję, sąveikauja nesklandžiai. Kadaisė garbinti futuristiniai asmeninių kompiuterių dėklai dabar atrodo absurdiškai. Meno muziejų ir koncertų salių futuristinis dizainas jau yra nuvytęs ir atgyvenęs, dabar tokius dalykus užsako tik Trečiojo pasaulio šalys, mėginančios prisitaikyti prie vakarietiško architektūros madų.

Užuoat visa tai tęsus, reikėtų leisti, kad objekto išraišką lemtų kompleksiški jo santykiai su aplinka ir vaidmuo, kurį jis turėtų atlikti žmonių gyvenime. O tada atsitiktų kažkas neįtikėtina – atsirastų „klasikinė“ kokybė. Projektavimas, regis, iš to ir „išaugo“, tai buvo neišvengiama, todėl ir vadiname tai klasika. Ji belaikė. Objektai, įgavę tokią kokybę, vėliau bus vertinami taip, kaip vertinami (ar turėtų būti vertinami) didžiausi architektūriniai praeities pasiekimai.

Deja, didžiama projektavimo kontorų visai nesištingia siekti tokio tikslo. Jos bando patraukti dėmesį naujumu ir „tematika“. Blizgiosios rinkodaros ekspertai, nesuvokdami gilesnio metodologinio pokyčio, varžosi dėl kiekvieno naujo projekto, bandydami klientams užkalbėti dantį metaforomis ir vaizdiniais.

Geras architektas atsako ir už projekto įgyvendinimą, ir už jo pritaikymą. „Tikslingumo“, kuriuo siekiama prisitaikyti prie kintančios sistemos, o tai intelekto požymis, nepainiokime su intencijomis projektuotojo, kuris ignoruoja prisitaikymą, nes šis veiksmas neintelektualus. Nefunkcionalūs satelitiniai miestai ir priemiesčiai buvo sukurti išimtinai dėl vizualumo.

Projektavimas „tikslingai“ didina kompleksškumą, kad sistema galėtų kuo geriau veikti, ne tik atlikdama savo funkcijas, bet ir užtikrindama sąsajas su kontekstu bei aplinka. Tai – kaip ir pats miestas – apima galybę dalykų, tad projektuotojas turi pabrėžti jungtis tarp elementų, užtikrinančių įvairovę. Projektavimo kompleksiškoje aplinkoje uždavinys, užuoat primetus iš viršaus supaprastintą tvarką, orkestruoti įvairovę, pasikliaujant dinamika ir spontaniška tvarka. Jeigu tai pavyksta, atpažįstame mylimą miestą, kuris mus praturtina įvairiais būdais.

Organizuoto kompleksiško modelį, kurį vienas iš mūsų pasiūlė dar 1997 m., jis aptartas knygos „Architektūros teorija“ 5 skyriuje (Salingaros, 2006), nusištingamai atitinka „Integruotas informacinis sąmonės modelis“, kurį išplėtojo neuromokslininkas Giulio Tononi's 2008 m. Jo esmė ta, kad kompleksiškos sistemos sukuria integruotas jungtis tarp savo komponentų, todėl informacinė jų produkcija, nors labai gausi, tačiau koherentiška. Šis koherentiškumas neretai painiojamas su paprastumu, o tai ir yra mūsų studijos objektas.

Atkreipkime dėmesį, kad „kompleksiškumas“ labai skiriasi nuo „komplikuotumo“ (sudėtingumo). Kai kurie postmodernūs urbanistai neskiria šių labai skirtingų idėjų. Krūvon sumetus skirtingus dalykus, nepavyksta sukurti sistemos, nes tarp jų nėra jokios integracijos. Sistemos kompleksškumą užtikrina procesas, per kurį atsiranda skirtingų, neretai prieštarin-

gų elementų sąveika. Tikslingas statybos kompleksiskumas atmeta bet kokią „komplikuotumą“, kuris yra neesminis ir nesąryšingas. Taip elgiasi ir gamtinės sistemos. Jos „nenukreipia“ procesų į vienai vieną tikslą, paprasčiausiai išaugina sistemą, kad joje atsirastų tarpusavyje sąveikaujantys, sąryšingi ciklai, nesvarbu, ar jie dideli, ar maži. Tam procesui neretai būdinga subtili dinamika, o kiekvienas elementas paklūsta adaptyvumo taisyklėms.

Kodėl po parką žmonės vaikštinėja viena kryptimi, o ne kita? Kodėl vienoje parduotuvėje gausu pėsčiųjų klientų, o kitos, nė kiek ne prastesnės, lieka pustuštės? Sociogeometrinius modelius, kuriais seka žmonės, galima atpažinti ir aprašyti, nes visi remiamės paprasčiausiais apskaičiavimais – judėk ta kryptimi, kuri tau reikalinga, venk kliūčių, sustok tik tuo atveju, jei pastebi kažką įdomaus ir t. t. Perpratę tokius modelius, geriau panaudosime šaligatvį arba perkelsime savo parduotuvę į geresnę vietą. Kiti kompleksiškos saviorganizacijos modeliai irgi gali būti sėkmingai pritaikyti projektavimui.

Net labiausiai diversifikuoto miesto gyventojai yra kompleksiškos visumos dalis. Miesto gyvenamosios negalima redukuoti iki kažkokios gigantiškos mašinos veikimo, nes tai darytų (ir daro) didžiulę žalą gyvosios sistemoms. Ekosistemos elementai irgi turi savo istoriją, kaip ir visos gamtinės sistemos. Kompleksiskumo prigimtis yra visuminė, sistemiška. Elementai, apie kuriuos kalbame, turi tai, ką fizikas Davidas Bohmas pavadino „implikuota tvarka“, – jų santykis su visa sistema gerokai gilesnis, negu mums atrodo.

Štai čia iškyla suvokimo problema. Priežastis, dėl kurios nemažai žmonių kompleksiskumą painioja su „komplikuotumu“, kitaip tariant, su chaotiška nesusijusių dalių samplaika yra tai, kad mes lengviau suvokiame atskirus konkrečius pasaulio fragmentus. Toks požiūris susijęs su evoliucine nauda – fiksuojame, kas įvyksta tam tikroje vietoje tam tikru laiku, praleidžiamė sąveikas, kurios atskiras dalis susieja į visumą.

Nors ši savybė suteikė žmonėms privalumą greitai priimti sprendimus, ji apakina mus, kai susiduriame su kompleksiskomis sistemomis. Toks požiūris į pasaulį tėra abstrakcija, kuri tam tikrais atvejais nau-

dinga, tačiau visiškai netaikytina projektuojant, nes projektuodami turime reikalą su kompleksiskomis sistemomis ir su implikuota tvarka. Žemė ir visos gyvosios sistemos remiasi prigimtinio tikslingumu (jų kompleksiskumo atžvilgiu) bei sveika nuovoka. Jeigu šias sistemas supaprastiname, nesugebėdami perprasti tikro jų kompleksiskumo, tada projektuojame, ardydami, net naikindami kvartalus, miestus, nekreipdami dėmesio į ekologiją, demonstruodami žmonių autonomiją gyvosios gamtos atžvilgiu. Todėl šiandien esame patekę į nemenką bėdą.

Viena labiausiai paplitusių ir įtakingiausių idėjų, susijusių su projektavimu, yra įsitikinimas, esą tai menas, tarpusavyje nesusijusias dalis paverčiantis „kompozicija“ arba „ansambliu“. Moksliniu požiūriu ši idėja visiškai klaidinga. Gerokai tikslesnis apibrėžimas skelbia, kad projektavimas – tai vienos visumos pavertimas kita visuma. Čia jau priartėjama prie adaptyvaus požiūrio į projektavimą.

Kodėl neteisinga tvirtinti, esą projektavimas – tai tarpusavyje nesusijusių elementų „komponavimas“? Todėl kad niekas, kas veikia kaip išbaigta sistema, iš tikrųjų „nėra ir negali būti nesusiję“, nors mokslas kartu su didžiama technologijų daugiau ar mažiau sėkmingai veikė, laikydamasis būtent šios prielaidos. Ir priešingai – praėjusiam amžiuje mokslas suteikė mums gerokai daugiau žinių apie esmines visatos sąsajas, pradėdant nuo didžiausio masto erdvėlaikio tęstinumo iki atstūmimo ir trauka pagrįsto kvantų pasaulio. Biologijos moksluose atsirado supratimas apie daugiasluoksnes, istoriškas sąsajas, kurias itin akivaizdžiai atskleidžia tinkliniai ekologinių sistemų santykiai. Viskas gamtoje paremta sudėtingomis sąveikomis.

Šis esminis susisaistymas yra labai svarbus, nes gali daryti nemenką poveikį tokioms kompleksiskoms sistemoms kaip žmogaus kūnas, ekologija ar miestai. Negalima šių kompleksiskų sistemų suskaidyti, vienus elementus lengvai pakeičiant kitais (argi chirurgas imtųsi širdies transplantacijos, atidžiai nepasirūpinęs surasti tinkamą jos pakaitalą!)

Spręsdami paprastesnes problemas, galime elgtis taip, tarsi jų dalys nebūtų tarpusavyje susijusios, nes

Savaime susiklostęs miestas. Jo nė kiek negerbia projektuotojai, norintys primesti savo valią miestams, bei valdžia, siekianti totalitarinės kontrolės. Dharavis, Indija (YGLvoices nuotrauka).

niekam nesukelsime didelės žalos. Kartais naudinga supaprastinti problemas, išskaidant jas į atskirus, be vargo pakeičiamus komponentus. Tačiau tam tikram kompleksiskumo lygmeniui šis patogus išskaidymas tampa labai rizikingas. Civilizacijos lygmenyje tokia rizika apskritai neleistina. Taigi tenka ieškoti kitų būdų, kaip tinkamai elgtis su gamta, keičiant ir projektavimo technologijas.

Tačiau klausimo esmė susijusi ne vien su „technologija“, t. y. žiniomis apie daiktų gamybą. Kartais manoma, kad technologijos – tai galingos mašinos ir didžiulės abstrakcijos, nors iš tikrųjų jos yra mūsų strategija, bandant priversti gamtos procesus veikti taip, kaip mums reikia. Tai tinka kalbant ir apie strėlę, iššaunamą iš lanko, ir apie raketą, paleidžiamą į Mėnulį.

Nuo pat pradžių mūsų rūšis sąveikavo su gamta, kad susikurtų reikalingus, geidžiamus įnagius. Gana ilgai, regis, mėginome ir konceptualizuoti viską, kas vyksta. Menamose Vakarų mokslo tradicijos užuomazgose Platonas ir jo mokinys Aristotelis iškėlė klausimą apie mereologiją, svarstydami, kaip dalys sąveikauja su visuma ir kaip žmonės galėtų kurti visumą, susidedančią iš dalių, ar ją transformuoti.

Gyvosios sistemos nuolatos transformuojasi, kad sukurtų naują visumą. Tai reiškia, kad virsmas yra esminis dalykas, užtikrinantis turtingą gyvų struktūrų kompleksiskumą, ir tai svarbi užuomina projektuotojams. Be abejo, kalbame apie būtinybę suprasti projektavimą kaip būdą, kuris iš tikrųjų reprezentuoja realybę.

Gausybė XX ir XXI a. objektų daro tik išorinį poveikį. Jie susitelkę į atskirus komponentus ir „stilių“, bet ne į visumos sąryšingumą, adaptyvumą ir funkcijas. Nors būtent šie esmiškai „gyvybiški“ bruožai buvo tūkstantmečius kuriami iki pat moderniosios industrializacijos. Tad kyla klausimas, kaip galėtume šiuos laikui atsparius bruožus inte-

gruoti į niekam tikusias moderniąsias technologijas?

Atsakymas į šį klausimą susijęs su tuo, ką manome apie „klasikinį“ projektavimą. Tikras klasikinis stilius atsiranda, kai pasiekiamas aukščiausias adaptyvumo ir funkcionalumo taškas – o tai neturi nieko bendra su vizualinėmis madomis ar išankstiniu nusistatymu prieš kokią nors konkrečią daiktų „išvaizdą“.

Taigi yra trys esminiai optimalaus projektavimo ingredientai:

1. Virsmas susijęs ne su „daiktais“, bet su modeliais, t. y. paremtas tarpusavio santykiais.
2. Modeliai (bent iš dalies) egzistuoja, dar prieš įvykstant virsmui.
3. Virsmas arba padidina tvarką, būdingą konkrečiam modeliui, arba ją sumažina (tam tikrais atvejais ji išlieka tokia pati).

Apskritai imant, projektuotojams labiau rūpi toks virsmas, kuris padidina kompleksiskąją modelio tvarką. Ypač vertiname tokį virsmą, kuris užtikrina didesnę įvairovę, tačiau išsaugo esminį vieningumą arba tai, ką galima pagrįstai vadinti (kaip sako kai kurie fizikai) „visumiškumu“. Visumiškumas šiame kontekste reiškia ne kažkokią miglotą mistišką savybę, bet apibrėžiamą ir saugomą sistemos charakterį, panašiai kaip organizmo sveikatą.

Tęsinys kitame numeryje ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

MODERNUS MELAVIMO MENAS

Ne tas politikas, kuris meluoja, o tas, kuris pagau-
namas meluojantis, šiandien gali didžiuotis, kad
meta iššūkį *status quo*.

Donaldo Trumpo melus žurnalistai pradėjo skai-
čiuoti tą pačią akimirką, kai jis tapo Jungtinių Ameri-
kos Valstijų prezidentu. *The Washington Post* teigimu,
iki 2018 m. vasaros pabaigos jis pamelavo ne mažiau
kaip 4229 kartus. Tačiau štai paradoksas – Trumpas
yra prezidentas, susikrovęs didžiulį „*tiesos kapitalą*“!
Rinkėjų nuomone, jis yra ne melagis, o žmogus, sakan-
tis tiesą, kurios kiti politikai nedrįsta sakyti. Kaskart,
kai Trumpas pagaunamas meluojant, jo „*tiesos kapita-
las*“, užuot nuvertėjęs, tik dar labiau išauga.

Diskutuojant apie *suklastotas naujienas, alterna-
tyvius faktus* ir politinį melą, reikėtų turėti omenyje,
kad melas ir paslaptys visada buvo politinio žaidimo
dalis. Tarkime, lotyniškas posakis *arcana imperini*
(imperijos paslaptys) rodo, kad politinė valdžia daug
ką neišvengiamai slepia ir maskuoja. Tačiau dažnai
pamirštama, kad politiniuose kontekstuose tiesa ir
ištikimybė tiesai nebūtinai yra susijusi su faktais,
jeigu jais laikysime teisingą susiklosčiusios padė-
ties apibūdinimą. Politikai visada griebdavosi melo,
slėpdami, iškraipydami ir neigdami faktus. Gal nu-
skambės amoraliai, tačiau politikos gebėjimas elgtis

„teisingai“ nebūtinai reiškia faktų paisymą. „*Melas
neprasmunka į politiką atsitiktinai, – rašė Hannah
Arendt, – vien dėl to, kad žmogus nuodėmingas. Jau
ši priežastis lemia, kad moralinis pasipiktinimas
nėra pajėgus išstumti melo iš politinės aplinkos.*“¹

Politisnis veiksmas, pasak Arendt, turi pradžią,
jį palaikančią iniciatyvą. Politiniai veiksmai istori-
jos vagą keičia netikėtais būdais, todėl kažko naujo
pradžią visuomet yra nenuspėjama, prieš tai buvu-
siais įvykiais neįmanoma jos paaiškinti. Tačiau visa
tai nevyksta vakuume – joks veiksmas neprasideda
ex nihilo, iš nieko, jo šaknys visada glūdi konkre-
čiuose istorijos ir politikos kontekstuose. Kad susi-
kurtume erdvę savo veiksams, „*turime pašalinti
ar sunaikinti viską, kas joje buvo prieš tai, pakeis-
dami visus anksčiau ten buvusius dalykus*“.² Tačiau
to padaryti neįstengtume, jei nepajėgtume įsivaiz-
duoti kitokio pasaulio, mintyse atitrūkdami nuo ti-
krovės, kurioje esame. Jei negalėtume pasakyti nei
„taip“, nei „ne“, apibūdinami ne vien pasaulį, bet
ir pačią tikrovę, t. y. „*tuos dalykus, kuriuos patiria-
me savo jutimo bei pažinimo organais, nesvarbu, ar
jiems pritariame*“, – veiksmas būtų neįmanomas, o
jis, pasak Arendt, ir yra „*ta medžiaga, iš kurios da-
roma politika*“.³

Polinkis meluoti ir gebėjimas atlikti politinius veiksmus remiasi tuo, ką Immanuelis Kantas vadino vaizduote. Šis požiūris leido Arendt pažvelgti į fašizmą kaip į režimą, kuris politiniam melui netikėtai suteikė naujų bruožų. Veikale „Totalitarizmo ištakos“ ji analizuoja totalitarinius režimus ne kaip ideologijas ar specifines, autoritarines valdymo formas, o kaip „modernų politinį melą“.⁴

Modernus politinis melas nėra tapatus netiesai, jis nėra ir tyčinis fakto nuslėpimas, iškraipymas ar paneigimas. Jo netgi negalima vadinti tiesos priešingybe, kokia laikomas įprastinis melas. Modernus politinis melas yra būdas, kaip į politiką *įtraukti* tiesą, į ją *investuojant*. Šiuo atžvilgiu politinio melo sąvoka padeda atskleisti, kas lemia, kad šiandien kai kurie politikai, griebdamiesi melo, sustiprina savo kaip teisuolių įvaizdį.

Prasimanyti tikrovę

„Totalitarizmo ištakų“ pirmame skyriuje Arendt rašo, kad „tiesos padėtis pasaulyje labai keblė“.⁵ Modernų melą ji apibūdina, apžvelgdama skirtumus tarp senosios ir šiuolaikinės sofistikos. Senovėje sofistai pasitenkindavo „trumpalaikie argumentavimo pergale tiesos sąskaita“, o šiuolaikiniai sofistai siekia „ilgalaikės pergalės tikrovės sąskaita“.⁶ Senovės sofistai neigė paskirus faktus, o šiuolaikiniams sofistams svarbu melą paversti pramanytu pasauliu. Pasak Arendt, būtent toks yra fašizmas.⁷ Fašistinė propaganda „nesitenkino vien melavimu, ji sąmoningai bandė melą paversti tikrove... Tokiam melagingos tikrovės prasimanymui niekas nebuvo pasirengęs.“⁸

Fašistinės ideologijos ir propagandos turinys nelaikytinas jokia naujove. Netikėta buvo tai, kad melas paverstas išgalvota, bet didžiulį poveikį darančia ilgalaikie tikrove. „Totalitarinė organizacija įgavo visiškai naujas formas, nesusijusias su ideologiniu turiniu ir propagandos šūkiiais. Jos suprojektuotos taip, kad propagandos melus, išaustus aplink pagrindinį pramaną – žydų, trockistų, 300 šeimų ir t. t. sąmokslą, – paverstų veikiančia tikrove, net ir netotalitarinėmis sąlygomis nuteiktų vi-

suomenę paklusti pramanyto pasaulio dėsniams.“⁹

Totalitarinė organizacija pasitelkia melą, kad išgalvotų kontroliuojamą pasaulį, alternatyvią tikrovę. Vienas iš Arendt dažnai pateikiamų pavyzdžių yra stovykla, kurią totalitarinės valstybės pavertė „laboratorija“ – ten „eksperimentuojama su tikrove, nusistačius prieš ją“, rodant „didžiausią panieką faktams ir pačiai tikrovei.“¹⁰ Stovyklos tapdavo zonomis, izoliuotomis nuo prieštaringo, nekontroliuojamo, nestabilaus pasaulio, kuris sklidas spontaniškų sąveikų ir komunikacijos. Tose zonose režimo politika ir prognozės *išsipildė*, o pats režimas buvo įteisintas – stovyklos gyventojai netrukus tapo gyvu patvirtinimu, kad propaganda veikia.

Totalitarizmas, pasak Arendt, tradicinę vakarietišką tiesos kaip *adaequatio rei et intellectus* – atitikmens tarp daikto ir minties – sąvoką iškreipė tokiu laipsniu, kad tiesa prarado prasmę, o politikoje jau apskritai nebeįmanoma tiesos atskirti nuo melo. Laikantis *adaequatio rei et intellectus*, kokia nors mintis arba sprendimas yra teisingas tiek, kiek atskleidžia tikrovę tokią, kokia ji yra. Totalitarizmas, remdamasis šia išvalga, padarė išvadą, „kad galima tiesą prasimanyti tiek, kiek galima prasimanyti tikrovę; nebūtina laukti, kol tikrovė pati atsiskleis ir parodys tikrąjį savo veidą, tikrove su mums jau žinomais bruožais galima paversti viską, nes viskas yra mūsų gaminys. Kitaip tariant, totalitarinės ideologijos pavertimas tikrove pagrįstas įsitikinimu, kad ji, nesvarbu, kaip toli būtų nuo tiesos, vis tiek bus laikoma tiesa.“¹¹

Arendt teigimu, būtent dėl šios priežasties beprasmiška tikėtis, kad pavyks fašizmą paneigti racionalia diskusija, surengus jo šalininkams akistatą su jų pačių melais. Modernus melagis nepaiso mąstymo logikos, jis atlieka veiksmus, kad savo politiką *paverstų* tiesa. Melagis „iš prigimties yra aktorius“.¹² Jis naudojasi tuo, kad mūsų noras vaidinti, t. y. pakeisti pasaulį, labai panašus į „tą paslaptinę gebėjimą, kuris leidžia sakyti, kad šviečia saulė, nors lyja kaip iš kibiro“.¹³ Modernus melas yra kalbos aktas, o kaip toks jis reiškia kur kas daugiau negu vien faktų neigimą. Šis aktas keičia istoriją.

Taigi modernus melas pavojingas ne todėl, kad iškraipo istorinius faktus, o todėl, kad ištrina išties faktų audinį, politinių ištakų istoriją pakeisdamas alternatyvia

istorija, sunaikinančia informaciją apie tas ištakas. Istorinis audinys, spontaniškai susidarantis „tarp“ žmonių, pakeičiamas organizuota, išgalvota tikrove: „*Skirtumas tarp tradicinio ir modernaus melo dažniausiai prilygsta skirtumui tarp tikrovės slėpimo ir jos naikinimo.*“¹⁴

Modernaus melo menas ir yra toks pokytis, kai ištrinama ir prarandama istorinė atmintis apie politines ištakas. Šis modernaus melo bruožas būdingas ne vien totalitariniams režimams, kurie veikia, griebdamiesi smurto ir sėdami baimę. Jis aptinkamas ir demokratinuose kontekstuose. Vieną iš pavyzdžių Arendt pateikė esė „Melavimas politikoje“ (1971) – tai vadinamieji *Pentagono dokumentai*, liudijantys, kad nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 1968-ųjų JAV kišosi į Indokinijos vidaus reikalus. Tie dokumentai, 1971-aisiais, per patį karo Vietnamo įkarštį, nutekinti į *The New York Times*, nors neatskleidė jokios paslapties, tačiau sukėlė tokią audrą, kad Richardas Nixonas galiausiai buvo priverstas nutraukti karą. Sukrėtė ne tiek melo, pateikto tuose dokumentuose, turinys, kiek pats faktas, kad melas jau ne atsitiktinis ar antraeilis, bet sudaro pačią bendros politinės strategijos esmę, yra infrastruktūros dalis.

Pasitelkiant modernaus melo versiją, pasak Arendt, *kuriami įvaizdžiai, sprendžiamos problemos. Įvaizdžius kuria viešųjų ryšių agentai, atėję iš reklamos srities, o problemas sprendžia profesionalūs žaidimų teoretikai, sistemų analitikai, kuriuos vyriausybė pasikviečia iš universitetų ir mokslinių institutų. Kad rinkėjams amerikiečiams būtų lengviau „parduoti“ karą, viešųjų ryšių agentai kuria įvaizdžius, kad JAV yra, tarkime, šalis „taikdarė“, geraširdiškai padedanti draugams ir sąjungininkams kovoti su blogio įsikūnijimu – komunistais. O tie, kurie sprendžia problemas, gauna užduotį, kaip šis įvaizdis galėtų būti sustiprintas karu. *Pentagono dokumentai* atskleidė, kad karo faktai sistemingai ištrinami ir pakeičiami įvaizdžiais, o tada kuriami scenarijai, kaip tuos įvaizdžius paversti teisingais „faktais“, kad būtų lengviau šią informaciją parduoti. Modernus politinis melas primena laboratoriją, kurioje sistemingai manipuliuojama faktais, kad politika atrodytų teisinga, nors pati tiesa tiesiog ištrinama.*

Tiesos sakymas kaip politinis veiksmas

Kas tokiomis sąlygomis yra modernus tiesos sakymas? Arendt teigimu, melagis, ateidamas į politiką, turi didelį privalumą. Būdamas veiksmo žmogus, siekiantis pakeisti istorijos kryptį, jis visada lengvai įsitvirtina kaip politikas. Tačiau tam, kuris sako tiesą, reikia užimti visai kitokią poziciją, – privalu rodyti pasaulį tokį, koks jis iš tikrųjų yra. Arendt manymu, tiesos sakymas niekada „*nebuvo laikomas politine dorybe, nes jis mažai kuo gali prisidėti tiek prie pasaulio, tiek prie aplinkybių keitimo, kuris yra viena iš labiausiai teisėtų politinės veiklos kryptių.*“¹⁵

Tačiau modernaus melo prigimtis visai kitokia, negu buvo kadaise. Kadangi modernus melas kuria išgalvotus pasaulius, moderniam tiesos sakymui tenka liudyti iš paties melo pozicijų. Pavojus kyla jau ne atskiriems faktams, bet visai istorinei tikrovei, todėl tiesos sakymas darosi pavojingas politinis veiksmas. Arendt pabrėžia: „*Ten, kur visi meluoja apie viską, kas reikšminga, tiesos sakytojas irgi sąmoningai ar nesąmoningai ištraukia į politikos verslą, todėl irgi pradeda veikti, imasi keisti pasaulį, nes žino, kad antraip vargu, ar jam pavyks išgyventi.*“¹⁶

Pastangos grąžinti tiesą ten, iš kur ji buvo ištrinta, tampa politiniu veiksmu, kad ir koks nepolitiškas būtų jos liudytojas. Tačiau toks veiksmas nepaprastai rizikingas. Melagiai be skrupulų manipuliuoja faktais pagal politinius savo interesus ir lūkesčius, todėl įstengia visuomenę įtikinti labiau už tiesos sakytojus, kuriuos net imama laikyti melagiais.

Tikrovė kaip reginys

Kokiu atžvilgiu sąvoka *modernus melas* atskleidžia šiuolaikinę politinę padėtį? Svarbu suprasti, kad modernus melas nuolatos atkuria save iš naujo. „*Aš jį supakuoju ir parduodu kaip prekę*“, – aiškina Rogeris Stone’as, vienas iš Donaldso Trumpo rinkimų kampanijos variklių, sukūręs šūkį: „*Tiesos nebeužgniauši! Uždaryk ją! Uždaryk ją!*“¹⁷ Kokioje tikrovėje melas, kad Trumpas – tai asmuo, kuris nėra su niekuo susijęs, tampa tiesa? Tokioje, kur tikrovė paverčiama cir-

ku, karnavalu, reginiu. „Politika yra šou verslas bjauriems žmonėms“, – tvirtina Stone’as, lobistas, norėjęs tapti aktoriumi, savo priešininkų pramintas „tamsybių princu“, bet ne tiek dėl to, esą jis „neturi sielos“, o todėl, kad šį tą išmano apie valdymo paslaptis.

Stone’as sugeba prasiskolinusį kandidatą, kurio lošimo namams iškelta bankroto byla, parduoti kaip asmenį, nebijantį rizikos. Jis moka patarti melagiui, kaip galima politiniame kontekste, valdomame masinio informavimo priemonių, išlaisvinti savąjį „tiesos kapitalą“. Ne tada, kai meluoja, o tada, kai *pagauamas meluojant*, Trumpas tampa teisuoliu, nes, pasak Stone’o, tai vienintelis kandidatas, metantis iššūkį *status quo*. Kas galėtų žinoti tai geriau už Stone’ą, kuris buvo vienas iš jaunųjų protų, palaikiusių Nixono perrinkimo kampaniją. O juk tai tas pats Nixonas, kurio kritys prasidėjo nuo *Pentagono dokumentų*, kai buvo atskleistas juose slypintis melo mechanizmas, kaip faktus pakeisti tokiais įvaizdžiais, kuriuos lengviau parduoti. Vadinasi, Stone’as puikiai žino, kad tikrovei *tapus įvaizdžiu*, tiesos sakytoją, kuris, nepaisydamas įvaizdžių, per *Twitter* kalba tiesiai žmonėms, galima supakuoti ir parduoti. „*Buvau žokėjas, ieškantis žirgo. Be žirgo nelaimėsi lenktynių*“, – savo veiklą vaizdžiai pakomentavo „*tamsybių princas*“.

Stone’o pagaliau rastas politinis žirgas, nuolat pristatomas kaip nevengiantis rizikuoti, nugalėjo pasaulyje, kurio tikrovė paversta lošimo namais. „*Manote, nepatyrę rinkėjai skiria pramogą nuo politikos?*“ – ironiškai klausia Stone’as, o savo samprotavimus patvirtina, remdamasis aksioma: „*Geriau būti liūdnam išgarsėjusiam negu išvis niekada neišgarsėti*.“ Juk ir imperija prieš pat žlugimą gali nors akimirka tapti reginiu ir smagia pramoga.

Politikos atžvilgiu tiesa yra tiesiog atplaiša, kurios nepavyksta visapusiškai kontroliuoti. Ji gali pripažinti politinius interesus, strategijas ir net melą, bet grasina sunaikinti politinę melagių įtaką. Sofoklio tragedijoje Edipas siekė įteisinti savo valdžią, ieškodamas tiesos. Tačiau karaliaus atskleista tiesa ne tik atėmė iš jo valdžią, bet ir sugriovė karalystę. Pasak Gilles’io Deleuze’o, tiesa yra tai, ko nenorime ir ko neieškome, bet su kuo

prieš savo valią privalome susitaikyti.¹⁸ Sokratas tiesą laikė politikos aprobavimo akmeniu, į kurį politikai turėtų pasitrinti, kad patikrintų tikrovę ir ją išsaugotų. ■

Išvertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

Straipsnis anglų k. pirmą kartą paskelbtas Eurozine. Tai vykdomo projekto „Didžiosios technologijos ir demokratija“ dalis.

© Anna-Karin Selberg / Glänta / Eurozine

¹ Hannah Arendt. Lying in Politics („Melavimas politikoje“). In *Crises of the Republic* („Respublikos krizės“). New York: Harcourt Brace & Company. 1972, p. 6.

² Op. cit., p. 5.

³ Op. cit., p. 6.

⁴ Arendt. *The Origins of Totalitarianism* („Totalitarizmo ištakos“). New York: Harcourt Brace & Company. 1973.

⁵ Op. cit., p. 9.

⁶ Op. cit.

⁷ Arendt. *The Seeds of a Fascist International* („Fašistinio internacionalo sėklos“). In: *Essays in Understanding* („Bandymai suprasti“). New York: Schocken Books. 1994.

⁸ Op. cit., p. 146–147.

⁹ Op. cit., p. 364.

¹⁰ Arendt. *Origins...*, p. 392, 385.

¹¹ Arendt. *On the Nature of Totalitarianism: an Essay in Understanding* („Apie totalitarizmo prigimtį: bandymas suprasti“), p. 354.

¹² Arendt. *Truth and Politics* („Tiesa ir politika“). In: *Between Past and Future* („Tarp praeities ir ateities“). New York: Penguin Books. 2006, p. 246.

¹³ Op. cit.

¹⁴ Op. cit.

¹⁵ Arendt. *Truth and Politics*, p. 246.

¹⁶ Op. cit., p. 247.

¹⁷ Rogeris Stone’as filme *Get me Roger Stone* („Rodžeri Stounai, pagauk mane“). Režisierius Dylanas Bankas, Danielis DiMauro & Morganas Pehme. Netflix. 2017. Visos tolesnės citatos paimtos iš to filmo.

¹⁸ Gilles Deleuze. *Proust and Signs* („Proustas ir ženklai“). New York: Continuum. 2000, p. 11–17.

„LIETUVIŲ KALBOS JAUSMAS SPARČIAI BUNKA...“

*Mindaugas PELECKIS kalbasi
su Stefanu M. LANZA*

Mindaugas Peleckis. *Buongiorno, sveiki gyvi. Labai malonu kalbėtis lietuviškai su italų baltistu, jau nemažai metų gyvenančiu Lietuvoje. Kaip čia atsidūrėte?*

Stefano M. Lanza. *Buongiorno ir Tau, mielas Mindaugai. Čia jau pradėdame perdėdami. Tiesa, senokai gyvenu Lietuvoje, bet nevaadinčiau savęs baltistu. Veikiau italų, besidominčiu lietuvių kalba. Nors kiek gremėzdiškai skamba, vis dėlto yra arčiau tiesos. Tas susidomėjimas atvedė mane prie liuanistikos doktorantūros studijų Vytauto Didžiojo universitete, bet, kai pirmą kartą atvažiuavau į Lietuvą, tai buvo tiesiog „egzotiškos“ atostogos. Apie tai teko jau ne kartą papasakoti, todėl čia tik priminsiu, kad 1997 m. vasarą į Kauną atvažiuavau pagal studentų mainų programą. Mane kvietė prisijungti pusbroliui, paskutinę minutę likęs be bendrakeleivio. Tais laikais Lietuva buvo mažai kam Vakaruose žinomas kraštas, taigi kelionę priėmiau kaip nuotykią. Iš tiesų nei aš, nei pusbroliui jau nebebuvo*

studentai, bet svetingiems lietuviams tai mažiau siai rūpėjo. O man labai reikėjo atsiplėšti nuo savo itališko gyvenimo. Kaune atsivėrė naujas pasaulis. Pažintis su lietuvių kalba iš pradžių buvo vangiai, bet ilgainiui viskas susiklostė taip, kaip, matyt, lemta.

Kaip vertintumėte lietuvių kalbos būklę šiuo metu? Ar ji pakito per tuos metus, kai esate Lietuvoje? Jei taip, tai kuria linkme? Patys kartais juokaujame, kad sovietmečiu rusenome, o dabar baigiame su anglėti. Net radijo stotys tam pasidavusios, neretai, netgi kasdien išgirsime, kaip, atrodytų, intelektualūs žmonės kalba pusiau nelietuviškai, nors nėra jokio reikalo vartoti užsienietiškas frazes (pavyzdžiui, „Wow, koncertas buvo awesome.“). Ar Italijoje irgi panaši situacija? Ką Jūs, kalbininkas, patartumėte daryti, kad lietuvių kalba nebūtų susinama?

Įvardijimą „kalbininkas“ priimu, galiu toks būti. Mano gebėjimas vertinti lietuvių kalbos būklę pribrendo 2001–2002 metais, kai baigiau rašyti savo

pirmą žodyną. Nustebau, kad vietiniai (gimtakaliai) negalėjo man paaiškinti kalbos reiškinį. Sutinku, kai kurie klausimai vis dabar glumina, pavyzdžiui, kodėl „sekmadienis“, o ne „septintadienis“, kodėl „siekti pergalės“, bet „pasiekti pergalę“, „ieškoti rakto“, bet „rasti raktą“, kodėl „kelnės“ yra moteriškosios, o „sijonas“ – vyriškosios giminės... Teko pačiam apsišviesti.

Grįžtant prie lietuvių kalbos būklės, reikėtų pasakyti, kad lietuvių didžiavimasis kalba daugiausia ir baigiasi bendromis frazėmis: „mūsų kalba pati seniausia“, dar priderinamas koks nors pagiriamasis būdvardis... Manau, lietuvių kalbos jausmas sparčiai bunka, kalbėjimo kultūra prastėja, kalbinis išprusimas tapo specialistų mažumos reikalas. Man kelia didesnę nerimą ne tas padrikas, proginis anglų kalbos vartojimas, o nesugebėjimas taisyklingai kalbėti (nuo priegaidžių skyrimo ir kirčiavimo iki sintaksės). Mano nuomonė apie kalbininkus irgi pasikeitė. Manau, jų veikla nėra efektyvi, kartais trūksta platesnio pasirengimo. Aš kalbą laikau turtu, meno kūrinium, tautos savasties raiška, todėl manau, kad kiekvienas kalbėtojas privalo ją puoselėti. Norminimas yra geras dalykas (tiesa, Italijoje neegzistuoja), bet ar vaikai gražiai kalba, priklauso pirmiausia nuo tėvų, nuo mokytojų ir nuo aplinkos (ypač televizijos).

Ar daug pasaulyje baltistų? Ar lietuvių ir latvių kalbos populiarios tarp kalbininkų, poliglotų?

Baltistai – reta prekė. Kaip minėjau, aš pats tikrai nesu baltistas. Suprantama, kiekvienas, turintis reikalų su lingvistika, yra įsitikinęs lietuvių kalbos svarba moksliniu požiūriu. Tačiau turime objektyviai žiūrėti į realybę – lietuvių kalba mažai ką domina už *lietuvijos* ribų.

Kiek laiko Jums prireikė išmokti lietuvių kalbą? Kalbate visiškai laisvai, Jūsų kalba taisyklinga, turtinga, gerokai kokybiškesnė negu daugelio lietuvių. Kokias dar kalbas mokate? Ar dalyvaujate poliglotų veikloje?

Lietuvių kalbos dar neišmokau. Susišneku, galiu laidyti sąmojus, bent jau vieną kitą – tai tiesa. Iš smalsumo bandau į kasdieninę vartoseną grąžinti kokį užmirštą žodį (*įtraiška, plesnas, atkragus*), tačiau tai beviltiška. Dar pastebėjau, kad dabar kaip tik pradėdus prasčiau kalbėti, jei mažiau stengiuosi. Poliglotų reiškinys man vis dar mįslingas. Nelabai suprantu, ką reiškia būti poliglotu. Kaip gerai reikia „mokėti“ kalbą? Italų moku gana gerai, lietuvių kalbai skirčiau antrą, anglų – trečią, prancūzų – ketvirtą vietą. Turiu filologinį supratimą apie kai kurias (portugalų, rumunų, norvegų, lenkų) kalbas, išmanau vienos kitos (ispanų, vokiečių, rusų) kalbos padrikus elementus. Kai kurios kalbos... tiesiog nulis.

Ką manote apie lietuviškas runas? Ar turėjome tokių? Erazmas Stela publikavo Vaiveučio vėliavos fragmentą su rašmenimis, panašiais į runas. Nejaugi nieko daugiau nerasta? Tai atrodo keistokai, žinant, kad germanai turėjo runas, keltai – Ogamo raštą, rašmenys buvo ir Italijoje, Iberijoje, Turkijoje, Vengrijoje, Urale (komių senasis raštas) ir t. t. Nejaug galėtų būti, kad mes vieninteliai iki krikščionybės buvome neraštingi?

Senovinio rašto egzistavimu neabejoju. Bet raštas atsiranda su reikalais, su didesnėmis bendruomenėmis. Turbūt retai kam jo prireikė, protėviai gerą atmintį turėjo, sąžiningai prekiaudavo, o medžiaga, ant kurios rašyta, juk nebuvo ilgaamžė.

Esate ne tik kalbininkas, VDU lietuvių kalbos filologijos mokslų daktaras, docentas, bet ir Dante's Alighieri'o Kauno komiteto pirmininkas, vertėjaujate, parengėte ir išleidote pirmąjį lietuvių-italų kalbų žodyną. Kuo, be kalbotyros, dar domitės?

Dabar dėl darbo (bet ne tik) labiausiai domiuosi kalbos mokymo ir mokymosi klausimais. Ypač kaip veikia mūsų smegenys, kas vyksta, kai kalbame svetimą kalbą, kaip suprantami žodžiai, įsisavinamos struktūros. Na, neurolingvistika – jaunas mokslas. Kol kas vienintelė išvada, prie kurios priėjau, yra ta, kad reikia suvokti, kaip veikia gimtoji kalba, kuo geriau ją išmanyti, tada sėkmingiau mokysimės ir

svetimų. Kadaisė turėjau pomėgių (Muzikos akademijoje esu baigęs fortepijono specialybę, buvau šioks toks stalo teniso žaidėjas), bet dabar aplinkybės neleidžia skirti tam laiko.

Kokios Jums, kalbininkui, yra iki šiol neįmintos kalbotyros mįslės? Ką tyrinėjate šiuo metu?

Didžiausia mįslė laikau kalbos atsiradimą. Esu šalininkas nepopuliarios teorijos, teigiančios, kad patys atskiri garsai turėję reikšmę, iš pradžių garsažodinės kilmės, paskui sutartinio pobūdžio. Paprastai prieštaraujama, esą dažnai (ir senovėje) vartojami žodžiai nelabai ką bendra turi su garsų mėgdžiojimu (*vyras, kraujas, galva, saulė* ir t. t.), bet kalbokūra turėjo būti nepaprastai ilgas procesas, tą šiandien sunku net suvokti. Būkim sąmojingi – imkime visas tas rekonstruotas indoeuropiečių kalbos prolytes, argi jos nepanašios į vargius bandymus neišlavėjusiais kalbos padargais ištarti dar iki galo neišdirbtus garsus?

Ar daug lietuvių mokosi italų kalbos, ar ji tampa populiariesnė? Kiek man teko mokytis, skambesiu ji gana nesunkiai prieinama lietuviams. Žinau, kad Jūsų vadovaujamas fondas suteikia galimybę laikyti ir oficialų italų kalbos egzaminą. Ką galima daryti jį išlaikius?

Italų kalba gana populiari visame pasaulyje. Tai skatina įvairiausi veiksniai (kaip antai kultūra, virtuvė, kelionės), o pas mus Kaune tikrai vyksta intensyvus jos populiarinimo darbas. Be to, italų kalba nepaprastai draugiška, tiesiog neatrodo sunki. Vien garsų perpus mažiau negu turi lietuvių kalba! O italų kalbos sertifikatas turi tiek praktinę (ieškant darbo, norint studijuoti užsienyje), tiek moralinę reikšmę, juk tai pripažinimas, kad kažko pasiekėme. Bet daugeliui to popieriaus nereikia. Ne tai svarbiausia. O norintiems mokytis, nors resursų daug, siūlyčiau pradėti nuo mano sukurto nemokamo kurso internete, *youtube* kanale.

Dėkoju už pokalbį.

Diana BUČIŪTĖ

ATVIRAS LAIŠKAS AURELIJAI LEONAVIČIENEI*

Gerbiamoji Profesore, Charles'io Ferdinand'o Ramuz „Atskirtųjų“ (*Homo liber*. 2019) pristatymas Prancūzų institute buvo atidėtas dėl karantino, gaila, kad romano vertimas į lietuvių kalbą liks nepastebėtas. Todėl džiaugiuosi, kad skyrėte dėmesio jau anksčiau lietuviškai išleistam to paties autoriaus romanui „Adomas ir Ieva“. Jūsų studentai gavo progą panagrinėti jo tekstą, kaip supratau iš cituojamų sakinių, ne visą knygą, bet visai menką jos dalį – smulkiau analizuojamas tik V skyriaus pirmas puslapis. Būtent šį trumpą tekstuką 2009 m. buvau pateikusi meninio vertimo konkursui „Noriu versti“, kurį surengė Lietuvos literatūros vertėjų sąjunga, ir vertinau 19-niolikos dalyvių bandymus. Savo išvadas dar turiu išsaugojusi, vėliau jomis šiek tiek pasiremsiu.

* Atsiliepiamas į tekstą „Linijinio tekstų vertimo pavojai“. *Kultūros barai*. 2020, nr. 3

Ramuz 22 romanai dviem tomis 2005 m. buvo išleisti prestižinėje prancūzų *La Pléiade* serijoje, taigi jie priskiriami rinktinei pasaulio literatūrai. Palydimajame žodyje apgailestaujama, kad šis talentingas rašytojas yra nesuprastas ir mažai skaitomas: „*Bet susipažinęs su Ramuz iškart užsidegi noru, kad jį pažintų ir kiti.*“ Taip atsitiko ir man – prieš daugelį metų susidomėjusi šiuo šveicarų rašytoju, norėjau pristatyti jį lietuviškai. Mano pasirinkimas, kuriuos romanus versti, ilga jų leidybos istorija nėra šio laiško tema – tiesiog sakau, kad mano vertimų bibliografijoje šio autoriaus knygos nėra atsitiktinės.

Būtų galima ilgai kalbėti apie Ramuz kalbos ir stiliaus savitumą – XX a. pradžioje rašytojas atrodė labai novatoriškas, buvo net kaltinamas, esą „*tyčia rašo prastai*“. Nenorėdamas vartoti standartinės, negyvos akademinės prancūzų kalbos, įdiegė šnekamąją kalbą ne tik į dialogus, bet ir į pasakojimą. Tačiau nereikėtų manyti, kad taip šnekama Vo (*Vaud*) krašte, kur beveik visą gyvenimą praleido Ramuz. Jo knygos parašytos ne prancūzų kalbos šveicariškąja atmaina, nes tai paties rašytojo išradimas – literatūrinis, meninis „slenkas“. Taip teigia ir *La Pléiade* serijos tomų rengėjai, ir Ramuz vertėjas į vokiečių kalbą Hannot Helblingas, ir Catherine Rouayrenc, smulkiai išnagrinėjusi Ramuz kalbos ypatybes (*Europa: revue littéraire mensuelle*. 2000, no. 5). Tai regionizmai (vartočiau šią TŽŽ teikiamą formą vietoj „regionalizmo“), archaizmai, pasikartojimai, paralelizmai, elipsės, laužomos sintaksės ir gramatikos taisyklės, maišomos nuosakos ir laikai, tarkime, tame pačiame sakinyje šokinėjama nuo būtojo prie esamojo laiko ir kt. Ritminga, muzikali, ekspresyvi Ramuz kalba, nepaisanti sintaksės varžtų, priartina prozą prie poezijos. Ramuz romanus reikia skaityti garsiai, įsiklausant į sakinio ritmą – tada viskas atsitvoja į savo vietas, paaiškėja, kas praleista.

Pasigilinus į visa tai ir susidarius Ramuz kalbos ypatybių sąrašėlį, nekilo ranka glaistyti romano kalbos, apvalinti aštrių kampų, sudėti visų taškų ant i. Ieškojau lietuviškų atitikmenų, šalutinius normos variantus tyčia vartojau vietoj pagrindinių, mėgi-

nau išsaugoti raiškos įvairovę, keistybės, stengiausi vengti klišių. Teko susikurti šiokią tokią vertimo strategiją. Jeigu to padaryti nepavyko, jei rezultatas iš tikrųjų yra tik „*linijinis vertimas*“, kaip skelbiate, tada bent jau pasitvirtino mano senas įtarimas, kad vertėjui praktikai vertimo teorija tėra sausa šaka ir nėra čia ko gilintis, reikėtų versti, pasikliaujant savo intuicija...

Tačiau prieš teorinę Jūsų straipsnio dalį lenkiu galvą – ne todėl, kad jausčiausi nekompetentinga ar mane, kaip ir Ramuz, baugintų akademinė kalba, bet dėl to, kad iš tikrųjų gerbiu akademinę bendruomenę, nė kiek neabejoju Jūsų kompetencija, juo labiau neneigiu teisės interpretuoti tekstą pagal savo mokslinę metodologiją. Nesiginčysiu dėl kiekvieno iš Jūsų pateiktų keleto linijinio vertimo pavyzdžių ir siūlomų variantų, bet drįstu pasakyti, kad tai, kas Jums „*skamba keistai*“ ir „*neaišku kodėl*“, yra sąmoningas mano pasirinkimas. Tarkime, paralelizmas „*snigo baltai – snigo pilkai*“. Labiau rūpėjo sakinio skambesys, tad apie daugybę pilkos spalvos atspalvių nesvarsčiau, bet apie baltą šviesą tikrai galvojau. Kadangi nesu prancūzistė, bijodama suklysti, knaisiojau po žodynus. Jokiamo popieriniame ir internetiniame žodyne neradau, kad *un jour blanc* reikštų dienos šviesą, kaip teigiate Jūs. Taip, *un jour* – dienos šviesa, o *un jour blanc* – meteorologinis reiškinys, tačiau Ramuz, aišku, ne jį turėjo galvoje. Ar šviesa gali būti balta? Šįkart atsako internetas: „*Skirtingi baltos šviesos šaltiniai kuria skirtingo atspalvio baltą šviesą. Visi sutiksime, kad žvakės skleidžiama šviesa turi malonų, šiltai gelsvą atspalvį, o ligoninių lempų skleidžiama šviesa atrodo šaltai melsva. Tačiau ar kada esate įsivėlę į ginčą dėl atspalvio? Tai beveik tas pats, kas ginčytis dėl skonio.*“

Jau minėjau, kad Jūsų studentų nagrinėtą fragmentą (viso labo nevisą puslapį) pati buvau stropiai išgildenusi, kai vertinau konkursui „Noriu versti“ pateiktus variantus. Išvadose rašiau ir apie krosnį: „*Čia, matyt, kalbama apie metalinę krosnelę ar bent skardinį jos kaminą – krosnelės skardos lakštų konstrukciją, bet versti galima paprasčiau, pvz., ugnis vir-*

pina skardinius krosnies lakštus.“ Jūsų siūlomas vertimas „*Garsiai traškėjo metalinėje krosnyje*“ būtų klišė.

Dėl sakinio „*Adomas iš pradžių guli vienas, pasikui šalia jo – moteris*“ (*Adam est d'abord couché tout seul, puis une femme est près de lui*) sutinku, kad, vengiant dviprasmybės, būtų buvę geriau versti „*atsiranda moteris*“. Bet brūkšnys, prisiekiu, atsirado ne dėl neatidaus Biblijos teksto nagrinėjimo, kaip pamanėte Jūs. Juk aš pati konkurso „Noriu versti“ dalyviams citavau Pradžios knygos 2, 21–22 ir priekaištavau: „*Paskaičius Bibliją gal praeis noras daryti išvadą, kad moteris prigule greta.*“

Jūs nustebinęs pusdalyvis, pakibęs sakinio pradžioje, regis, neturintis jokio ryšio su tolesniu sakiniu, – irgi Ramuz kalbai būdinga keistybė. Tokias konstrukcijas, be kita ko, aptarė Gintarė Giedraitytė magistro darbe „Netaisyklingų sintaksinių konstrukcijų vertimas iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą: Charles Ferdinand Ramuz romano „Adomas ir Ieva“ vertimo analizė (VU, 2017).“ Ji rašo: „*Kadangi tokio pobūdžio sakiniuose nėra dalyvinę konstrukciją lydinčio veiksmažodžio, susidaro belaidiškumo išpūdis, veiksmas tarsi pakimba ore, tampa neapibrėžtas. Skaitytojas kviečiamas sutelkti dėmesį ne į veiksmą, o į tapomą vaizdą ar iš jo kylančią emociją.*“ Giedraitytė, darydama iš esmės gana palankias išvadas, pažymi, kad vertimas ne visada daro tokį stiprų išpūdį kaip originalas (argi galėtų būti kitaip!), tačiau nuostolius, pasak magistrės, kompensuoja vertėjos pastangos perteikti estetinį kūrinio matmenį.

Kultūros barų straipsnyje „Linijinio vertimo pavojai“ bent porą kart pabrėžta, kad vertime esama lietuvių kalbos skyrybos klaidų. Pateikti pavyzdžiai šio teiginio nepatvirtina, nes būdama redaktorė daugiau kaip trisdešimt metų kruopščiai nagrinėjau vis naujas skyrybos taisykles. Nors naujausias „VLKK nutarimas dėl lietuvių kalbos skyrybos taisyklių“ priimtas tik 2019 m., pasirenkamoji išskirtinių aplinkybių, apstabarėjusių konstrukcijų ar sujungiamojo sakinio dėmenų skyryba nėra jokia naujiena, pasitikrinti nesunku (žr. naujojo nutarimo punktus 5.1, 11.5, 12.3). Pasiteisinsiu tik dėl skirtingos skyrybos sakiniuose

„*nežinau, kur esu*“ ir „*nebežino kur esąs*“. Kai šalutiniame sakinyje yra ne asmenuojamasis veiksmažodis, o dalyvis, tada šalutinis sakinyje atrodo nebe toks savarankiškas, panašus į sustabarėjusius pasakymus *sėdi kaip sėdėjęs, tebūnie kaip buvę*. Per vieną seminarą redaktoriams konsultavausi dėl to su geriausiu skyrybos specialistu prof. Albinu Drukteiniu, bet kadangi naujosiose taisyklėse toks atvejis nenumatytas, turbūt kablelius teks dėti.

Kaip redaktorė, sovietmečiu užsigrūdinusi kovoje su rusicizmais, negaliu sutikti, kad „*po teisybei*“ yra tiesioginis vertinys iš rusų kalbos. Pasak Jono Šukio, kurio knyga „Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai“ man yra kaip Biblija, tai viena iš „*sustabarėjusių prielinksnio po konstrukcijų*“, plg. *po kairei, po senovei*. Beje, „Adomą ir Ievą“ redagavo profesionali, kūrybinga ir itin jautri žodžiui redaktorė šviesaus atminimo Aldona Baliulienė (tiesa, prancūzų kalbos ji nemokėjo, bet užmesdavo akį ir į prancūzų kalbos žodyną).

Nenorėčiau priimti ir priekaišto, kad įtaką man bus padariusi „*formalstinė rusų vertėjų mokykla, propagavusi linijinį vertimo būdą*“. Vertimo teorija, savo gėdai, menkai domėjaisi, juolab rusų mokykla. Versdama knygą pasižiūriu į kitų kalbų vertimus, tad rusiškų vertimų, aišku, esu mačiusi – gerieji tikrai nebuvo pažodiniai (pažodiškumą ir aš laikau viena iš didžiausių vertimo bėdų), o kiek teko matyti prastų, jiems dažniau būdingas pernelyg didelis laisvumas, kūrinio supaprastinimas, praleidimai, prikūrimai, stiliaus suvulgarinimas (toji mokykla, matyt, irgi turi savo pavadinimą). Versdama Ramuz, beje, negalėjau remtis vertimais į kitas kalbas, taigi visą atsakomybę prisiimu sau. Rusai čia niekuo dėti.

Tikiuosi, gerbiamoji Profesore, net jei kiekviena laikysimės savo nuomonės, mūsų neakivaizdi diskusija išeis į naudą Ramuz kūrybos sklaidai Lietuvoje. O hermeneutinio žvilgsnio laukia naujas šio puikaus rašytojo vertimas – romanas „Atskirtieji“ su visomis jo grožybėmis ir keistybėmis. Gal šįkart Jūsų studentai įstengs perskaityti net visą knygą, o ne vieną jos puslapį? ■

TARPTAUTINĖS DAILĖS KRITIKŲ ASOCIACIJOS PRIVILEGIJOS, SKURDAS IR PAPILDOMAS ŽAVESYS

Jau 3 dešimtmečius tai vienur, tai kitur Lietuvos spaudoje šmėžuoja niekuo neįpareigojantis, bet akiai patrauklus akronimas AICA. Paprastai jis būna po pareiškimais, kuriuos pasirašydami pareiškėjai nori patys sau suteikti papildomos svarbos. AICA (*Association Internationale des Critiques d'Art*) – dailės kritikų vienijanti, su UNESCO siejama tarptautinė organizacija, įkurta 1950 m., Lietuvos sekcija įsisteigė 1989 m.

AICA vienais pagrindinių įvardija itin eurocentriškai formuluojamus tikslus: „*suprasti skirtingas kultūras*“, „*bendradarbiauti su besivystančiomis šalimis*“. Šis punktas pastaraisiais metais išnyko iš oficialiojo AICA tinklalapio <https://aica-international.squarespace.com/aica>, bet vis dar nėra pakeistas ankstesnes formuluotes išlaikiusiame *wikipedia* puslapyje.¹ Nors deklaruojama, kad organizacija buvo įkurta, siekiant atgaivinti kritinį diskursą, nukentėjusį nuo fašizmo, bet realiai ji, ko gero, vykde (neo)kolonijinę politiką.

Paanalizuoti AICA reiškinį pagal tinklalapiuose skelbiamus faktus bei daugybę kitų (galbūt) atsitiktinai sutapusių „pajudėjimų“ šios asociacijos stovykloje, nors tikriesiems jos nariams ir nedalyvaujant,² apsisprendė dailės (kritikos) kritikai Kęstutis Šapoka ir Redas Diržys, siejami su Alytaus kvantinės ir negatyviosios semiotikos universiteto (AQUANSU) veikla.

Redas Diržys. Kęstuti, ką tau asmeniškai sako akronimas AICA? Man ši organizacija, o ypač lietuviškoji sekcija, asocijuojasi su masonais, nes labai atvira jos nepavadinsi. Kol šis pokalbis buvo rengiamas spaudai, AICA nusistebėtinai atgijo, paskelbė naujų narių sąrašą ir netgi startavo atnaujintas asociacijos tinklalapis. Tačiau jo struktūra pasižymi visomis mazonizmui priskiriamomis savybėmis, taigi pokalbio esmės nekeičia. Kaip į ją įstojama? Kiek pats esi susidūręs su ja savo veikloje?

Kęstutis Šapoka. Masoniškumą galima suprasti per humoristinę prizmę, tačiau tame yra ir tiesos. Kaip tapti AICA nariu, nežinau, turbūt reikia turėti dailėtyrininko diplomą, nors atviro kvietimo teikti paraiškas, kad įstotum į vietinę sekciją, neaptikau. Prieš keletą metų tapti nariu mane asmeniškai kvietė jos prezidentė. Kai aš, žinoma, juokaudamas paklausiau, kokia iš to nauda, atsakė, kad apčiuopiamų privilegijų nėra, tačiau įstojęs pasijusiu priklausantis profesinei *seserijai* ir *brolijai*. Taigi šiame pokalbyje, prisipažinsiu, daly-

vauju ne be kaltės jausmo, juk mane vis dėlto kvietė, nors nestojau į AICA. Kita vertus, seseriškų ar broliškų jausmų, draugiškumo, kiek esu patyręs, šis profesinis cechus nepuoselėja.

R. D.: Užsimindamas apie masonizmą, turėjau omenyje specifinę buržuazinės organizacijos formą, teikiančią prieglobstį šlovės ištroškusiems individams, šiuo atveju dailės kritikams ir dailėtyrininkams. Jų kūrybinis potencialas ir gyvybingumas, jų svajonės vampyrizuojamos vien tam, kad susiburtų kažkokia iliuzinė „bendruomenė“, tikinti mistifikuota abstrakcija, kuri šiuo konkrečiu atveju vadinama menu. Panašu, kad šiandien masonizmo principai jau yra puikiai adaptuoti socialinių tinklų vartotojams – gal todėl ten tūno ir sisteminė dailės kritika? Tai tarsi vienintelė ir savaime pakankama organizacinė jų veiklos forma.

K. Š.: Surežisuotos „seserijos“, kuri demonstruoja ma feisbuke, nereikėtų imti už gryną pinigą, nes tai tėra viešas, be to, prastas, veidmainiavimas. Beje, nesisteminė dailės kritikė (ne AICA narė) Benigna Kasparavičiūtė pasiūlė man pasižiūrėti vieno amerikiečių psichologo videofilmą apie socialinių tinklų daromą įtaką tikrovei. Ši paskaita nesusijusi su dailės kritika, tačiau tam tikri principai yra universalūs, jeigu turėsime omenyje, pavyzdžiui, *ignoravimo* reiškinį. Į bet kokius bandymus diskutuoti, kelti profesinio tapatumo klausimus, jau nekalbant apie kritiką, minėtas profesinis cechus (kaip ir visa AICA) tiesiog nereaguoja – ignoruodamas stengiasi dar labiau užsidaryti. Žinoma, „diskutuoti“ su nomenklatūriniu (ne meno sistemos) oficiozu, taigi būti dėmesio centre, mėgstama.

Socialiniai tinklai bendrakultūrinį, kartu ir profesinį bendravimą komercializuoja, jį infantilizuodami. Feisbukas irgi iš dalies yra masonų ložė. Jis veikia pagal hipernarcisizmo principą, kai asmuo verčiamas atrodyti daug tobulesnis negu yra ir privalo šį dirbtinį aš nuolatos eksponuoti, kad gautų kuo daugiau vadinamųjų „patiktukų“. Beje, šis grynai populistinis principas iš feisbuko persikėlė ir į kultūrinės spaudos internetines versijas. Įdomu, kad kultūrinės spaudos leidėjai, panašu, nemato čia jokių prieštaravimų. Sukuriama hiperpozityvaus bendravimo matrica, o jeigu

kas nors neatitinka konjunktūros, yra perdėm negatyvus, kritiškas, toks išsišokėlis negauna „patiktukų“ arba dar blogiau – yra „pašalinamas iš draugų“, o tada visi „draugai“ ima jį demonstratyviai ignoruoti. Jo ar jos (virtualiai) tiesiog nebelineka. Kitaip sakant, būvama susimuliuotoje terpėje, kurios ritualų taisyklės aiškios ir gana griežtos, tačiau tos uždaros ložės nariai apsimeta (o kartais net patys tiki), kad jokių taisyklių nėra, bendraujama nuoširdžiai, natūraliai. Beje, negatyvumas feisbuke leidžiamas, netgi skatinamas – „seserijos“ ar „brolijos“ nariai tarpusavyje sutartinai tyčiojasi iš tų, kurie yra „išmesti“, užblokuoti, ignoruojami.

Virtualus (ne)patiktukų modelis didžiulę įtaką bendravimui, taip pat ir profesiniam, daro realiame gyvenime. Gali būti, kad ir dailės kritikos profesinio cecho pavieniai atstovai ar atstovės, susidūrusios su iškreiptu bendravimo modeliu, įstengia tik psichologiškai atsiritoti. Todėl tai gali būti ne tiek sąmoninga arogancija, kiek asmenybinio ir net profesinio infantilumo požymis. Kai vaikas užsimerkia, jam atrodo, kad jo (ar aplinkinio pasaulio) nebėra. Na, bet aš jau užbėgau įvykiams už akių...

R. D.: Būtent, todėl siūlyčiau grįžti atgal ir apžvelgti lietuviškąją AICA sekciją nuo pat jos įsikūrimo 1989 m. Pabandykime apibrėžti veiklos pobūdį, įtakas, sąsajas su bendrakultūrine šalies atmosfera. Kiek paanalizavęs lietuviškosios sekcijos įkūrėjų memuarus, 2019 m. paskelbtus *7 meno dienose*, susidariau įspūdį, kad buvo 4 raidos etapai – „herojiškasis“, „pragmatiškasis-idealisticinis“, „pragmatiškasis-ciniškasis“, o dabar vyksta „(savi)kapitalizacija“.

Pirmasis – „herojiškasis“ – etapas prasidėjo 1989 m., kai atsiskirta nuo SSRS dailininkų sąjungos. Aukščiausius tuometinius siekius turbūt iliustruotų Viktoro Liutkaus mintis: „1994 m. rugsėjį mudu su Andriuškevičiumi dalyvavome AICA kongrese Stokholme. Ko gero, buvome pirmieji Lietuvos atstovai, nuvykę į AICA kongresą. Žinoma, jei neskaičiuosime išėivių: juk būtent iš AICA antrojo kongreso tribūnos Alexis Rannitas 1949 m. perskaitė savo istorinį pranešimą, kuriame paskelbė, kad abstrakčiosios dailės pradininkas yra ne Kandinskis, o Čiurlionis.“⁴³

Apie tuometinį būtent Lietuvos atstovų „*representacinio pobūdžio dalyvavimą*“ tarptautinėse konferencijose esu girdėjęs iš Talino dailės instituto (vėliau universiteto, dabar akademijos) profesoriaus Boriso Bernšteino. Pasak jo, kartais žmonės per savo nacionalines ambicijas apskritai pamiršta, kad nieko daugiau pasakyti iš tiesų ir neturi. Pagrindinė žinutė pasauliui buvo maždaug tokia – cituoju iš atminties: iki šiol Lietuvai atstovavo ne tie žmonės, o dabar jau bus atkurta istorinė teisybė.

K. Š.: Tai būdinga kvaziinstitucinei 1988–1993 m. pasaulėžiūrai. Tuo metu nacionalinė idėja apskritai atrodė apriorinė vertybė, atstojanti turinį. Manyta, kad užteks sovietines institucijas, asociacijas, juridinius asmenis pervadinti nacionaliniais ir savaime patekės nauja Tikrovė, tarsi Čiurlionio saulė.

Jeigu Liutkaus pasakojimą skaitytume tiesiogiai, buitiškai, būtų sunku suprasti, kuriems galams jie subūrė tą lietuviškąją sekciją. Kad susiorganizuotų sau nemokamas keliones? Kad galėtų nemokamai vaikščioti po užsienio muziejus? Ko Liutkus su Andriuškevičiumi trenkėsi į tą AICA kongresą? Žinoma, turėjo būti įspūdinga, kad plaukė keltu *Estonia*, kuris po trijų dienų nuskendo. Vis dėlto panašu, kad kongrese nei jie buvo kam nors įdomūs, nei jiems buvo įdomu.

R. D.: Beje, reikėtų pagirti Liutką, kad atsiminimai gana nuoširdūs – jis net neslepia, kad nieko nesuprato, kas toje konferencijoje vyko... Toks naujojo amžiaus inteligentas, nuvykęs kapitalizmo saulės parvežti... Istorija, kaip minėjo Karlas Marxas, kartojasi du kartus... Šiuo atveju pirmąkart kaip Cvirka, o antrą – kaip Liutkus.

K. Š.: Taip, saulės parvežimas yra esminė ašis. Liutkaus papasakotą šios asociacijos istoriją galima išskoduoti, pasitelkiant magišką transformacijos ir iniciacijos logiką, būdingą mitiniam pasakojimui. Lėmėjas *subjektui* arba *aktantui* skiria užduotį, nurodo tikslą, o jis ar ji keliauja to darbo atlikti, įveikdami įvairias kliūtis, susidurdami su blogio jėgomis. Pasiekę tikslą, nugalėję blogį, įvykdę užduotį, įgauna finalinę kvalifikaciją, taigi pasikeičia metafizinis statusas – jie tampa kultūriniais herojais. Kultūrinis herojus gali būti

genties, tautos (ar profesinės grupės) mitinis protėvis, pradininkas, magiškų demiurgo savybių turintis veikėjas, padedantis apsiginti nuo chaoso jėgų, atnešantis ugnį (arba saulę) ir pan. Panašu, kad AICA suvokia save kaip tokių demiurgų sambūrį, savotišką Olimpą. Veiksmai, kuriuos atlieka subjektai, iš pažiūros gali atrodyti beprasmiški, tačiau jų svarbą atskleidžia būtent simbolinė-metafizinė vertikalė. Liutkui ir kitiems „*visiškai aišku: negalime šlietis prie sovietinės [AICA] sekcijos, reikia kurti savąją, mes patys, o ne Maskva, turime spręsti, ką daryti, ką priimti į narius.*“⁴⁴

Sykiu jis beveik atvirai pripažįsta, kad dalyvavimas kongrese buvo beprasmiškas, tačiau mintį pratęsia paradoksaliai: „*o dabar jau kasmet kas nors iš Lietuvos AICA narių nuvyksta į metinį kongresą, perskaityta nemažai pranešimų.*“⁴⁵ Mitiniuose pasakojimuose pati kelionė turi magišką, simbolinę prasmę, nes keliaujama tarsi į anapusinį pasaulį, iš pažiūros per geografinę, o iš tikrųjų – per moralinę ir metafizinę erdvę. Kaip manai, ar kas nors iš esmės pasikeitė, įkūrus vietinę AICA sekciją?

R. D.: Tarptautinė AICA, įsteigta per patį Marshalo plano įgyvendinimo piką, kartu su NATO ir *Laisvosios Europos* radiju, panašu, buvo vienas iš Šaltojo karo elementų. Tarp asociacijos tikslų ypač akcentuojamas kritinis mąstymas. Dailės kritiką vertėtų aptarti ir iš kritinės (socialinės) teorijos atsiradimo pozicijų. Pastaroji, be abejo, susijusi su Frankfurto mokykla ir vadinamuoju „kairiuoju diskursu“, kuris laipsniškai demonizavo proletariatą, įtvirtino buržuazinio cinizmo paradigmą, o kritikos teoriją pateikė kaip revoliucinės veiklos simuliaciją – trumpai tariant, įtvirtino puikiai pažįstamą „krėslo revoliucionieriaus“ vaizdinį. Apibendrinant, kritinės teorijos kūrėjai asimiliavo ir nukenksmino XX a. pradžios marksistų taikytas kritikos strategijas – politinė programa (Amedeo Bordiga); proletariato savimonė (Karlas Kautskis, Leninas) ir pedagoginė savišvieta (sovietų komunistai).

„Profesionalizuota“ dailės kritika patyrė beveik identišką transformaciją – dailės kritikai Clementas Greenbergas ir Haroldas Rosenbergas suformulavo meno / dailės kritikos teoriją, kurioje galima atpažinti

išsigimusio marksizmo žymes – dailės / meno kritika kaip politinė programa, meno / menininkų savimonė ir savišvieta.

Akivaizdu, kad vakarietiška dailės / meno kritika yra reakcionistinis reiškinys. Jos tikslas – diskredituoti ir / ar kontroliuoti bet kokius (savi)organizacinius ryšius.

SSRS dailininkų sąjunga buvo kompleksinė represinė struktūra su labai griežtai reguliuojama naryste. Neabejotina, kad tai nukreipta prieš revoliucinius menininkus – potencialius maištininkus. Šios struktūros įsteigimas sutapo su Stalino represijomis – 1932 m. visoje SSRS teritorijoje atsirado regioninės dailininkų sąjungos. 1957 m. įsteigta visasąjunginė jungtinė Dailininkų sąjunga – chruščiovinio atšilimo padarinys, taikant naują Šaltojo karo strategiją. O 1976 m. susibūrusi sovietinė AICA sekcija prie SSRS Dailininkų sąjungos Dailėtyros skyriaus sietina su konkrečiais Šaltojo karo politikos poslinkiais – prasidėjo laikinas, keletą metų trukęs JAV ir SSRS santykių atšilimas.

Kad ir kaip būtų paradoksalu, bet kuriančioji inteligentija, nors buvo verčiama vaizduoti darbo klasę, darė jai ideologinį psichorepresinį spaudimą. Tą iliustruoja maskviečio istoriko, politologo Iljos Budraitskio knyga „Disidentai tarp disidentų“, išleista prieš keletą metų. Joje atskleidžiama, kad tikroji rezistencija SSRS susijusi su darbininkų judėjimais, patyrusiais didžiausias represijas, o ne su provakarietiškais didmiesčių „disidentais-intelektualais“. Panašūs procesai pokariu vyko, pavyzdžiui, Rumunijoje – esu šiek tiek susipažinęs su psichiatrijos ligoninių vaidmeniu, neutralizuojant disidentinius judėjimus. Absoliuti dauguma „pacientų“ buvo organizuoti darbininkai, inteligentų procentas labai mažas.

Skirtumas tarp dviejų ideologinių struktūrų būtų toks, kad SSRS sąlygomis oportunitizmas tapo menininkų išgyvenimo sąlyga, o Vakaruose klestėjo kaip asmens laisvė. Visų pirma, laisvė kalbėti, reikštis, privatizuoti... Tačiau buvo priimtinas tik tam tikras kalbėjimas, tik tam tikra raiška, tik tam tikra nuosavybė ir... viskas leidžiama tik tam tikriems asmenims. Pats esi aptaręs tam tikrų asmenų virtimą tokiais pusiau

rezistentais po panašaus „perkvalifikavimo“ Lietuvoje – turiu galvoje garsiąją Elonos Lubytės studiją „Tylusis modernizmas“.

K. Š.: Iš pažiūros sąvoka *tylusis modernizmas* atrodo tiesiog poetinis-menotyrinis apibūdinimas, bet iš tikrųjų yra ideologinis įskiepis, kuris puikiai prigijo. Prisimenu, kai vienoje konferencijoje rengiausi kalbėti apie sąvokas, taikytas ir taikomas meno sistemai nuo XX a. 10-ojo dešimtmečio, tarp jų ir „tylųjį modernizmą“, paprieštaravai, kad jis nesusijęs su aptariamuoju laikotarpiu, nes atsirado sovietmečiu... Atsikirtau, kad šis terminas paleistas į apyvertą 1997 m. Tačiau jis taip išisaknijo, kad projektuojamas į sovietmetį, tarsi tada ir būtų buvęs sugalvotas, maža to, suvokiamas kaip ano meto dailininkų savastis, nors išreiškia meno sistemos poreikius antrosios nepriklausomybės pirmuoju dešimtmečiu.

Susimąščiau apie nusistebėtiną šio termino paveikumą. Visų pirma, iš dalies jis tikrai pataikė į ano meto pusiau oficialių dailininkų savivokos šerdį. Antra vertus, buvo sumaniai įgyvendintas senosios-naujosios ideologinės konjunktūros socialinis užsakyimas – vartojant šį terminą, tarsi nebereikia nuolat minėti priklausymo SSRS centrinei ir vietinei oficiozinei sistemai su jos teiktomis privilegijomis. Žodis *modernizmas*, priešingas socialistiniam realizmui, daro patrauklų „pasipriešinimo“ įspūdį, be to, nusitęsia gijos į tarpukario dailės tradiciją. O *tylusis* ištrina etinius ir ideologinius prieštaravimus.

Tai kiek labiau poetizuota, sušvelninta sovietinės nomenklatūros šūkio „*mes ir tada dirbome Lietuvai*“ versija. Kitaip tariant, pastatomas paminklas tyliems sovietmečio modernistams, o kartu jie gražiai simboliškai palaidojami (cituojau tave, Redai). Antra vertus, šis terminas leidžia atgimti ir suklestėti savitai mitologijai, mažai ką bendra turinčiai su istorine tikrove. O čia, žinoma, atsiveria platūs dirvonai albumams, monografijoms, kitaip tariant, naujosioms evangelijoms ir laudacijoms. Kaip savitą propagandinę demagogiją galima suprasti kai kurių dailėtyrininkų viešus raginimus nuo sovietmečio sociologijos, kuri „*nieko nebesako, yra neįdomi*“, sugrįžti prie

„tiesiog meno kaip meno“, prie „grynai estetišės kūrinų analizės“.

Beje, šiandien *tyliojo modernizmo* terminas, šį tą pasiskolinus ir papildžius (šį tą iškraipius) iš garsiosios antropologo Aleksejaus Jurčako knygos „Tai buvo amžiams, kol nesibaigė: paskutinė sovietmečio karta“, paradoksaliai (dar labiau) paverstas reliatyvistine „laisvės zonų“ kūrimo koncepcija, kai prie šio termino galima pritempti bet ką ir bet kaip. Taigi iš pažiūros nekalta poetinė sąvoka gali stipriai demoralizuoti, pridaryti rimtos žalos.

Aptarus magiškąją veikseną, galima sakyti, kad herojiškam tarpsniui, apytikriai tarp 1988–1993 m., iš tikrųjų būdingas „magiškasis“ mąstymas, mitinė logika, kuriai svarbesnis ritualas negu realus turinys. Beje, panašiai veikė ir sovietinė meno sistema. Čia mažai kas pasikeitė. Grįžtant prie „pirmeivių“ komplekso, galima vėl prisiminti jau minėtą Rannito pranešimą 1949-aisiais. Čiurlionis čia, matyt, irgi buvo simbolinė figūra, patogi ideologinei nacionalizmo mitologijai kurti.

R. D.: Čiurlionis XX a. pradžioje buvo nacionalinės valstybės romantizuoto tapatumo pagrindas. Pasak švedų kuratoriaus Anderso Kreugerio, kuris gerai žinomas Lietuvos šiuolaikinio meno lauke, XX a. pradžioje kiekviena naujai besikurianti nacionalinė valstybė būtinai privalėjo turėti dailininką simbolistą ir kompozitorių, kuriantį muziką, panašią į Sibelijaus. Taigi lietuviams pasisekė – jie gavo du viename... O lyginant su Kandinskiu, Čiurlionio vaidmuo visiškai kitoks, nors abu įkūnijo amžiną buržuazijos troškimą mistifikuotis.

K. Š.: Beje, atkreipčiau dėmesį, kad „herojiškojo“ periodo abu atstovai – vyrai, iš dalies atstovaujantys (sovietmečio) modernizmui, be to, profesiniu atžvilgiu kilę „iš liaudies“, nes nėra Vilniaus dailės instituto Dailėtyros katedros auklėtiniai... Taigi nomenklatūros ir profesijos atžvilgiu jie yra (pusiau) nekilmingi, tarsi negrynakraujai. Tiesa, Alfonsas Andriuškevičius sistemingai ir sėkmingai mitologizuojamas iki šiol, o pats šiam „projektui“ viešai ir neviešai pritaria. Pavyzdžiui, 2013 m. išleistoje autobiografinėje knygoje „per A. A.

prizmę“ jis kalbasi su savo paties *ego*, tiesa, prisidengdamas, esą jį kalbina jauna dailėtyrininkė.

Žodžiu, pirmasis lietuvių AICA sekcijos steigties ir gyvavimo etapas buvo „herojiškas“, tačiau nepakankamai kilmingas. Po to prasidėjo „kilmingasis“. Redai, tu mokeisi Talino dailės institute – ar teko ką nors girdėti apie Estijos AICA genezę? Ši sekcija ten turbūt egzistuoja? Minėjai Bernšteiną, už kurio slypi platesnė istorija. Beje, pasakojai apie įdomų susidūrimą (masonizmo fone) su Rumunijos, jeigu neklystu, SŠMC vadove?

R. D.: Estai ir latviai išvengė šios, atrodytų, nelabai garbingos priklausomybės... O prof. Bernšteino situacija akademijoje išsprendė gana paprastai – estai norėjo turėti nacionalinę Talino dailės akademiją, nes ši sovietų laikais buvo visasąjunginė. Taigi išprašė visus dėstytojus, kurie buvo ne estai (ar nelabai estai). Prof. Bernšteinui, kiek girdėjau, kaip „superžvaigždei“ siūlyta pasilikti, bet jis principingai išėjo kartu su visais, emigravo į JAV pas dukrą, skaitė viešas paskaitas rusakalbiams imigrantams Kalifornijoje. Integruotis į amerikiečių dailėtyrą jam nepavyko, o gal net nebاندė, iki gyvenimo pabaigos išliko Rusijos kultūros ir meno lauke. Ne paslaptis, kad sovietmečiu klausytis jo paskaitų į Taliną vykdavo nemažai dailėtyros studentų iš Lietuvos.

Beje, rusai nacionalinę AICA sekciją įsteigė 1990 m., taigi po lietuvių – puiki proga pasidžiaugti kukliais laimėjimais! Rusijoje buvo labai aiški takoskyra tarp sovietų AICA sekcijos narių ir naujai besiburiančių liberaliųjų jėgų. O štai kazachams jokio skirtumo, ar įstojo į sovietų AICA sekciją kokiais 1986 m., ar į Kazachstano 2000-aisiais...

K. Š.: Taigi Lietuvos sekcija atsiduria maždaug tarp Rusijos ir Kazachstano modelių, tiesa, su nuokrypiu kazachų pusėn. Nes žodžiais, žinoma, deklaruojamas atsiribojimas, tačiau struktūros-ideologijos lygmeniu plika akimi matomas perimamumas, kalbant ne tik apie AICA sekciją, bet ir apie platesnę institucinę sistemą, ypač VDA Dailėtyros katedrą.

R. D.: Norėčiau kiek pasiginčyti dėl perimamumo – lietuviškoji AICA gal vis dėlto artimesnė rusams, nes jie irgi nelabai tapatinasi su sovietiniais dailėtyrinin-

kais. Bet dėl organizacinio atvirumo *versus* elitizavimosi – visiškai su tavimi sutinku – neabejotinai artimesnė kazachams.

O su Rumunijos SŠMC jau buvusia vadove, nors šioje srityje „buvusiųjų“ nebūna, nutiko štai tokia istorija: Talino grafikos trienalėje ji, būdama vertinimo komisijos narė, užsipuolė mane, Lietuvos nacionalinės dalies kuratorių, kad sulaužiau nacionalinį... net nepamenu, kaip ji pasakė... atstovavimo reglamentą ar panašiai, nes pristačiau ne vien lietuvius. Jeigu čekas sutinka vienai parodai pabūti lietuvis, kokia čia problema? Tada pasakiau, kad jos požiūris gerokai problemiškas... Beje, AICA labai darniai koreliuoja su SŠMC... Bent jau pas mus, Lietuvoje.

Dabar pereikime prie antrojo etapo, kai lietuviškosios sekcijos prezidentė tapo Laima Laučkaitė. 1995–1999 m. vadinu pragmatišką-idealistine tarpiniu, nes tapatintasi su oficialia jos narių vykdoma veikla savo darbovietėse, dėl prestižo prikabinant AICA ženklelį. Buvo rengiamos ir „kamerinės AICA narių konferencijos, seminarai“. Plačiai keliauta, pasinaudojant AICA pažymėjimais kaip nemokamais bilietais į meno muziejus Vakarų didmiesčiuose. Antai Lubytė gyrėsi skolindavusi AICA narės bilietą bičiulėms, kad šios, prisiklijavusios savo nuotrauką, galėtų nemokamai lankytis parodose. Sakyčiau, taktika, priskirtina proletarinės etikos sričiai, bet abejočiau, kad tai buvo sąmoninga klasinė pozicija, veikiau eilinis buržuazinis dviveidiškumas. Beje, tam laikotarpiui, kiek pamenu, apskritai būdingi dvejopi standartai.

K. Š.: Liutkus kultūriniu herojumi, semiotikos žargonu kalbant, tapo, patyręs tam tikrus išbandymus. Tačiau tai nebuvo numatyta iš anksto, jis galėjo tuo herojum netapti, būtų likęs tiesiog anonimu. Bet nuo 1995-ųjų liutvių AICA sekcijoje dominuoja sąlygiškai „kilmingas“ sluoksnis, jau niekam nereikėjo įgyti vadinamųjų kvalifikacijų, kad taptų kultūriniais herojais. Žodį „kvalifikacija“ reikėtų suvokti grynai semiotiškai, kaip vieną iš sąvokų, apibūdinančių mitinį chronotopą. Turiu omenyje, kad pats priklausymas tam tikram socialiniam sluoksniui savaime garantuoja kultūrinio herojaus statusą. Būtent todėl Liutkaus

pasakojime jaučiamas heroizmo prieskonis, bet kartu ir abejonė – *homo sum*. Kitų asociacijos prezidentų ir narių pasakojimams nebūdingas vyriškas, o kartu „liaudiškas“ herojiškumo suvokimas, tačiau nebelieka ir abejonių. Tai tarsi „kilmingųjų“ (profesijos ar nomenklatūros požiūriu) manymas, kad jiems ar joms viskas priklauso savaime, nesvarbu, ar tą davė Partija, ar Dievas, ar dar kokia antgamtinė jėga. Kultūrinis reikšmingumas yra tarsi prigimtinė jų teisė, perimama iš kartos į kartą.

Pavyzdžiui, aš, Kęstutis Šapoka, kartą irgi buvau priverstas vykti į „labai svarbų“ kongresą Paryžiuje (todėl prasiskoliniau iki ausų). Kongrese sėdėjau knapsėdamas nosimi, iš paskutiniųjų stengdamasis apsimesti, kad man nepaprastai įdomūs filosofijos „žvaigždžių“ pasirodymai. Kita vertus, įdomu buvo pamatyti, kaip „jaunųjų filosofų“ trijulė iš Niujorko per vieną seminarą be muilo lindo beveik tiesiogine šio žodžio prasme į vieną vietą „pasaulinio garso“ filosofei. Tada aš irgi pagaliau supratau, kam reikalingi tokie kongresai ir kaip daroma karjera. Vis dėlto man nešauna į galvą sakyti, nesvarbu, kokia institucija prisidengiant, neva akademinės-turistinės mano kelionės reikšmingos Lietuvos kultūros ir meno raidai.

R. D.: Čia prisiminiau dar vieną taiklį jau minėto Kreugerio pastabą apie itin „nuoširdžios“ šiuolaikinio meno lauko asmenybės, AICA narės Ramintos Jurėnaitės – kaip gi be jos – veiklą Soroso šiuolaikinio meno centre: „*Turėjo* babkių, *pridarė* papkių...“. Neabejoju, kad tas *papkes* darydama, jomis ir jų svarba Lietuvai bei pasauliui iš tikrųjų tikėjo. Bet pragmatizmo, kaip žinome, irgi netrūko...

K. Š.: Liutvių AICA sekcijos „herojiškąjį“ etapą, kuriam atstovavo Liutkus ir Andriuškevičius, reikėtų baigti sulig 1993-iaisiais, kai buvo įsteigtas Soroso šiuolaikinio meno centras. Jo vairalazdės atsidūrė sovietinės nomenklatūros dinastijų rankose, šie asmenys atstovavo pragmatiškajam-idealistiniam (ankstyvuojų SŠMC veiklos etapu) ir pragmatiniam-ciniškajam (vėlesniais metais) požiūriui. Tai natūralu, ypač žvelgiant plačiau, pavyzdžiui, prisiminkime, kad 1992–1993 m. atgavo pozicijas sovietinė nomenklatūra – LDDP lai-

mėjo rinkimus į Seimą, prezidentu išrinktas Algirdas Brazauskas, įtvirtinta politinė, ekonominė ir kultūrinė šio socialinio sluoksnio oligarchija.

Būtent čia – SŠMC – vyko pagrindinė kova dėl finansinės ir institucinės galios meno sistemoje, dėl „*saldaus ateities prakaito*“, buvo kaupiamas tikrasis simbolinis ir nesimbolinis kapitalas. O nacionalinė AICA sekcija šiuo atžvilgiu galėtų būti traktuojama kaip „ofšorinis“ ŠMC, SŠMC, NDG ir VDA Dailėtyros katedros „projektas“. Nors vietinė AICA įkurta anksčiau, negu atsirado minėtos institucijos, tačiau įsteigimo ar persteigimo data šiuo atveju nėra labai reikšminga. Taigi sekcija imituoja „nepriklausomą balsą“, nors yra tik vienas iš pagalbinių įrankių, užtikrinančių tos pačios grupės žmonių ir institucijų, liaudiškai tariant, *chebros*, savi-legitimaciją.

Kadangi AICA šiuo atžvilgiu buvo ir yra ne pats svarbiausias „organas“, todėl leista, kad sekcijai net iki 1995 m. vadovautų „nekilmingieji“. Manau, esant būtinybei, jie būtų buvę pakeisti kur kas anksčiau.

R. D.: Trečiasis etapas – toks skirstymas, be abejo, sąlygiškas, o raudonosios linijos gali būti koreguojamos – sietinas su Lubytės prezidentavimu, nors pats vadovavimas, akivaizdu, jau nebebuvo toks svarbus. Krinta į akis nesėkmingos narių pastangos 2000–2005 m. siekti tarptautinės karjeros – naiviai tikėtasi, kad va, pasiklausėme kitų, o dabar irgi taip darysime... Veikla labai sėkmingai transformavosi į turizmą po egzotiškas šalis, minėtinos kolektyvinės dailėtyrininkių kelionės į Dakarą, Barbadosą, Taivaną – skamba neblogai, ar ne?⁶

K. Š.: Turiu pripažinti, kad AICA narių išvykos į Barbadosą arba Taivaną buvo ir tebėra profesiniu požiūriu labai reikšmingos net ir man asmeniškai. O tau, gilios provincijos atstovui, ar svarbios?

R. D.: Be abejonės! Prieš kurį laiką pas mane kaip „Marcinkonių apylinkių“ menininką atvažiavo iš Vilniaus jaunosios kartos kuratorė (ne AICA narė), sakė vykdanči kažkokį tyrimą... Norėtų mane *atrasti* ar panašiai – pati aiškiau to nesuformulavo. Beje, ji tam reikalui gavo ar pretenduoja į pinigėlius, skirtus regionų kultūrinei plėtrai. Esu įsitikinęs, kad jei ne vyresnių

šios dailėtyrininkės kolegijų turistinės kelionės į Trečiojo pasaulio šalis, tokia civilizacijos sklaidos dinamika būtų neįmanoma. Jaunoji karta privalo suprasti – iš pradžių būtina pavažinėti pas kaimiečius į Marcinkonis, o paskui kada nors gal nuvyks ir į Barbadosą... Tačiau tai nėra labai originalu, antai Rusijos AICA savo svetainėje⁷ skelbia net kelionių grafiką – tai vadinašios „vienadienės išvykos“ į regionus, o „didžiosios kelionės“, sietinos su turizmu į užsienį, vadinamos gerokai originaliau: „*три века поисков*“.

Kažkodėl kuo toliau, tuo nykesni tie nacionalinės AICA sekcijos etapai. Ketvirtasis sąlygiškai galėtų būti apibrėžtas kaip laikotarpis po 2005-ųjų. Sunku pasakyti nuo kada, bet netrumpai Lietuvos AICA sekcijai vadovavo Ramutė Rachlevičiūtė. Kol buvo rengiamas šis pokalbis, paskelbta nauja AICA prezidentė – Rasa Antanavičiūtė. Patys nariai šį etapą vadina „*lygiaverčio dalyvavimo būviu*“, nors iš tikrųjų tai tik padrika kova už premijas „saviems“, už „viešąsias erdves buržuazijai“ ir kitas simbolinio kapitalo formas. Palyginimui – pasaulinėse AICA konferencijose pastaraisiais metais irgi dominuoja savo nuopelnų vardijimas, nuotaiką kelia apdovanojimai, vienu narių teikiami kitiems... Tradiciškai kiek pakeiksnajami ultradėšinieji, nurodant jų keliamą grėsmę, bet pastaruoju metu bene labiausiai dėmesį traukia *#metoo* judėjimas. Spėju, kad tai šios asociacijos agonija, nes akivaizdu, kad bent jau prancūziškoji sekcija taip ir nesustiprino savo įtakos kolonijose.

K. Š.: Jeigu į *#metoo* skandalą, žinoma, pritariant visiems teigiamiems jo aspektams, žvelgtume vien kaip į etatų keitimo Vilniaus dailės akademijoje vaju, matytume, kad bandyta sudaryti iliuziją, esą vyksta *esminės vertybinės-moralinės permainos*. Nors nereikia būti proto bokštu, kad suprastum, jog tai tiesiog konjunktyrinis grupuočių persistumdymas. Panašus persigrupavimas, prisidengiant kova už „vertybes“, VDI įvyko ir po maišto 1988-aisiais. Tada irgi kai kas sužaidė agresyvoka, tačiau naivia studentų mase.

#metoo žaidimas VDA ribose – labai panašus. Tie patys feisbukinio „pašalinimo iš draugų“ ir blokavimo mechanizmai, tiesa, vartojamos kitos sąvokos. Faktiš-

kasis lygmuo – konkrečios aukos ir konkretūs profesoriai agresoriai, – tikėtina, niekam net nerūpėjo. Visi ir visos buvo tiesiog „šaškės“, atlikusios numatytus ir joms primestus „ėjimus“. Sunku pasakyti, ar skandalas sukeltas tam, kad vienos grupuotės pakeistų kitas, ar tuo skandalu tiesiog pasinaudojo tam tikri asmenys. Šiuo atveju tai net nėra svarbu.

Beje, vertėtų pasiskaityti Dailės teorijos ir istorijos katedros sovietmečiu istoriją, pristatomą VDA tinklalapyje. Kaip gražiai viskas aprašyta! Kaip subtiliai išryškinamos ir mitologizuojamos tam tikros pavardės! Turiu albumą „Dailės institutas“ – įdomu palyginti tos pačios katedros pri(si)statymą tada ir dabar. Anais laikais varyta propaganda, nors ir dabar lygiai tas pats. Žodžiai, sąvokos, pavardės lyg ir skiriasi, bet strategija kabinti ant ausų makaronus su žiupsniu teisybės nesikeičia. Oficialus brežnevizmo atgimimas – pyragas iš senų ingredientų, tiesiog užmaišytas su kapitalizmo raugu.

R. D.: Norėčiau tikėti, o ir palinkėčiau, kad šis tekstas būtų dar vienas ingredientas – mielės... Daug mielių, nutekėjusių į jungtinių brežnevizmo ir kapitalizmo kanalizacijos vamzdį. Panašu, kad laukia pavasariniai išsivalymo darbai...

K. Š.: Abejoju... Vis dėlto lietuviškoji AICA sekcija yra padariusi ir šį tą apčiuopiamo. Visų pirma tai knygos, dailininkams skirtos monografijos. Antra, paskelbta keletas peticijų aktualiais klausimais. Juk tai pozityvios veiklos įrodymas? Pavyzdžiui, išleista visa vadinamojo Vamzdžio istorija, su šiuo objektu susiję debatai, ginčai...

R. D.: Kaip deklaravo AICA narės, išskirtinai sureikšminančios šią Vlodo Urbanavičiaus skulptūrą, patį Urbanavičių, VEKS'ą (Vilnių – Europos kultūros sostinę) ir save pačias, buvo surinkti *visi* tekstai ir pareiškimai – tiek peikiantys, tiek ir giriantys. Sakyčiau, labai demokratiškas požiūris į „atvirą visuomenę“ ir „viešą argumentavimą“. Vis dėlto pasigedau šokių tokį rezonansą sukėlusio teksto „Meno streiko vykdomasis komitetas smerkia kultūros sostinės skulptūras“,⁸ be kita ko, kritikavusio ir Urbanavičiaus skulptūrą, atskleidusio gilumines kultūri-

nio kapitalizmo priežastis. Žinoma, šis pareiškimas nebuvo skirtas kažkieno knygai, bet jo ignoravimas verčia abejoti Lubytės sudaryto, AICA lietuviškosios sekcijos vardu išleisto rinkinio pretenzijomis į viską apimančią studiją, neva atskleidžiančią meno poveikį socialinei tikrovei, vykstant progreso (t. y. išskirtines teises sau prisiskiriančio siauro specializuoto klanų) kovai su neišmanėliais (t. y. su visuomene, nesugebančia žongliruoti dailėtyros terminais). Civilizacija *versus* barbarai. Tai puikiai atliepia AICA deklaracijos nuostatą „šviesti atsilikėlius“. Minėtą leidinių vertinčiau kaip kruopščiai diferencijuotą propagandinę medžiagą... Tai tik dar kartą patvirtina faktą, kad AICA nesirengia, o niekada ir neketino su kuo nors diskutuoti, išskyrus galbūt valdančiąją klasę.

K. Š.: AICA kaip „ofšorinė“ galios sistemos dalis tiesiog imituoja, viena vertus, objektyvumą, antra vertus, „kritinę“ poziciją, atmesdama „nesvarbius“ elementus, kurie netinka modeliui, paremtam „meno ekspertų“ ir „tamsios liaudies“ dualizmu. Kitaip tariant, slepiama, kad aiški demarkacinė linija tiesiog neegzistuoja, o pagal primestą schemą supriešintos pusės iš tikrųjų vadovaujasi tais pačiais populizmo ir oportunistų principais. Ginčijamasi ne dėl esmės, tiesiog siekiama didesnės įtakos ir privilegijų. Žodžiu, vyksta simuliacija.

Beje, rengiami dar ir vietiniai AICA kongresai, konferencijos. Kiek teko vartyti jų medžiagos rinkinius, kai kur nedrąsiai ar to nesuvokiant, užsimenama apie pačią (profesinę) sistemą, jos šaknis, ideologines potekstes. Tačiau apsiribojama profesine teologija ir teologija. Taigi peticijos ir leidyba daugiausia atlieka propagandinę-savilegimitacinę, o ne kritinę vaidmenį.

R. D.: Norėčiau pridurti, kad AICA nariai /ės ne tik rašo peticijas prieš valdžios sprendimus, bet ir labai noriai su jos atstovais pozuoja bendrose nuotraukose. Kartais kritikai labai nori tapti tais, kuriuos kritikuoja, o šis atvejis, panašu, toks ir yra. Bet gali pasirodyti, kad mūsų kritika AICA adresu irgi maskuoja nevisavertiškumo kompleksą. Užbėgdamas tokiems kaltinimams už akių, pabrėžiu, kad neturiu jokio noro pakliūti į bendrą fotografiją su AICA nariais /ėmis. Bet ne todėl,

kad jos / jie man negražūs, ar per seni, nors ši organizacija iš tikrųjų neskuba atsinaujinti – vampyrizacijos procesas visiškai sustojęs, dantys atšipę.

K. Š.: Iš mudviejų pokalbio gali susidaryti įspūdis, kad veikia organizuota profesinė „masonų“, „kilmingųjų“ grupė, vieninga organizacija, sąmoningai užsiimanti propaganda. Tokiu atveju tuos asmenis demonizuojame – suteikiame supergalių, kurių jie, ko gero, neturi.

Manau, vieningos grupės ar grupuotės nėra. Galbūt vienija specifinės gyvenimo sąlygos, profesinės ir, žinoma, asmeninės charakteristikos, kitaip tariant, panaši kilmė su panašia patirtimi. Tai asmenys, kurie dominuoja, vadovauja meno sistemai, ugdo jaunąją kartą. Beje, veikiama, ko gero, ne tiek sąmoningai, kiek pagal (ne)įsisąmonintus patirties šablonus. O juos lemia, visų pirma, psichologinis infantilumas, paradoksaliai susimaišęs su pragmatizmu, kitos savybės, kaip antai susireikšminimas, pranašumo (kilmingumo) jausmas. Iš dalies karjerizmas, ideologinis chameleonizmas, nes infantilus asmuo Gilesnių įsitikinimų ar principų neturi. Žinoma, svarbus ir socialinis, profesinis nepotizmas.

Tačiau tie impulsai, ko gero, nėra įsisąmoninti. Manau, visiškai nuoširdžiai tapatinamasi su Lietuvos kultūra, norima jai gero. Tačiau tuos gerus keitinimus bet koku atveju koreguoja jau aptartas patirties filtras. Taigi mąstoma ir veikiama taip, kaip išmokta sovietinio elito šiltnamyje, kuriame augta ir psichologiškai (nesu)bręsta. Bandoma susikurti panašų šiltnamį, žinoma, skirtą tik tam tikriems asmenims. Vis dar gyva VDI Menotyros katedros, kur studijavo daugiausia sovietinės konjunktūros ir kultūrinio elito atžalos, tradicija. Kalbu apytikriai apie XX a. 8–9 dešimtmečius, iki tol privilegijų mechanizmas dar nebuvo visiškai susiformavęs. O apytikriai po SSKP CK generalinio sekretoriaus Brežnevo mirties, ypač prasidėjus vadinamajai perestroikai, ši (ne)oficialiai nepotistinė sistema laipsniškai ėmė irti. Tačiau vargu ar iširo. Be to, ši katedra sovietmečių didžiąją dalimi buvo atsakinga už ideologinį režimo apipavidalinimą, taikant kvaziestetinę retoriką, taigi

rengė atitinkamus kadrus. Beje, dabartiniame VDA Menotyros katedros tinklalapyje apie šias įdomybes neužsimenama.

R. D.: Pagal tavo išvardytus požymius tai tipiška masonų organizacija (atmetant visas sąmokslų teorijos konotacijas). Juk organizuojamasi vietos pagrindu, išeities taškas – Vilnius, jeigu ne fiziniu, tai bent mentaliniu atžvilgiu, besąlygiškai tikima „aukščiausia būtybe“ – menu; daromi išskirtinai labdariniai darbai, „neišmanėlių“ visuomenę gelbstint nuo dvasinio žlugimo; sekcija neturi jokio ryšio, išskyrus pavadinimą, nei su kažkokiu mitologizuotu centru, nei su kitomis panašiomis sekcijomis, nors stengiasi sudaryti įspūdį, kad yra globali organizacija. Paslaptinumas irgi padeda mistifikuoti save – beveik visos nacionalinių AICA „padalinių“ internetinės svetainės neveikia. O ir veikiančiose informacijos panašiai tiek pat, kiek neveikiančiose...

K. Š.: Apibendrinimui tiktų Laimos Laučkaitės ištarmė: „*Nutarėm bendromis jėgomis prisiminti ir pagaliau užrašyti lietuviško AICA padalinio istoriją – sukurti šaltinį, kuris pirmiausia reikalingas mums patiems, bet galbūt pravers ir kitiems.*“⁹

R. D.: Tai skamba taip pat įtikinamai kaip Dono Carleonės „*nieko asmeniška...*“, nes taip iš tikrųjų ir yra... Galbūt. ■

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/International_Association_of_Art_Critics

² Asociacijos elektroniniu paštu siunčiami laiškai su kvietimu diskutuoti sugrįždavo kaip atmesti, o nuo 2019 m. lietuvių AICA sekcijos tinklalapis www.aica.lt tapo apskritai nebe prieinamas.

³ <https://www.7md.lt/daile/2019-05-31/lis-meno-organizaciju-istorijos-AICA-1>

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ https://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2019-06-07/lis-meno-organizaciju-istorijos-AICA-II

⁷ <https://www.ais-aica.ru/konferentsiya-tri-veka-poiskov.html>

⁸ <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/244071/meno-streiko-vykdomasis-komitetas-smerkia-kulturos-sostines-skulpturas>

⁹ <https://www.7md.lt/daile/2019-05-31/lis-meno-organizaciju-istorijos-AICA-1>

VISĄ GYVENIMĄ STATAU VIENĄ SPEKTAKLĮ

Iš dešinės: Eimuntas Nekrošius, Vilniaus Jaunimo teatro literatūrinės dalies vedėjas Juozas Pocius ir pokalbio vedėjas Markas Petuchauskas. (1984)

Berniukas iš Pažiobrio kaimo prie Šiluvos, skirtingai nuo daugelio būsimų teatro, nedalyvavo meno saviveikloje, nesvajėjo tapti aktoriumi, nevaikščiojo į teatrą. Pirmą spektaklį pamatė, būdamas dešimtoje klasėje. Užtat mėgo prozą – Tolstojų, Dostojevskį, žinojo, kad yra Shakespeare'as, bet jo neskaitė, nes „tada buvo neįdomu“. Vyresnioji sesuo teisininkė, turinti, anot brolio, „tikrą profesionalią žiūrovo akį“, ir mokytojas Bronius Burneckas, „poliglotas, šviesi asmenybė, savotiškas Šiluvos Leonardas“, pastūmėjo Eimuntą stoti Konservatorijon. Taip Nekrošius atsidūrė Vytauto Čibiro ir Dalios Tamulevičiūtės vadovaujame kurse. Po poros metų jis, šių puikių režisierių paakintas, įstojo į Maskvos GITIS'ą studijuoti režisūros.

Norėčiau papasakoti apie galbūt mažiau žinomus arba net visai nežinomus jauno režisieriaus spektaklius. Juk juos matė ir prisimena daugiausia vyresnės kartos žiūrovai. Praėjo palyginti nedaug laiko, kai netikėtai sustojo teatro genijaus širdis. Nejaugi jo sukurtas scenos stebuklas – jau tik istorija?

Prieš kokius keturis dešimtmečius Eimuntas man pasakojo: „Mokytis į Maskvą važiuavau neturėdamas respublikos siuntimo, konkursas didelis, berods, penkiolika žmonių į vieną vietą. Kursą rinko įžymus režisierius Andrejus Gončiarovas. Perskaičiau Majakovskio eilėraščių, parašiau Maquerite'os Duras apysakos „Hirosima, mano meilė“ režisūrinę eksplikaciją. Gončiarovui patiko. Kur-

sas surinktas internacionalinis – aštuonių pasaulio šalių atstovai. Iš Pabaltijo buvau vienas. Visus penkerius metus stovėjau ties riba, kad būsiu pašalintas iš instituto. Gončiarovas negailestingai rašė man trejetus iš specialybės disciplinų. Kai kurie studentai per penkerius metus pastatydavo penkių veikalų ištraukas, aš per tą laiką gal penkiasdešimt: „Ričardo III“, „Fausto“, kone visą „Mocartą ir Saljerį“, bet Gončiarovas jas nuolat atmesdavo kaip nevykusias. Vis girdėdavau: „Ne ta mokykla, ne ta maniera, ne tuo keliu einate...“

Šis pokalbis vyko, kai rengiau pirmąjį spaudoje paskelbtą Nekrošiaus portretą „Gyvenimo metaforos link“ (1983), analizuojantį režisieriaus kūrybą. Įvairiu metu laikraščiuose, žurnaluose, almanachuose rašiau apie kone visus jo spektaklius: Shelag'os Delaney „Medaus skonį“, Sauliaus Šaltenio „Duokiškio balades“, Antono Čechovo „Ivanovą“ ir „Dėdę Vanią“, inscenizaciją „Kvadratas“, Vadimo Korostyliovo „Pirosmani, Pirosmani...“, roko operą „Meilė ir mirtis Veronoje“ (Shakespeare'o tragedijos „Romeo ir Džuljeta“ motyvais) bei kitus. Suvokti Nekrošiaus kūrybos esmę labai padėjo atsiradusi galimybė stebėti jo repeticijas. Kiek pamenu, salė man už nugaros būdavo tuščia, Eimuntas labai nenoromis išleisdavo į repeticijas pašalinius. Drįstu manyti, kad tokią privilegiją gavau, kai režisierius patikėjo mano „teatrologiškumu“. Repeticijose dar matydavau panašų pasitikėjimą pelniusią jauną kritikę Ramunę Marcinkevičiūtę,

kuri didelę savo tolesnės kūrybos dalį skyrė Nekrošiaus menui tyrinėti.

Jis įsiliejo į lietuvių teatrą su 8-ojo dešimtmečio jauniosios režisūros banga: Dalia Tamulevičiūtė, Jonas Vaitkus, Gytis Padegimas, Saulius Varnas. Audringą teatro atsinaujinimą lydėjo abejonės. Akivaizdus anuomet paplitusių scholastinių ginčų pavyzdys – svarstymai, kas yra svarbesnė figūra, aktorius ar režisierius. Paradoksalu, bet po pirmųjų Nekrošiaus spektaklių imta manyti, kad jis madingai „verčiasi per galvą“, reikalaudamas to ir iš aktorių. Būtent jo spektakliuose Kostas Smoriginas, Remigijus Vilkaitis, Vidas Petkevičius, Kristina Kazlauskaitė, Vladas Bagdonas sukūrė vaidmenis, tapusius naujomis, reikšmingomis scenos meno gairėmis.

Mačiau ir spektaklio, sukėlusio didžiulę kaltinimų audrą „besiverčiančiam per galvą“ režisieriui, repeticijas. Neminėsiu tų teatro meistrų ir teatrologų, įžymių rašytojų, kitų menininkų, kurie piktinosi Čechovo „Dėdės Vanios“ interpretacija. Greitu laiku daugelis „kaltintojų“ ėmė karštai žavėtis tuo pačiu režisieriumi. Svarbiausia, kad Nekrošius nepasidavė, o „mėgėjiškas“ jo „Dėdė Vania“ sukvietė į Jaunimo teatrą marias žiūrovų, kurie naktimis budėdavo eilėse prie bilietų kasos. Prisimenu, vos pakilus uždangai, greta manęs sėdėjusi Monika Mironaitė pradėjo piktintis baisia „saviveikla“. Išraiškingai padejuodama, vis ketindavo išeiti, bet aš, stipriai spausdamas jos ranką prie kėdės atlošo, pusbalisiu įtikinėjau, kad neskubėtų, juk ir ji pati drąsiai eksperimentuodavusi scenoje.

Kaip ryškus disonansas aršioms kritikams nuskambėjo garsaus amerikiečių dramaturgo Arthuro Millerio poelgis. Lankydamasis Lietuvoje ir pamatęs Nekrošiaus spektaklį „Ilga kaip šimtmečiai diena“, atsiklaupė prieš režisierių, įteikė gėlių puokštę ir turbūt pirmasis pavadino jį genijumi. Dramaturgo ir poeto Aleno Ginsbergo pastangomis Nekrošiaus spektakliams pavyko prasi-veržti pro „geležinę uždangą“ – po gastrolių Jungtinėse Valstijose apie lietuvių režisierių sužinojo pasaulis.

Nekrošius ne kartą aiškino, iš kur jo spektakliuose atsiranda gedulingos žydų melodijos. Per gastroles Amsterdame paklaustas, kodėl pasitelkė žydų elegijos „Kadiš“ motyvus, atsakė, kad „Dėdė Vania“ „*nėra vien*

rusiškas ar lietuviškas spektaklis, jis yra ir žydiškas, nes judaizmas davė pirmą impulsą krikščionybei ir kultūrai.“ Ramunė Marcinkevičiūtė monografijoje „Eimuntas Nekrošius: erdvė už žodžių“ (2002) pagrįstai teigia, kad ilgą laiką nebuvo atkreiptas dėmesys į spektaklio pradžią, kur muzika suskamba anksčiau negu Čechovo žodis. Teatrologė tiksliai įvardija, kad „*jau pirmomis spektaklio akimirkomis – mišiomis hebrajų kalba, daktaru Astrovu, ieškančiu venos, – režisierius pranešė visiškai kitaip suvokiąs Čechovą [...] Nekrošius labai originaliai interpretavo laiką – ir kaip struktūrinį spektaklio elementą, ir kaip istorinio konteksto veiksnį. Jis netikėtai įprasmino garsųjį Čechovo dramatos leitmotyvą: aliuziją į tuos, kurie gyvena po mūsų už šimto ar dviejų šimtų metų.*“

Kas bent kartą matė jaunimiečių „Dėdę Vanią“, be abejo, prisimins chuliganišką tarnų trijulę – parketo vaškuotojai blizgino jį aistringai įtūžę, su neslepama neapykanta gal čia pat šmėžuojantiems ponams, o gal visam pasauliui, kurį jie norėtų pertvarkyti kiekvienas savaip. Rimgaudas Karvelis, Vytautas Taukinaitis ir Jūratė Aniulytė, susikūrę vaidmens partitūrą, žiūrovams, matantiems, kaip dūžta skriejantys indai, kaip vartomi stalai, nepalieka jokių abejonių, kokia bus toji „pertvarka“...

Visus Nekrošiaus spektaklius, kad ir kokie skirtingi jie būtų, sieja bendra gija. Nuo pat debiutinio „Medaus skonio“ pajutome kitokio teatro „skonį“. Dvasingumas, humanizmas čia pirmiausia susijęs su jautrumu aktoriams, kolegoms, su kuriais ranka rankon kuriamas spektaklis. Gal šie mano žodžiai kiek senamadiški, tačiau niekas, regis, nerūpėjo režisieriui taip smarkiai, kaip žmogaus likimas komplikuotame mūsų amžiuje, suaižėję, trūkinėjantys tarpusavio ryšiai. Tragiška asmenybės erozija, vidinio sąlyčio su *Kitu* paieškos yra „Duokiškio baladžių“, „Ivanovo“, „Katės už durų“, „Kvadrato“, „Meilės ir mirties Veronoje“, „Pirosmani, Pirosmani...“ leitmotyvas.

Teatras Nekrošiui buvo dialogas, atkuriantis tai, kas prarasta. Režisieriaus estetinės pozicijos veiksmingumas užtikrino glaudų sąlytį su žiūrovais. Kiekvieną kartą jis ieškojo vis kitokios meninės raiškos, atverdavo naujus teatrinius pasaulius, egzistuojančius autono-

miškai, pagal vidinius sceninės tiesos dėsnius, atrastus konkrečiam spektakliui.

Lietuvių scenoje sunkią „atliekamo“ žmogaus dramą prieš kokius šešis dešimtmečius pirmasis atskleidė režisierius Juozas Miltinis Panevėžio dramos teatre. Ivanovas (Stasys Petronaitis) jaunatviškai tikėjo, kad jį išgelbės tyra Sašos meilė. Nekrošiaus Ivanovas Kauno dramos teatre desperatiškai glaudžiasi prie Sašos, apimtas nevilties. Tai jau iš esmės kitokia drama, beveik peržengianti paskutinę egzistencijos ribą, – šiuolaikinio žmogaus, kurio dvasiniai ryšiai su pasauliu visiškai nutrūkę, tragedija. Vaizduodamas Ivanovo aplinką, režisierius pasitelkia net groteską, kaukių komedijos principą (lyg ir nebūdingą, net svetimą didžiosioms Čechovo dramoms). Visi be menkiausios abejonės tiki bet koku ciniko Borkino šmeižtu, žeminančiu, niekinančiu, sutrypančiu *Kitą*. Tačiau niekas iš aplinkinių neįsiklauso į tiesos žodžius, nepaiso Sašos argumentų. Žmogų, kurio niekas negirdi, Čechovas neatsitiktinai pavadino Ivanovu – tai bene labiausiai paplitusi pavardė jo tėvynėje. Visuomenė kurčia ivanovams.

Nekrošius akcentuoja: aplinkinių akyse visos nešvankios Borkino kalbos, visi kaltinimai gula ant „nuodėmingų“ Ivanovo pečių, nesvarbu, kaip jis elgtųsi. O į moraliai degradavusį Borkiną žvelgiama atlaidžiai, su simpatija – ak, tas mielas, mielas cinikas...

Iš didelės taurios meilės vesdamas žydaite, Ivanovas rizikavo susigadinti reputaciją, bet aplinkiniai įsitikinę, kad jis taip pasielgė, siekdamas merkantilių tikslų. Tarsi pašautas paukštis vis dar bando pakilti, išsiveržti į šviesą, tačiau būsimos vedybos su Saša irgi laikomos aljansu „iš išskaičiavimo“. Net pirmoji žmona Ana (Sara) prieš mirtį, o galiausiai ir Saša nustoja juo tikėti. Ivanovas (Petras Venslovas) nesugeba nei pasiaiškinti, nei prisi- taikyti, kad atkurtų pašlijusius santykius. Visi tiltai jau sugriauti – atgal jis tiesiog negali grįžti. Dvasinė trauma atskleidžiama labai taupiai. Ivanovas nekomunikabilus, mažakalbis. Lyg „išsijungęs“, kad paslėptų emocinę savo būklę. Nemoka nei teisintis, nei aiškintis, todėl yra dar labiau pažeidžiamas. Bejėgis ne vien prieš borkiną, bet ir prieš žmoną Sašą. Nesiimantis jokios, net menkiausios veiklos, pirmoje spektaklio scenoje neskaito kny-

gos (kaip rašoma pjesėje). Neseniai jis dar buvo veržlus, talentingas, bet dabar, įrėmęs tuščią žvilgsnį į tolumas, abejingai kramsnoja obuolį. Ne veltui Borkinas pusiau juokais nutaiko šautuvą ne į Ivanovą (Čechovo remarka), bet į gydytoją Lvovą. Tačiau šūvis nenugriaudės, kaip numato pjesė. Spektaklio herojus vysta lėtai ir sunkiai.

Režisierius maksimalistas visą taurią Ivanovo energiją perkelia į vizijų pasaulį. Tai simbolizuoja skriejanti ireali vilčių karieta, lyg ironiška priešprieša garsiajam Nikolaus Gogolio trijų žirgų (*troikos*) skrydžiui. Štai karieta skraidina Ivanovą į laimingą Sašos pasaulį, nors iš tikrųjų ji niekur nelekia, stūkso sustingusi, nukarusiomis ienomomis... Raudona ir juoda kariatės spalvų gama asocijuojasi su katafalku, kuriame laidojama Ivanovo ir Sašos meilė, o vėliau, spektaklio finale, – ir abu sutuoktiniai.

Visa vaizdinė, plastinė, garsinė spektaklio struktūra daro didžiulį emocinį poveikį. Iš Čechovo remarkos apie pelėdos ūkavimą netikėtai išplaukia gedulingos žydų maldos melodija, atskleidžianti Anos (Saros) tragediją. Pelėdos ūkavimas ir „Kadišo“ garsai lydės Aną (Rūta Staliliūnaitė), primindami, kad ji, nors persikrikštijo, vis tiek neįstengė pamiršti protėvių dvasios. Režisierius čia tarsi pratęsia kai kuriose Čechovo pjesėse girdimą nutrukusios stygos dramatiškumą.

Nekrošius kupiūruoja tekstą, spektaklis baigiasi priešpaskutine pjesės scena. Ivanovas lėtai išsitiesia ant grindų tarsi bejėgis, likimo taurę iki dugno išgėręs žmogus. Gal išprotėjęs, o gal tapęs išminčium, pasirengusiu nebūčiai. „*Kur Matvejus? Tegul jis parveža mane namo,*“ – prašo nusiavęs pusbačius ir nutyla, kažkaip nevykusiai susirangęs greta Anos viename mirties vežime. Abu tylūs, romūs. Suprantantys, kad svajonės žlugo.

Nė viename kitame „Ivanove“, kokius teko matyti, nebuvo tokios skausmingos, tragiškos Anos – režisieriaus ir aktorės Rūtos Staliliūnaitės pastangomis ji prilygsta Ivanovui (gal tik puiki Maskvos Mažojo teatro aktorė Konstancija Rojek ėjo panašiu keliu). Palyginti nedidelis, žodžių šykštus tekstas nesutrukdė atskleisti, kokia gili šios moters drama. Mylinti ir pasiaukojanti, drąsi, bet neryžtinga, ji nutvieskia spektaklį dvasingumo šviesa. Staliliūnaitė, kaip ir visada „režisuodama save“, sugebėjo mintį, emocinę ir plastinę išraišką sulydyti į išbaigtą tra-

gišką paveikslą. Beje, Nekrošius yra ne kartą siūlęs aktoriams susikurti savąją „vaidmens partitūrą“.

Ne(pasi)tikėjimo tragizmas, kaip jį traktuoja Nekrošius „Ivanovė“, pabrėžia čechovišką dvasinį maksimalizmą.

Koks poetiškas gali tapti kiekvienas supančio pasaulio daiktas, kai prie jo prisiliečia teatro transformacijos magija! Antai Pirosmanio bičiulis, nebylys Sargas (Vidas Petkevičius), nesuprasto, atskirties prislėgto dailininko sielos antrininkas, kad sugriautų aklą nesupratimo sieną, paima tuščią butelį ir pučia į jį – keistas švilpiančias garsas šturpią vienatvės dramą pakylėja iki metaforos.

„Man teatre svarbiausias meninis tikroviškumas, būtent meninis, o ne pirmasis buitinės tiesos sluoksnis, – tikino Nekrošius, atsiliepdamas į mano recenzijoje išdėstytus pamąstymus. – Bet nenoriu atsiplėšti nė per sprindį nuo žemės, nors atsiplėšti nuo jos vis dėlto būtina, kad sujudėtų scenos oras, kad atsirastų teatro stebuklas. Slidus yra kelias nuo surastos detalės iki grynojo jausmo, artėjant prie aktorius prigimties. Tik Petkevičiaus Sargui tiko pūsti į butelį, o kitam aktoriui, pavyzdžiui, Antanui Šurnai, ieškočiau kito būdo vienatvei išreikšti. Būtina labai gerai pažinti aktorių, pajusti jo vidų, viską pasveriant tarsi vaistinės svarstyklėmis. Ilgai ieškojau, kaip nusakyti Pirosmanio likimą. Galvojau: štai buvo visų niekinamas, niekam neįdomus juodnugaris, bet užgriuvo šlovė ir staiga tapo visiems reikalingas, o jo jau nebėra. Nors imk ir negyvą pavėluotai išbalink – gal užbarstyti miltais? Taip atsirado Pirosmanio (Vladas Bagdonas) barstyimo miltais scena.“

Spektaklyje „Kvadratas“ aktorius Kosto Smorigino herojaus dvasinę metamorfozę įprasmino geležinė lova, kalėjimo buities atributas. Cukraus gabaliukai virto meilės, ištikimybės ir kantraus laukimo metafora, poetinių pastangų įveikti ne vien šimtus kilometrų, skiriančius du žmones, bet ir dvasinį nuotolį, įvaizdžiu. O baltas cukraus gabalėlių lietus – tai suartėjimo palaima. Sukiuzuoti tuščia konservų dėžutė kalinio rankose virsta siųstuvu, kurio signalai įveikia režimo griežtai kontroliuojamą negyvą erdvę... Kai herojus rankomis bando išlyginti suglamžytą, nutrintą „zeko“ uniformą, suprantame, kad artėja žmogaus susitikimo su žmogumi šventė.

„Visad kruopščiai ruošiuosi repeticijai. Rašau daug – pjesės egzempliorius būna perdėm išrašytas, net viršely nelieka vietos, gailiuosi, kai pristinga paraščių... Dažniausiai fiksuoju ne pačią koncepciją, o konkretų jos įprasminimą konkrečioje scenoje. Drauge su aktoriais daug ieškau, paskui atsirenkame iš viso to, ką aš ir jie atsinešė į sceną. Kartais namie atrodo, kad genialu, bet ateini į repeticiją ir viskas tarsi apsiverčia...“

Labai rūpi sceninis herojus. Neslėpsiu, simpatizuoju nelaimės ištiktam žmogui, kuriam reikia ne vien užuojautos, bet ir pagalbos. Atsiminkime, kad salėje sėdi penki šeši šimtai žiūrovų – kiek gi nematomų siūlų nusitiestų nuo kiekvieno iš jų į sceną ir atgal – į salę [...].

Sistemingai lankau savo ir kolegų spektaklius, galėčiau ant pirštų suskaičiuoti, kada kurį vaidinimą praleidau. Tai labai svarbu aktoriams. Režisieriaus nuolatinis buvimas rodo, kad jis domisi spektakliu, tai vienija aktorių ansamblį. Lankau ir kolegų spektaklius. Patinka Povilo Gaidžio „Mindaugas“, Henriko Vancevičiaus „Stepančikovo durys“ (mačiau kelis kartus), Jono Vaitkaus „Karusis Ūbas“, „Statytojas Solnesas“ ir kiti pastatymai. Didelį įspūdį padarė kai kurie Jurijaus Liubimovo, Anatolijaus Efroso spektakliai. Bet, atvirai šnekant, nebuvo režisieriaus, kuriuo norėčiau sekti. Sąmoningai stabdydavau save – nieko teatre nereikia kartoti. Nei Efroso, nei Liubimovo, nei ko nors kito.“

Nekrošius atėjo į Jaunimo teatrą tuo metu, kai čia jau buvo tam tikra Dalios Tamulevičiūtės nubrėžta vaidybos linija, kuria galėjo remtis. Repertuaro, visų pirma Sauliaus Šaltenio dramaturgijos, vagą irgi nusprendė tęsti. Nekrošiaus nusiteikimas kurti drauge su aktoriais ir per juos patvirtino imlią sampratą, kad teatras – tai sintezė. Išskirtinis dėmesys scenografijai, muzikai, šviesoms, garsams užtikrino plačią, dažnai netikėtą stilistinę spektaklių amplitudę, atvėrė naujas vaidybos galimybes.

Shakespeare'o tragedijos „Romeo ir Džuljeta“ motyvais statydamas roko operą, režisierius operos žanrą pavertė dramos savastimi, dar kartą įrodė tikrąją sintetinę teatro prigimtį. Jis viską psichologiškai suderina – gyvą personažų dvisingumą su tapyba, skulptūra, muzika, architektūra, šokį su statika. Shakespeare'o tragedijos erdvėje įtvirtinamas vizualus vaidybos muzikalumas ir

William Shakespeare. „Makbetas“. Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS. 1999. Scenografas Marius Nekrošius, kostiumų dailininkė Nadežda Gultiajeva. Makbetas – Kostas Smoriginas. Meno fortas

William Shakespeare. „Otelas“. Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS. Dailininkė Nadežda Gultiajeva. Iš kairės: Otelas – Vladas Bagdonas, Dezdemona – Eglė Špokaitė, Bjanka – Edita Zizaitė. Meno fortas

Aleksandr Puškin. „Boriss Godunovas“:
Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS. 2015.
Scenografas Marius Nekrošius,
kostiumų dailininkė Nadežda Gultiajeva.
Lietuvos nacionalinis dramos teatras

Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

Saulius Šaltenis. „Kalės vaikai“. Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS. 2018. Scenografas – Marius Nekrošius, kostimų dailininkė – Nadežda Gultiajeva. Varpininkas Karvelis – Darius Meškauskas. Klaipėdos dramos teatras

Witold Gombrowicz. „Tuoktuvės“. Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS. 2018

Teatr Narodowy archyvo nuotrauka

muzikos dramatiškumas, aštri pantomimos raiška ir psichologinis tikslumas, stilistinis vientisumas ir žanrų polifonija, organiška jų difuzija.

Dante Alighieri's, Williamas Shakespeare'as, Johanas Goethe, Levass Tolstojus, Fiodoras Dostojevskis, Antonas Čechovas, Albert'as Camus, pastatyti pasaulio scenose, novatoriška operų režisūra – tai unikalus Nekrošiaus indėlis į naujosios epochos teatro atsinaujinimą. Lietuvių režisieriaus spektakliai, žaibiškai pasklidę po platųjį pasaulį, kuris auksinėmis raidėmis įrašė jo vardą į teatro istoriją, garsiai skamba visur, kur domimasi scenos menu. Bet garsiausiai, ko gero, Italijoje, kur jis vadinamas kiek mistišku vardu *Visionario*.

Geriausi Nekrošiaus pastatymai sklidini lietuvių teatrui būdingo lyrizmo, santūrumo, net asketizmo, kurių lemia sceninės metaforos griežtumas. Psichologizmas juose suslėgtas kone iki simbolio, tačiau tvinksi viltimi ir tikėjimu.

Sauliaus Šaltenio pjesė „Duokiškio baladės“ (apysakos „Duokiškis“ motyvais), Nekrošiaus pastatyta Kaune dar 1973-iaisiais, kaip ir prognozavau recenzijoje, sukėlė polemiką. Suprantama, kodėl. Tautos kultūra gyva savo atmintimi. Kiekviena nauja generacija neišvengiamai bando iš naujo suvokti praeities kryžkeles. Sovietmečiu tai buvo labai drąsus, laiką pralenkiantis spektaklis apie dviejų sistemų, įkūnytų partizano Jėzaus Grigaliūno ir „stribos“ (iš žodžio *устреби́тель*, reiškiančio smogiką, naikintoją) Pernaravičiaus, mirtiną susidūrimą, per kurį žūsta savo vietos nerandantys, besiblaškantys spiešeliai.

Režisūra neįprasta, ne iškart suvokiamos ir jos žaidimo taisyklės. Nekrošius kartu su dailininke Nadežda Gultiajeva ir kompozitoriumi Sauliumi Šiaučiuliu atskleidė negailestingą istorijos dramatiškumą. Plastinė ir garsinė spektaklio sandara kieta, tarsi Pulmano (Leonardas Zelčius) vienkinke vežama duona, kurios kepalukus Jėzaus Grigaliūno vyrai pakeičia akmenimis. Žmogaus, sulinkusio po akmeniu, įvaizdis daugiaprasmiškas. Pulmanas vos pakelia sunkų likimo akmenį. Akmuo, kuriuo Jėzus Grigaliūnas bandė paskutinį kartą apsiginti, virsta kabo kauburėliu su jį pasmeigusiu šakių kryžium...

Scenos gilumoje – medinė pakyla, ant kurios išauga vartai, primenantys kopyltėlę kaimo pakelėje. Pro juos

įeina gyvieji, kad išsivežtų mirusiuosius, ir mirusieji, kad pasiimtų gyvuosius... Nusileidžianti ir vėl pakylanti, plati, suaižėjusi, skylėta lenta gali tapti liepsnojančia duonkepe arba siena, už kurios tykoja mirtis. Net didžiuliu besisupančiu it lopšys Kūčių vakarienės stalu, už kurio sėdintį mokytoją Spielskį (Vytautas Grigolis) pakirs buvusio mokinio Jėzaus Grigaliūno kulka. Minkštakūnio, tarp dviejų stovyklų besiblaškančio žmogaus išpažintis pakyla iki ryškaus teatrinio simbolio. Pomirtinis Spielskio ir nusišovusio gimnazisto (Algimantas Pociūnas) įžengimas į sceną, aidint trunkiai maršo melodijai, primena makabriško šokio ekstazę.

Partizanų vadą Jėzų Grigaliūną (Valdas Žilėnas) charakterizuoja dvi organiškai susipinančios plotmės: skulptūriškas santūrumas ir vidinė jėga, jaunatviškai patrauklus grožis, kone vaikiškai švelnūs veido bruožai ir akys, degančios neapykanta tiems, kurie atėmė laisvę ir nukryžiuojo jo kartos jaunystę. Žinodamas, kad laiko jam likę visai nedaug, niekad paprastai neįeina į sceną – visad kūlversčiais per vartų rąstus. Partizano antipodas – vadinamasis liaudies gynėjas Pernaravičius (Kęstutis Genys), vilkintis pilku apsiaustu. Pagal vaizdinę spektaklio kompoziciją jie – tarsi du poliai, tarp kurių kryžminės ugnies atsiduria ir blaškosi spiešeliai.

Vėlesnės kartos likimas į pirmą planą iškyla įtaigiau sioje – antroje spektaklio dalyje. Atsiskleidžia Spielskio vyresniojo sūnaus Augusto (Petras Venslovas) sunkus charakteris ir dar sunkesnis klaidų paženklintas likimas, Elzės Pulmanaitės (Jūratė Onaitytė) blaškymasis – švelnų lyrizmą beregint keičia šaiži ironija. Augustas, Elzė ir Žygimantas (Robertas Vaidotas) ne tik suveda Grigaliūno, Spielskio ir Pernaravičiaus santykių, rūšties būties balansą, bet ir nubrėžia naujosios kartos gyvensenos horizontus. Mirtinas šūvis finale suskamba pranašiška, tarsi aliuzija į rytdieną, kuri daug ką iš praeities užbraukė, palaidojo, bet gal kažką ir išsaugojo, kažko išmoko...

Dingteli mintis: gal šis spektaklis ne vien apie pokarį, bet ir apie grumtynes tarp Gėrio ir Blogio? Manau, tai spektaklio, kurių Nekrošius, pasak jo paties, statė visą gyvenimą, leitmotyvas.

Vizionieriaus širdis nesustojo. Ji plaka režisieriaus spektakliuose. ■

ROMANO LAISVĖ

Agas APOLLONIS kalbasi su Javieru CERCASU

Ag Apolloni. *Ispanijoje romanas siejamas su Cervantesu. Koks yra Jūsų, ispanų romanisto, ryšys su šia tradicija?*

Javier Cercas. Ispanija neturi tokios ilgos romanų tradicijos kaip Didžioji Britanija ar Prancūzija, tačiau turi Cervantesą, kurį galima prilyginti stebuklui, nes jis ne tik sukūrė, bet ir išpuoselėjo romaną, „Don Kichote“ atskleidęs kone visas žanrines jo galimybes. Visuotinė literatūros istorija neturi kito panašaus atvejo. Mes, vėlesni prozininkai, atsiduriame jau atrastoje teritorijoje, todėl patobulinti romaną galime tik iš dalies. Laimei, jaučiau ne vien ispanų, bet apskritai ispanakalbių poveikį. Argentinietis Borgesas, meksikietis Rulfo, kolumbietis Garcia Marquesas – visi jie rašo mano gimtąja kalba. Šiuo atžvilgiu esu privilegijuotas, nes puikūs Lotynų Amerikos XX a. rašytojai, pradėdant nuo man svarbiausio Borgeso, labai išstobulino pasakojimą ispanų kalba, praturtinę jį vakarietiška tradicija, ko siekė ir Cervantesas.

Modernieji filosofai Ortega y Gassetas ir Walteris Benjaminas praėjusio amžiaus 2-ajame ir 3-iajame dešimtmetyje kalbėjo apie „romano mirtį“. Vėliau postmodernizmas šį žanrą išgrynino. Kaip vertinate šiandieninį romaną?

Jei lygintume su kitais klasikiniais žanrais, romano mirtis pranašaujama nuo pat jo atsiradimo pradžios, bent jau nuo tada, kai jis tapo rimtu žanru, kai XIX a. antrojoje pusėje apie jį ėmė rašyti broliai Goncourt'ai. Man regis, apie romano mirtį daugiausia kalba tie, kurie patys yra beveik žlugę prozininkai. Palyginti su poezija ar dramine kūryba, tai dar labai naujas, vystyklusose esantis žanras, kurio ateitis priklausys nuo mūsų, romanistų, – jeigu nesiliausime kartoję pasenusių, tarkime, išsikvėpusio avangardo formų, romanas išnyks. Žinoma, galėtume sakyti, kad romano ilgaamžiškumą savaime užtikrina laisva, lanksti, įvairialypė jo prigimtis, leidžianti šiam žanrui nuolatos keistis, perimant pasakojimo būdą iš Balzaco, poetiškumą – iš Flaubert'o, eseistiškumą – iš praėjusio amžiaus pirmosios pusės didžiųjų vokiečių prozininkų, o pastaruoju metu – ir publicistikos ypatumus. Štai toks yra romanas – visiškas ir be paliovos mutuojantis monstras, kuris, asimiliuodamasis su kitais žanrais, keičiasi ir plečia savo ribas. Net ir aš girdžiu sakant, kad mano romanai turi kronikos, esė bruožų su filosofiniais, istoriniais, (auto)biografiniais elementais. Tai tiesa, nes romanas yra atviras viskam ir mėgaujasi laisve labiau už kitus literatūros žanrus. Gebėjimas pasi-

naudoti šia laisve ir nuolatos atsinaujinti, man regis, kaip tik ir yra romano privilegija, jo ilgaamžiškumo garantas.

Savo knygoje „Apsimetėlis“ dažnai kartojate frazę: „Fikcija išlaisvina, o realybė žudo.“ Tai skamba panašiai kaip Nietzsche's posakis: „Menas kuriamas tam, kad nemirtume nuo tiesos.“ Ar Jums literatūra irgi yra prieglobstis nuo slegiančios realybės?

Žinoma, tačiau kartu ji padeda tikrovę suprasti. Literatūra yra ne tik prieglobstis, bet ir kovos ginklas, ir pažinimo instrumentas. Nepaisant to, ne visus romanus galima laikyti fikcija. Taip sakau, turėdamas omenyje ir minėtą „Apsimetėlio“ frazę, kaskart įgyjančią naujų prasmių. Variacijos, leitmotyvai mano romanuose, nelyginant rokenrole ar Bacho muzikoje, kartodamiesi įgauna kitą reikšmę. Akivaizdu, kad žmonėms reikia fikcijos, vien tikrovės niekada nepakanka. *Human kind cannot bear too much reality*, – viename eilėraštyje rašo Eliotas, ir aš jam pritariu, nes pernelyg didelis tikrovės kiekis yra iš tikrųjų nepakeliamas. Žinoma, žmonėms reikalinga ir tikrovė, neįmanoma gyventi vien fikcija. Būtent to nesupranta „Apsimetėlio“ veikėjas, kuris atkakliai bando pabėgti nuo pilkos kasdienybės. Kankinamas jausmo, kad yra bailys ir visiška vidutinybė, griebiasi didvyriškų veiksmų, tačiau virsta sentimentaliam pabaisa, neįtikėtiniu apsimetėliu, kaip tokius vadino Marias Vargas Llosa. Taigi negalime gyventi nei be fikcijos, nei be tikrovės.

Vienas romano „Salamino kareiviai“ veikėjas sako: „Man atrodo, civilizuota šalis yra ta, kurios žmonės gali nešvaistyti savo laiko politikai.“ Ar Jūsų nuomonė apie politikos ir civilizacijos santykį yra tokia, kaip šio personažo?

Šiek tiek skiriasi. Politikos sąvoka yra kilusi iš žodžio „polis“, reiškiančio miestą, o miestas priklauso visiems ir aprėpia viską. Visi esame įpareigoti vienaip ar kitaip dalyvauti politikoje. Civilizuota šalis yra ta, kurios politika nesismelkia į privačią erdvę, neužima daug vietos, netampa pernelyg dramatiš-

ka ir nereguliuoja asmeninio gyvenimo. Jeigu taip nutinka, šalis susiduria su didelėmis problemomis – sunyksta kultūra, žmonės ima elgtis barbariškai. Prisiminiau kinų praeiksmą: „*Linkiu, kad gyventum įdomiais laikais.*“ Aš nenoriu gyventi įdomiais laikais, norėčiau gyventi nuobodžioje šalyje, atitinkančioje šveicarišką, bent jau skandinavišką nuobodybės modelį. Esu absoliučiai nuobodžios politinės sistemos, kurią dabar geriausiai užtikrina demokratija, šalininkas. Manau, puiku, jeigu asmeninis gyvenimas nėra perkeliamas į viešumą, lieka privačioje sferoje, o linksmybes, aistras, meilę, nuotykius atspindi literatūra, kinas, muzika... Visur kitur man patiktų visiška nuobodybė.

Jūsų kūriniams būdingi du rašymo būdai – tiriama-sis (Enriko Marko atveju) ir autorefleksija, susijusi su pasakotojo, turinčio Jūsų pavardę, dilemomis, problemomis, paieškomis. Ar visa tai perėmėte iš savo kaip žurnalisto praktikos?

Niekada nebuvo tikras žurnalistas, nors nemažai žmonių mane painioja su mano sukurtais personažais. Tiesa, jau kurį laiką kas dvi savaites rašau straipsnius dienraščiui *El país*, tačiau to nelaikau tikra žurnalistika. Mano knygoje esama bruožų, būdingų žurnalistikai, istoriniams tyrimams, eseistikai, filosofijai, ypač aptariančiai muziką ir dailę. Būtent tai turėjau omenyje, sakydamas, kad romanas „suvirškina“ viską. Esu filologas, daug metų dėščiau literatūrą viename nedideliame universitete netoli Barselonos, manau, būtent filologija išmokė mane daugelio dalykų, kuriuos vėliau panaudojau savo romanuose. Žinoma, daug ko išmokau ir rašydamas tekstus laikraščiams, tarkime, net sudėtingiausius dalykus bandau perteikti kuo suprantamesne ir glaustesne forma. Montaigne'is sakydavo, kad svarbiausia viską daryti su džiaugsmu. Aš irgi taip manau, todėl stengiuosi mokytis iš visko, net ir atsakinėdamas į šio interviu klausimus.

Pasak prancūzų teoretiko Jeano Ricardou, modernus romanas nėra rašymas apie nuotyki, greičiau

jis pats tampa rašymo nuotykiu. Kaip Jums pavyksta temą paversti pretekstu, skatinančiu sukurti romano istoriją?

Tai atsitinka natūraliai. Nors Ricardou teorija nėra man žinoma, bet galėčiau teigti panašiai – nuotykiu virsta pats romano rašymas. Kitaip tariant, romanuose, paremtuose tolimos, artimos praeities ar ateities istorijomis, atsiskleidžia ir pats rašymo procesas, t. y. autoriaus, tiksliau tariant, pasakotojo dvejonės, nerimas, patiriami sunkumai, atliekami tyrimai ir kt. Rašymo procesas dažnai tampa svarbesnis už aprašomą nuotykį, nes romanui suteikia prasmę. Nenoriu, kad iš skaitytojų būtų atimtas pats tos istorijos kūrimo procesas, nes tai romano dalis. Realistinis romanas rašomas visiškai kitaip, bandant paslėpti patį kūrybos faktą. Mano romanai tarsi demonstruoja savo sandarą, atskleidžia jos savitumą, užmegzdami visai kitokį santykį su skaitytojais. Italas Kalvinas, mano jaunystės laikų autorius, kurį mėgstu skaityti iki šiol, viename iš laišku rašo, kad esama tokių literatūros kūrinių, apie kurių rašymo procesą papasakoti yra tarsi moralinė pareiga. Manau, to reikalauja dauguma ir mano knygų.

Remiantis Jūsų dažnai cituojamu Faulkneriu, praeitis niekada nemiršta, nieko apskritai negalima priskirti praeičiai. Ar Jūs irgi tiesiog žaidžiate su praeitimi, kaip Linda Hutcheon vadina postmodernizmą, ar bandote tarsi iš naujo atskleisti senų įvykių dvasią, persvarstydami klausimus, kurių jau niekas nebenauginėja?

Bandau atskleisti tiesą, bent jau einu jos paieškų keliu. Visa tai veda mane prie tų praeities klausimų, kurie šiuo metu niekam lyg ir nebeatrodo svarbūs. Walteris Benjaminas sakydavo, kad atmintis gali aktualizuoti faktus, o literatūra, mano manymu, yra tiesiog viena iš atminties formų, priekiančių tai, kas pamiršta. Noriu pabrėžti, kad dabar gyvename tam tikros diktatūros arba tironijos sąlygomis, tą lemia perdėtai sureikšmintas ir vis auganti medijų galia, daranti ne tik gerą, bet ir blogą įtaką. Medijoms svarbi tikta dabartis, tik šiandiena, tai,

kas nutiko vakar arba ši rytą, jau laikoma praeitimi, istorija, o tai, kas nutiko prieš mėnesį, yra tiesiog priešistorė, „perkeltina“ į archyvus, į bibliotekas. Vakarykštė diena neturi nieko bendra su dabartimi, todėl ja domisi tik tokie keistuoliai kaip aš. Tačiau tai, sakyčiau, yra absoliutus tikrovės klaidinimas, trukdantis ją suprasti, neleidžiantis įvertinti jos sudėtingumo. Praeitis, vis dar glūdinti žmonių atmintyje ir paremta įrodymais, man labai įdomi, todėl ją aktualizuoju, atkurdamas savo romanuose. Dabartis, netekusi sudabartintos praeities, daug prarastų. Štai kodėl nekuriu istorinių romanų, rašau tik apie plačiau suprantamą dabartį, apimančią ir netolimos praeities įvykius. Rašydamas romaną, kartais gal net nesąmoningai priešinuosi dabartizmo diktatūrai.

Cesare Pavese yra sakęs, kad prisimename ne dienas, o tik akimirkas. Vieną iš savo romanų pavadino te „Akimirkos anatomija“. Tad kokia, Jūsų manymu, akimirkos reikšmė istorijai?

Kai kuriais atvejais ji lemtinga. Kaip tik apie tai rašau „Akimirkos anatomijoje“, prisimindamas svarbų 1981 m. vasario 23 d. įvykį, – praėjus šešeriems metams po Franco mirties, keletas ginkluotų kareivių, pasiilgusių frankizmo, įsiveržė į Ispanijos parlamentą, užsimoję sunaikinti demokratiją. Tapę įsibrovėlių taikiniu, visi, tai atrodo logiška, sugulė ant grindų, išskyrus tris vyrus, nusprendusius likti savo vietose. Tuo momentu buvo sprendžiamas ne tik šių trijų drąsių žmonių, bet ir Ispanijos likimas. Tai tapo tikrąja diktatūros pabaiga, demokratijos pradžia, pagaliau liovėsi pilietinis karas, buvo padėtas taškas kariniams perversmams, paženklinusiems ištisus tris šimtus metų. Žinoma, pradėjęs rašyti knygą, beveik nieko apie tai nežinojau. Kas tada įvyko, išsiaiškinau tik įpusėjęs, gal net baigdamas kūrinį, nes rašymas visada reiškia ėjimą pažinimo keliu. Antraip tai nebūtų literatūra. Išties esama tokių reikšmingų akimirku, kurios nulemia asmeninę ar net kolektyvinę istoriją. Tiesiog reikia tas akimirkas pažinti.

Kodėl nusprendėte rašyti ne grožinius romanus?

Atėjo toks metas, kai ne tik apėmė noras kurti ne grožinius romanus, bet ir pajutau tokią būtinybę. Rašydamas stengiuosi kelti kuo sunkesnius ir kuo sudėtingesnius klausimus, nepateikdamas aiškių, vienareikšmių atsakymų, priešingai – atskleidžiu prieštaravimus, dvejones, ironizuoju, leisdamas, kad atsakymu taptų pats klausimas arba romanas. Kadangi klausimai labai skirtingi, jų formuluotės irgi skiriasi. Kitaip tariant, kiekvienas romanas turi savas taisykles. Supratau, kad rašydamas kai kuriuos romanus, pavyzdžiui, „Akimirkos anatomiją“, privalau vengti fikcijos. Jau minėjau, kad toje knygoje pasakojama apie paskutinį bandymą sukelti karinį perversmą Ispanijoje 1981 m. vasario 23 d. Tai tarsi Kenedy'o nužudymo ispaniškasis atitikmuo arba lemtingas ispanų susidūrimo su praeities demonais taškas. Praėjus trejiems romano rašymo metams įsitikinau, kad tiek Kenedy'o nužudymas, tiek pasikėsinimas į ispanų parlamentarus jau yra tapę kolektyvinės vaizduotės savastimi. Turbūt nerastume amerikiečio, kuris neturėtų savo versijos, kas ir kodėl nužudė Kenedy, nerastume ir ispano, kuris nepareikštų tvirtos nuomonės apie 1981 m. surengtą perversmą, – *abi istorijos* apipintos pramanais, melu, kvailiausiomis teorijomis ir kitkuo. Kai tą supratau, tapo aišku, kad būtų beprasmiška šia tema rašyti įprastinį romaną, tiksliau tariant, nelogiška ir visiškai neaktualu beletristiškai rašyti apie beletristiką. Atrodė daug prasmingiau išgryninti tikrovę, atmetant prasimanymus, aprašant vien realų įvykį. Štai tokia yra „Akimirkos anatomija“. Ar visada romanas turėtų būti grožinis? Juk Cervantesas ne veltui suteikė prozininkams visišką kūrybos laisvę. Jeigu galima išvengti fikcijos, kodėl neturėčiau to daryti? Gal romanistų problema ir yra tai, kad, gavę tokią didžiulę laisvę, ne visada drįstame ja pasinaudoti?

Autoriai, norintys pasakyti tiesą, neretai prisidengia kaukėmis. Jūs slepiatės po keistoka kauke – pasakotojas turi daug Jūsų bruožų, pasisavino net Jūsų vardą. Kodėl?

Manychiau, kaukė mano romanams reikalinga. Kas kart ji vis kitokia, nors iš tikrųjų panaši į mane. Ja-

viero Cercaso kauke pirmą kart pasinaudojau knygoje „Salamino kareiviai“, supratęs, kad visi veikėjai turi realius vardus, todėl romanas gali būti interpretuojamas kaip melaginga kronika. Tada nusprendžiau, kad ir aš, kaip pasakotojas ir tyrėjas, turėčiau nurodyti savo paties vardą. Kitaip tariant, viso to reikėjo, kad išlaikyčiau kūrinio nuoseklumą. Kaukė padėjo man ir pasislėpti, ir atsiskleisti, nes šis žodis, lotynų kalba reiškiantis asmenį, perteikė mane, Javierą Cercasą, kur kas geriau, negu tą padaryčiau aš pats.

Žinau, kad daugelis rašytojų vengia kalbėti apie įtakas, net ir kritikai, užuot vartoję žodį „įtaka“, ėmė taikyti terminą „kompanija“. Skaitant Jūsų kūrinį, krinta į akis tam tikras panašumas su Borgesu, Bolaño, Rotu, Coetzee ir kitais. Kas lėmė, kad pasirinkote būtent šią „kompaniją“?

Sunku kalbėti apie įtakas, nes rašytojai jas patiria, patys to nesuvokdami (žinoma, jei nesukčiauja ir neklaidina kitų). Iš čia paminėtų rašytojų man visų svarbiausias yra Borgesas, kuriuo kaip ir Kafka susidomėjau, būdamas penkiolikos metų, bet iki šiol nesiliauju skaitęs. Borgesą laikau geriausiu ispanakalbiu rašytoju po Cervanteso ir vienu iš geriausių XX a. rašytojų visomis kalbomis. Filipas Rotas – puikus rašytojas, esu skaitęs ne vieną jo romaną, bet jis šiek tiek nenusipėjamas, todėl nėra man toks svarbus. Patinka ir Coetzee, vienas iš geriausių dabarties rašytojų. Na, o Bolaño – ne tik nuostabus romanistas, bet ir mano draugas. Gaila, Bolaño ir Coetzee pažinau pernelyg vėlai, todėl vargu, ar jie padarė man įtaką. O kad taip būtų buvę! Vis prisimenu Picaso žodžius, kad originalumas anaipol nereiškia nepanašumo į nieką, bet kaip tik atvirkščiai – reiškia panašumą į visus.

Dėkoju už pokalbį. ■

Iš ispanų kalbos vertė Gabija LEONAVIČIŪTĖ

© Ag Apolloni, Javier Cercas / Eurozine

JAPONŲ KINO IMPERATORIUS AKIRA KUROSAWA

Paradoksalu, bet pats garsiausias Japonijos XX a. kino režisierius visada jautėsi vienišas. Prodiuseriams, o ypač politikams nepatiko, kad Kurosawa kuria ne komercinį kiną, užuot iliustravęs šalies pasiekimus, narplioja „pažemintųjų ir nuskriaustųjų“ istorijas.

Pats režisierius savo interviu ne kartą pasakojo, kad japonų mene ypač dažnas vienišas raitelis, jojan-
tis rūke. Šis įvaizdis sklaidinas poezijos ir japoniškos mistikos. Tirštas rūkas klastingai slepia skardžius ir prarajas, neleidžia pamatyti, ką raitelis sutinka kelyje – žmogų ar vaiduoklį. Daug pavojų tyko vienišo samurajaus. Todėl jis kiekvieną akimirką privalo būti budrus ir tvirtai suspaudęs kardo rankeną.

„Tie, kurie dirbo su Akira Kurosawa, vadino jį žmogumi vėju... Režisierius mėgo gamtos kataklizmus, kontrastus tarp šaltos japonų žiemos ir karštos vasaros. Patys japonai režisierių vadino Kurosawa – tenno, japonų imperatoriumi, nors tėvynėje jis neišvengė ir piktų puolimų, kritikos. Režisierius buvo kaltinamas pataikaujantis Vakarams [...], jo filmams būdingi pernelyg ryškūs charakteriai, aštrūs konfliktai ir dinamiškas montažas.“¹

Panašias pretenzijas po Antrojo pasaulinio karo politikai reiškė italų neorealistas: „1949 m. buvo

paskelbtas protekcionistinis Andreotti'o vyriausybės įstatymas, siekęs užkirsti kelią filmams, kurie neatitinka „svarbiausių Italijos interesų“, tokiems buvo sustabdytos valstybinės subsidijos, jie negaudavo eksporto licencijų...“² Paradoksalu, bet „neorealistiniam kinui pakenkė net atsigaunanti ekonomika – buvo pakirstos ideologinės šaknys, išdžiūvo temų šaltiniai, o drauge atsirado pinigų atgaivinti gamybos studijų sistema.“³

Japonijoje situacija pokariu buvo dar sudėtingesnė. Jau ir prieš karą šioje militarizuotoje šalyje daug dėmesio skirta karinės ideologijos skatinimui, įkurta net Propagandos ministerija, raginusi kūrėjus kelti į padanges tautos kovinę ištvermę, nors „pirmieji Propagandos ministerijos užsakyti filmai [...] aiškiai išsiskyrė pacifistiniu tonu.“⁴ Nemažai senosios gvardijos kino režisierių arba ilgam nutilo, arba filmavo (kaip Yasujiro Ozu) labai retai.

Savotiškas išsigelbėjimas buvo vadinamasis *jidai-geki* žanras – istorinės tematikos filmai, vaizduojantys praeities laikus. Nuo tokio kino ir prasidėjo Kurosawos karjera – 1943 m. jis susuko savo pirmąjį filmą „Sugata Sansiro“, kuris Vakaruose vėliau buvo rodomas kaip „Dziudo istorija“ arba „Legenda apie dziudo“.

Tai rašytojo Tsuneo Tomitos knygos ekranizacija. Svarbiausias konfliktas, varomoji jėga – amžina priešprieša tarp japonų kovos mokyklų. Tradiciškai anksčiau atsiradusi džiuđitsu laikoma agresyviu puolamuoju kovos būdu, o vėlesnė dziudo skirta savigynei. Sugatą Sansiro, pažeidusį etines dziudo taisykles, mokytojas griežtai nubaudžia. Kad sustiprintų savo valią, vaikiną visą naktį praleidžia ligi kaklo paniręs į šaltą ežero vandenį. O paryčiui išvysta vandens paviršiuje besiskleidžiantį lotoso žiedą. Šios scenos simbolika čia ne tik subtiliai koreliuoja su budizmo filosofija, bet 1943-ųjų kontekste atrodo kaip pacifistinė metafora.

Antrasis pasaulinis karas, Japonijai pasibaigęs dviem atominiais sprogimais, buvo šurpi tragedija, privertusi skaudžiai apmąstyti netolimą praeitį. Anot režisieriaus Hiroshio Teshigaharos (vėliau sukūrusio šedevrą „Moteris smėlynuose“, 1964), „neviltis ir neapykanta – štai kokių antspaudu karas paženklino mūsų kartą“. Kitas jaunas režisierius Nagisa Oshima (jo tarptautinės sėkmės valanda išmūšė 8-ajame dešimtmetyje, kai pasaulis išvydo dialogiją „Aistrų imperija“) sakė: „*Kai suaugome, mes, japonai, atsidūrėme akistatoje su karinio sutriuškimo faktu. Tai bendra mūsų kartos gyvenimiškoji patirtis.*“⁴⁵

Filmo „Dziudo istorija“ sėkmė talentingam debutantui Kurosawai suteikė studijos Toho vadovų pasitikėjimo kreditą. Jaunas režisierius į japoniškus siužetus pastebimai integruodavo amerikietiškus ar europietiškus motyvus, žavėdamasis Johno Fordo vesternais, prancūzų „poetinio realizmo“, italų neorealizmo šedevrais. Štai italų neorealizmo stilistika juntama dramoje „Nuostabus sekmadienis“ (1947) – jaunų įsimylėlių laimės nesudrumsčia nei aplinkinių priešiškus, nei tai, kad jie neturi pinigų maistui, net pastogės. Siužeto apogėjus yra epizodas, kai netverdamas džiaugsmu vaikiną Juzo, užlipęs ant apleistos scenos, diriguoja įsivaizduojamam orkestrei, ir iš tikrųjų pasigirsta magiški Franzo Schuberto „Nebaigtos simfonijos“ garsai.

Akira KUROSAWA. „Girtas angelas“ (Takashi Shimura ir Toshiro Mifunė)

Lemtingas susitikimas

Režisierius Senkichi Taniguchi 1947 m. pagal Kurosawos scenarijų sukūrė dramą „Kitapus Sidabro kalnagūbrio“. Filmas, kuriame vaidino jaunas debutantas Toshiro Mifunė, pasakojo apie tris gangsterius, apiplėšusius banką ir ketinančius pasislėpti kalnuose. Vienas pakeliui žūva, o kiti du pasiekia kalnų trobelę. Ten gyvena senis su dukra. Nekviesti svečiai reikalauja, kad šeimininkas parodytų saugią perėją. Jaunasis gangsteris Eidzima (Mifunė) užsimušė, nes nepaisė perspėjimo, o gaujos vadas Nodziro (Takashi Shimura) nusprendžia pasiduoti valdžiai.

Kurosawai taip patiko kontrastingas abiejų aktorių duetas, kad parašė scenarijų specialiai jiems ir pradėjo filmuoti „Girtą angelą“ (1948).

Mifunė vėl vaidino jauną gangsterį, gražų, impozantišką, impulsyvų ir labai agresyvų – kumščius į darbą Macunaga paleidžia akimirksniu, kai tik jam kas nors nepatinka. Nerasdamas vietos pokarinėje Japonijos realybėje, susikaupusį pyktį nukreipia į aplinkinius, nors akivaizdu, kad jo įtūžis slepia sutrikimą ir baimę. O girtas angelas čia yra Shimuros suvaidintas Sanada – pavargęs, palūžęs, silpnavalis gydytojas, vis giliau skęstantis alkoholizmo liūne. Jaunas gangsteris į jį kreipiasi dėl šautinės žaizdos, bet gydytojas nustato dar ir progresuojančią tuberkuliozę. Bandydamas išplėsti jaunuolį iš mirties nagų, senas girtuoklis randa jėgų nugalėti ir savo vidinius priešus...

Režisierius sakė: „Shimura gydytoją suvaidino nuostabiai, bet supratau, kad nepajėgiu suvaldyti Mifunės. Nusprendžiau suteikti jam visišką laisvę – tegu vaidina taip, kaip nori. Vis dėlto nerimavau, kad jei-gu jo nekontroliuosiu, filmas taps visai kitoks, negu buvau sugalvojęs. Teko spręsti sudėtingą dilemą. Ne-norėjau laužyti aktoriaus individualybės. Nors filmas skirtas prasigėrusiam gydytojui, visi prisimena bū-tent Mifunę.“⁶

Tokia profesinė patirtis jaunam aktoriui lėmė pui-kią karjerą, už kurią Mifunė niekad nepamiršdavo padėkoti Meistrui: „Kad apie japonų kiną sužinojo pasaulis, visų pirma yra Kurosawos nuopelnas. Kad aš kaip aktorius esu žinomas tiek savo šalyje, tiek svetur, „kaltas“ irgi jis. Vaidinau šešiolikoje jo filmų – nuo „Girto angelo“ iki „Raudonbarzdžio“. Kurosawa išmokė visko, ką žinau ir sugebu, būtent jis atskleidė manyje aktorių.“⁷

Mifunė tapo garsiausiu Japonijos kino aktoriumi, jiedu su Kurosawa skynė gausias kūrybines pergales. Vis dėlto santykiai tarp aktoriaus ir režisieriaus visa-da sudėtingi, o atmosfera filmavimo aikštelėje ypa-tinga. Japonų kino kritikas Akira Iwasakis apibūdino ją taip: „Šioje erdvėje atmosferinis slėgis yra kur kas didesnis – čia oras tankesnis už tą, kuriuo mes kvėpuo-jame; šioje erdvėje visi garsai skamba oktava aukščiau, o judesiai neįprastai pagreitėja arba sulėtėja.“

Girios tankumyne prie Rasiomono vartų

Apie japonų kino režisierių Kurosawą plačiau suži-nota 1951 m., kai Venecijos kino festivalyje buvo pa-rodytas jo „Rasiomonas“ pagal garsaus tėvynainio Ryūnosukės Akutagawos noveles „Rasiomono var-tai“ ir „Tankumyne“. Tai kino saktmė apie nusikalti-mą ir bausmę. Girioje šurpiai išniekinama moteris, jos vyras nužudomas. Apie tragediją pasakoja nužu-dyto samurajaus žmona, galvažudys, velionio dvasia ir medkirtys, atsitiktinai matęs įvykį. Visos versijos prieštarauja viena kitai, skiriasi esminėmis detalėmis. „Vyro, žmonos ir bandito parodymų nesuderinamu-mas apsunkina tiesos paieškas. Kitaip tariant, slepia

tiesą.“⁸ Tačiau kiekvienas liudytojas savaip teisis, o tikrąją tiesą kartu su visais įkalčiais ir psichologiniais nužudymo motyvais nuplauna smarki liūtis...

Panašų metodą dar 1941 m. pritaikė JAV režisie-rius Orsonas Wellesas (1915–1985) debiutiniame fil-me „Pilietis Keinas“. Laikraščio reporteris, norėda-mas atskleisti įtakingo velionio asmenybę, susitinka su keturiais žmonėmis, artimai pažinojusiais Keiną, bet jų vertinimai paneigia vienas kitą.

„Rasiomonas“ sužavėjo polifoniškumu, išpūdingu asketiško kadro grožiu, jausmų gilumu. Kad Vene-cijos kino festivalio Auksinis liūtas pelnytai atiteko Kurosawai, patvirtino ir amerikiečiai, vėliau įteikę jam savąjį Oskarą. Plačiai kalbėta ne tik apie ekono-minį pokario Japonijos stebuklą, fantastiškus mokslo bei technikos pasiekimus, bet ir apie kūrybinį prover-žį, visų pirma siejamą su Kurosawos filmais.

Rusų literatūros pamokos

Bene daugiausia ginčų sukėlė Kurosawos bandymas ekranizuoti Fiodoro Dostojevskio „Idiotą“ (1951). Filme veiksmas vyksta pokariu Hokaido saloje, kur žiemą būna daug sniego. Personazai pavadinti ja-poniškais vardais, tekstas smarkiai pakoreguotas ir papildytas paties rašytojo biografijos faktais. Rusišką koloritą priminė gal tik Čaikovskio muzika ir graudi romano „Monotoniškai skamba varpelis“ melodija. Sniego dribsniai gražiai užpildė ekrano kompozicijas, liūdnei akompanuodami žlugusiems troški-mams. Kaitri vidinio pragaro ugnis negailestingai degino lemtingo karčios meilės trikampio briaunas, o finalinis dviejų draugų, tapusių priešais,– kuni-gaikščio Myškino ir Rogožino – susitaikymas prie mylimos moters lavono atrodė laikinas ir dirbtinis.

Maksimo Gorkio, vadinamo „revoliucijos audro-naša“, bene garsiausią pjesę „Dugne“ (1957) režisie-rius filmavo skrupulingai laikydamasis autoriaus teksto, tačiau sugebėjo ne tik nuklustyti į romantišką vėlyvojo japonų feodalizmo epochą, bet ir suteikė šiam pažemintųjų bei nuskriaustųjų epui antikinio „Satyrikono“ žaismės.

Kurosawa filmą komentavo taip: „*Gorkio pjesėje veiksmai plėtojasi carinėje Rusijoje, o aš jį perkėliau į Edą – senąjį Tokiją. Pasinaudojau bakabajasiu [fleitos, būgnų ir medinių pliauskų muzika, kurią klajojantys japonų muzikantai senovėje atlikdavo religinių švenčių metu – G. J.]. Mes visada prisimename tokią muziką, kai linksminamės arba esame šventiškai nusiteikę. Bet čia pasitelkiau ją visai priešingu tikslu, norėdamas suteikti siužetui niūrumo ir tragizmo. Svarbus istorinis momentas: siogunao epocha ritasi į saulėlydį, tūkstančiai žmonių nugramzdinti į beveik neišveriamas sąlygas...“⁹*

Dar XX a. pradžioje rusų poetas ir literatūros kritikas Inokentijus Annenskis Gorkį pavadino ryškiausiai po Dostojevskio simbolistu, nes reali, kasdieniška aplinka pjesėje suvokiama kaip sapnas ar iliuzija.¹⁰ Kurosawa į rusų veikalą „Dugne“ pažvelgė iš japonų istorijos bei tradicijų perspektyvos. Vienam nakvynės namų gyventojui – vagiui Sutekičiui (pjesėje Vaska Pepel), suvaidintam Mifunės, norėjęs suteikti net kilnaus legendinio viduramžių Japonijos „razbaininko“ bruožų. Beje, panašia maniera šį personažą interpretavo prancūzų režisierius Jeanas Renoiras drauge su aktoriumi Jeanu Gabinu (1936). Ankstyvojoje Kurosawos ir Mifunės kūryboje ne kartą (ypač finaluose) ryškiai skambėjo „gabeniška“ tema: pagrindinis herojus – kovotojas prieš visokią neteisybę – žūva ant išsigelbėjimo slenksčio arba per žingsnį nuo išsvajotos laisvės.

Pasigalynėti su Shakespeare’u

Kurosawa 1957 m. realizavo, ko gero, pačią originaliausią Shakespeare’o „Makbeto“ versiją. Filmą vadinasi „Kruvinas sostas, arba Voro pilis“. Jame pakeista veiksmo vieta ir laikas, sumažintas personažų skaičius, akmeninė Škotijos valdovo pilis su masyviais bokštais virto keistu grybo formos statiniu, išdygusiu lyg bjaurus šašas Fudzijamos papėdėje. Tris raganas, išbūrusias tragišką Makbeto lemtį, pakeitė paklaikęs pelkių pranašas, verpiantis mistinį siūlą ir murmantis užkeikimą, primenantį filosofo atsiskyrėlio maldą: „*Žmonės – viso labo*

mirtingi garbėtroškos, o jų pragaištingi darbai yra gašlumo ir godumo rezultatas. Kada nors visi atsidurs Viešpaties teisme – nugalėtojai ir nugalėtieji, šventieji ir nusidėjėliai – ir kiekvienas gaus tai, ko nusipelnė. O vėliau viskas pavirs dulkėmis.“

Tačiau labiausiai stebino ne šios įspūdingos transformacijos, bet režisieriaus gebėjimas priversti pačią gamtos stichiją, kad neliktų abejinga klastingai suplanuotų ir niekšiška įvykdytų žmogžudysčių istorijai. Žmogaus pavidalą praradusiam nuožmiam Makbetui karą paskelbia ne tik buvę jo bendražygiai, bet ir miškas, besidriekintis aplink tirono pilį.

Sukrečia mirties epizodas – plūstantis krauju, pervertas strėlių, apsišaukėlis imperatorius blaškosi lyg įtūžęs tigras ir ilgai merdėja, o nebyli minia abejingai stebi niekingąjį vorą, pagaliau pakliuvusį į savo paties ilgai austą tinklą: „*Žmogus, žengiantis šėtono keliais, anksčiau ar vėliau prieina liepto galą.“*

Įdomu, kad patys anglai, visada jautriai reaguojantys į netradicines savo genialaus tautiečio kūrybinių interpretacijas, pripažino „Kruviną sostą“ tikrai pavykusia Shakespeare’o pjesės ekranizacija. Vėliau Kurosawa į XVI a. Japoniją nukėlė „Karaliaus Lyro“ veiksma – filme „Nesantaika“ (1985) nusenęs feodolas Hidetora savo žemių paveldėtoju paskelbia vyresnįjį sūnų. Tačiau kiti du pretendentai nesitaiksto su tėvo valia ir griebsiasi kruvino keršto.

Šekspyriškos intonacijos netikėtai atgijo Kurosawos šedevre „Kario šešėlis“ (1980). Kanų kino festivalio pagrindiniu prizų apdovanotas filmas alegoriškai pasakoja viduramžių Japonijos istoriją. Po imperatoriaus mirties, kad priešai nepasinaudotų sąmyšiu, nusprendžiama rasti valdovo antrininką. Juo tampa vagis, išgelbėtas nuo mirties kartuvėse. Smulkus niekšelis, atsitiktinai atsidūręs valdovo soste, pamažu tampa oriu ir išmintingu strategu. Bet vėliau jo laukia žiaurus nuvainikavimas.

Holivudas atsuko nugarą

Vyresnės kartos žiūrovai, tikiu, dar prisimena du Kurosawos šedevrus – „Septyni samurajai“ (1954)

„Kario šešėlis“ (Tatsuya Nakadai)

ir „Raudonbarzdis“ (1965). Pirmajame filme septyni klajojantys kariai už kuklų atlygį sutinka apginti skurdžius valstiečius nuo banditų, terorizuojančių kaimelį. Antrajame beturčių ligininės gydytojas, dėl plaukų spalvos pramintas Raudonbarzdiu, pacientus ne tik gydo nuo žaizdų ir infekcinių ligų, bet ir gina nuo žmonių pykčio epidemijos. Pagrindinius vaidmenis abiejuose filmuose suvaidino Mifunė.

Išvargintas nuolatinės kovos su gimtosios šalies cenzoriais, po šio filmo Kurosawa išvyko į Ameriką ieškoti didesnės kūrybinės laisvės, kurią jam turėjo garantuoti garsių filmų bagažas. Deja, trumpas flirtas su Holivudu baigėsi visišku fiasko. Pirmą amerikietišką Kurosawos scenarijų „Traukinys-bėglys“ (*Runaway Train*) tik 1985 m. realizavo į Jungtines Valstijas emigravęs rusų režisierius Andrejus Končalovskis. Holivudas nesucidomėjo ir Kurosawos projektu „Pati sunkiausia diena“. Jo nepakvietė vadovauti net karo veiksmų teatrui filme „Tora! Tora! Tora!“ Tokiais šūksniais japonų medžiotojai baido tigrus džunglėse. O filmas (1970), sukurtas JAV ir Japonijos kinematografininkų, pasakojo apie tai, kaip 1941 m. gruodžio 7 d., ankstų sekmadienio rytą, japonai subombardavo amerikiečių karinę bazę Pearl Harbore. JAV prezidentas Franklinas D. Rooseveltas pavadino tai „amžina Amerikos gėda“. Šis įvykis paskatino Ameriką įsitraukti į Antrojo pasaulinio karo veiksmus Azijos regione. Panašu, kad Kurosawos

versija apie šias istorines realijas amerikiečiams buvo neparanki. Režisierius, nufilmavęs vos keletą scenų, turėjo grįžti ten, iš kur atvyko.

Po depresijos – triumfas

Bet likimas žiauriai pasišaipė ir gimtineje. Kurosawa, įkeitęs bankui savo namus, investavo į nuosavą kino kompaniją „Keturi raiteliai“, bet jau pirmas šios studijos filmas „Do-des-ka-den“ (1972) paleido vėjais visą režisieriaus turtą.

„Do-des-ka-den... – savaimė šis garsų derinys nei lietuviškai, nei japoniškai nieko nereiškia. Jis tiesiog nesunkiai įsimenamas, muzikaliai ritmingas, tarsi primintų kokių nors ratų bildesį, monotonišką kaip pati amžinybė.“¹¹

Lietuvoje filmas buvo rodomas pavadinimu „Tramvajaus ratams bildant“. Jame pasakojama apie kvaištelėjusį berniuką, kuris įsivaizdavo esąs tramvajaus mašinistas ir pavydėtinaai punktualiai bet koku oru lakstė tais pačiais bėgiais, lydimas kitų vaikų patyčių, net apmėtomas akmenimis. „Dieną keičia sutemos, žiemą – lietūs, kyla ir leidžiasi didžiulė, raudona kaip pačios Japonijos vėliavoje, bet labai nelinksma saulė, o Rokutianas vis bėga tuo svajonės nutiestu takučiu. Jo „do-des-ka-den“ nepastebimai virsta muzikine tema, nutvieskiančia šiuos baisokus kadrus liūdna poezija, suteikiančia jiems alegorijos bruožų.

Nematomas traukinys – tiksliai rastas A. Kurosawos kūrinio leitmotyvas, pradedantis ir baigiantis juostą, prasmingai įsipinantis į ją, siejantis į visumą eskizišką, novelistinę, veikėjų bei linijų gausią medžiagą, mirgėte mirgančią nuo žmogiškosios sąvartyno faunos.“¹²

Deja, šis filmas nesudomino žiūrovų, pirmojo spalvoto Kurosawos filmo privalumus įvertino tik negausi festivalių publika. Nusivylimas ir nervinis išsekimas pasiūlė labai lengvą išeitį iš sunkios padėties. Pasaulį lyg žaibas apskriejo žinia iš Tokijo: Kurosawa bandė nusižudyti, persipjovė gerklę skustu-

vu. Laimė, savižudį pavyko išgelbėti. Įveikęs stresą, režisierius nusprendė, kad gerokai prasmingesnis ir kilnesnis už tradicinį japonų charakirį bus pasinėrimas į darbą.

Finansinis krachas Kurosawą privertė ieškoti savo talento „pirkėjų“ svetur. Pirmieji pagalbos ranką ištiesė rusai, pasiūlę studijoje Mosfilm sukurti Sibiro epą „Dersu Uzala“ (1975). Mistinis laukinės gamtos dvelksmas, Usurijos taigos grožis, aktorius Maksimo Munzuko nuostabiai suvaidintas šelmis medžiotojas Dersu – tikras Sanča Pansa šalia tauraus Don Kichoto, gamtos tyrinėtojo Arsenjevo, pagal kurio knygą filmas ir buvo kuriamas, – vėl užtikrino triumfą, filmas įvertintas daugybe premijų ir dar vienu Oskaru.

Vėlyvas derlius

Kolegą Ingmarą Bergmaną 1988-aisiais sveikindamas su septyniasdešimtmečiu, Kurosawa sakė: „*Japonijoje buvo toks dailininkas, kaligrafas Tomioka Tessai (1837–1924), jaunystėje sukūręs daug puikių paveikslų. Tačiau sulaukęs aštuoniasdešimties jis ėmė tapyti kur kas geriau, prasidėjo neįtikėtinas suklestėjimas. Kai žiūriu į jo paveikslus, suprantu, kad menininkas negali sukurti iš tikrųjų brandžių kūrinių, kol nepasieks panašaus amžiaus. Dabar man septyniasdešimt septyneri, ir esu įsitikinęs, kad mano veikla tik pradeda įgauti formą.*“¹³

Sulaukęs aštuoniasdešimties, Kurosawa sukūrė „Sapnus“ (1990). Šį filmą sudaro aštuonios atskiros istorijos. Vienos nuaustos iš asmeninių prisiminimų. Kitos tobulai perteikia didžio menininko, išmintingo mąstytojo refleksijas apie gyvenimą ir mirtį. O nuostabioje novelėje „Varnos“ atgyja paveikslas, nutapytas Vincento van Gogho. Ten įžengęs jaunas vaikinys susitinka su genialiuoju impresionistu (jį suvaidino JAV režisierius Martinas Scorsese).

Tuoj po „Sapnų“ sukurta „Rugpjūčio rapsodija“ (1991) tobulai sugretina dvi civilizacijas. Siužeto šerdimi čia tapo senutės iš Nagasakio susitikimas su jos brolvaikiu Klarku (Richardas Gere'as), atvykusiu iš Amerikos. „Rugpjūčio rapsodija“ – tai filmas apie

„Sapnai“ (Vincentą van Goghą vaidina Martinas Scorsese)

pasaulio pabaigą ir apie tai, kas bus po Apokalipsės. Tačiau jis anaip tol nėra niūrus ar pesimistinis. Su-kaupęs gyvenimišką patirtį, pats buvęs „per plauką nuo mirties“, Kurosawa nebijojo fizinės pabaigos. Laikė ją geidžiamu susitaikymu su amžinybe, ramaus prieglobsčio šalimi. Gal todėl filmą vainikuoja ne tik graudi Franzo Schuberto daina apie nuostabų laukinės rožės grožį, bet ir išmintinga budistinė sutra, skelbianti, kad „tik išėjusieji žino tikrąją gyvenimo vertę“.

- ¹ Izolda Keidošiūtė. Akira Kurosawa. Žmogus vėjas. Kn. Trumpa kino istorija. Nuo XX a. 5-ojo dešimtmečio iki XXI a. pradžios. Vaizdų kultūros studija, 2013, p. 84.
- ² David Parkinson. Kino istorija. 1999, p. 154.
- ³ Ten pat.
- ⁴ Ten pat, p. 148.
- ⁵ Cahiers du cinéma. 1965, no. 166 / 167, p. 40.
- ⁶ Инна Генс. Тосиро Мифунэ. М., 1974, p. 15–16.
- ⁷ Ten pat, p. 14.
- ⁸ Steven Jay Schneider. 1001 filmas, kurį privalai pamatyti per savo gyvenimą. V.: 2007, p. 256.
- ⁹ Акира Куросава. М., 1977, p. 107.
- ¹⁰ Иннокентий Ф. Анненский. Книга отражений. М., 1979, p. 79.
- ¹¹ Saulius Macaitis. 100 žymiųjų pasaulio filmų. V.: 2000, p. 143.
- ¹² Ten pat, p. 144.
- ¹³ Ингмар Бергман. Приношение к 70-летию. М., 1991, p. 9.

Tarp fenomenų, atsiradusių kartu su nepriklausoma Lietuvos valstybe, yra ir Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokykla, pasitinkanti artėjantį 30-metį. Jos įkūrėja ir vadovė Jūratė Stauskaitė rengia pokalbių ciklą su buvusiais mokiniais, sėkmingai įgyvendinusiai savo pašaukimą.

PASAULIO NEPAKEISI VIENU MOSTU, STAIGA ATSITINKA TIK AVARIJOS

Jūratė STAUSKAITĖ kalbasi su Antanu ZABIELAVIČIUMI

Jūratė Stauskaitė. *Antanai, neužmiršau tavęs, nors susitinkame po daugybės metų. Svečiuojuosi gražiose, stilinguose tavo namuose, kuriuos pasistatei savo rankomis, įsirengi puikią studiją. Prisimenu tave šešiolikmetį. Atėjai iš Vilniaus J. Vienožinskio dailės mokyklos, paaugliškaip įpykęs turbūt ant viso pasaulio ir jo neteisybių, nesuprastas ir pan. Sakei, „eidamas pro šalį“ pamatei lange skelbimą ir užsukai. Nuo to laiko esi įsirežęs mano atmintyje kaip originalas, keistuolis, užsispyrėlis. Prieš mudviejų susitikimą apžiūrėjau tavo parodą „Pievų miltai“ Jono Meko vizualiųjų menų centre ir įsitikinau, kad nepasikeitei. Tad kaip jautiesi pasaulyje dabar?*

Antanas Zabelavičius. Netrukus man sukaks 46-eri, viliuosi, kad pagaliau tapsiu visaverčiu ir „naudingą“ visuomenės nariu. Lygindamas save su bendraamžiais, suprantu, kad pradėtu gyventi tik dabar, periodiškai persitvarkau vis iš naujo ir nuo pradžių. Dažnai tokio amžiaus žmogus pradeda snūduriuoti – užsiima patogia, be didelių iššūkių veikla, susikūręs aplinką, nekeliančią problemų. Mano gyvenimo vektorius pasisuko priešinga kryptimi. Baigęs studijas Vilniaus dailės akademijoje, įnikau į statybas. Tai buvo tiesiog būtina, man paprasčiausiai reikėjo vietos, kur galėčiau susikaupti ir kurti. Namus stačiau labai ilgai. Žinoma, tuo pat

metu kūriau, mokiau ir pats mokiausi, išbandžiau tikrai labai įdomias specialybes. Dabar tų paieškų rezultatai po truputį aiškėja. Tarsi pradėdu gyventi iš naujo. Nesakau, kad nuo pradžių.

Gal tai branda? Tavo amžiaus žmogus jau turėtų jaustis „esantis“. Nors man atrodo, kad tu „buvai“ jau ir šešiolikos metų, nes mokykliniai darbai dailės studijoje jau tada atrodė postmodernūs, bet juk negalėjai iš kažkur jų „nusižiūrėti“! Turiu omenyje 1991–1993 m., kai mūsų modernistai dar nebuvo išlindę iš palėpių. Kaip atsirado šios vizijos?

Jokių nuorodų ar „užvedimų ant kelio“ nebuvo, viskas klostėsi intuityviai ir empiriškai. Mane traukė gamtinės struktūros, labai daug mokiausi miškuose, laukymėse, pievose. Štai ir Jūsų dailės studijoje gaudavome užduotis piešti gamtos eskizus ar tiesiog atidžiai į ją įsiklausyti. Pušynų samanos, nenušienautos pievos man iki šiol paslaptingi pasauliai. Gal juokinga, bet šiuo metu man aktuali tamsioji materija. Iš ko ji susideda, kas sudaro tą *nieką*, kurio yra gerokai daugiau negu to *visko*, dėl kurio taip vargstame? Specifinis medžiagiškumo pojūtis būdingas mūsų kultūrai. Tarkime, iš medžio išskobtas Rūpintojėlis – daug mačiusi, suskeldėjusi mediena... Mano naudojamos medžiagos tiesiog įvairesnės, šiuolaikiškesnės, naudoju jas kitais tikslais. Atradau tai Dailės studijoje, bet dabar, nuėjęs ilgą kelią, grįžtu prie to paties, tik iš kitos pusės, tarsi matau tą patį, bet kitomis akimis. O dėl brandos, tai neįauki asmeninė problema – dar ir dabar nesijaučiu suaugęs, nelabai veržiuosi tokiu tapti. Man patinka abejoti, rizikuoti, nieko nežinoti, krėsti šunybes, tampyti likimą už nosies. Šunkeliuose daugiau sodrių spalvų, gaivaus oro negu greitkeliuose.

Sakai, nenori suaugti. Aš irgi manau, kad menininkas tol yra kūrėjas, kol jaučiasi esąs vaikas. Tačiau kam tada reikalingos studijos, paieškos, gyvenimo patirtis, gal pakanka to, koks gimei? Na, kaip savamokslis liaudies meistras.

Iki šiol prisimenu Jūsų žodžius, kad po Dailės instituto baigimo dešimt metų stengėtės tapti saviimi. Kiekvienam tas laikotarpis skirtingas. Iš pradžių norisi daug ką atrasti, mokomės piešti, tapyti, susidoroti su akademinėmis užduotimis. Dabar mokausi mąstyti. Jūsų Dailės studijoje mokiausi šešerius metus. Tai pirmoji ir turbūt svarbiausia mano akademija. Po to jau sekė VDA, studijos užsienyje, neformalus savo paties „universitetas“ su vienu rektoriumi ir vienu studentu.

Man visą laiką kliuvo pats vaizdavimo būdas, kūrimas ar konstravimas antrinės, išvestinės tikrovės, remiantis pirmine. Norėjau atsikratyti šito transformacijos etapo ir pereiti prie savotiškai tyros išraiškos. Ilgainiui meno kūrinių jau nebeatskirčiau nuo buities ar aplinkos objektų. Trūko tikrumo, nuogumo ir akistatos su tuo, kas yra akivaizdu, bet nėra sukurta. Toks minčių perversmas truko ilgai, kol suvokiau, kad idėja egzistuoja pati savaime, aš tik padėdu jai atsiskleisti.

Žodžiu, patentuoti idėjų nesistengei?

Ne, nors mobiliojo telefono, pripilto ryžių, nuotrauka, kurią paskelbiau savo *Instagram* paskyroje, susidomėjo kelios viešųjų ryšių agentūros. „Plintantys ryž(š)iai“ visai neblogai iliustruoja mano koncepciją – idėjos sklinda ir skleidžiasi savarankiškai.

Nori pasakyti, kad einame, einame, ateiname ir pradedame kartotis?

Kartoti save yra labai patogu. Net meninė ir socialinė aplinka tą skatina. Puikiai žinome, kad galerijos nesuinteresuotos kardinaliais menininkų pasikeitimais. Posūčiai nepageidaujami. Bet nieko savyje negaliu pakeisti, o nepabandyti kitaip – išvis nusikaltimas.

Kas tas pabandytas kitaip?

Tai absoliučiai nežinomas kelias, kuriuo eidamas net nenutuoki, ką atrasi. Reikia aukoti tam ne dieną ar dvi, ne metus ar kitus... Amžinybę.

Ar „aukoti“, ar „kaifuoti“? Prisimenu vieną pirmųjų mokyklinių tavo „akibroktų“ – reikėjo atsi-
nešti į studiją nupieštą „tikrą“ medį. Improvizavome,
ieškojome jo esmės, šakų išsidėstymo, struktūros,
nuotaikos ir pan. Mokėmės abstrahuoti, kad pajus-
tume formą. Susirinkom, piešiam. Staiga atsidaro
durys ir įeina (žinoma, pavėlavęs) Antanas su maišu,
iš kurio kyšo kažkoks medžio gabalas ar šaka. Tai kur
tavo medis, klausiu. Tu išbėrei iš maišo smėlį, šiukš-
les, lapus, nuolaužas ant grindų ir sakai: čia Vilnelės
krantai, argi nematote? Puiku, – pasakiau. – Atsine-
šei idėją. Dabar visi paisysim Vilnelės krantus, ko-
kius pažįstam, prisimenam, jaučiam. Ar tai buvo tik
provokacija, ar kai kas daugiau?

Specialiai neprovokuoju, taip atsitinka savaime.
Vilnelės krantai... Po 1990-ųjų ekologija dar nebu-
vo aktuali, bet man jau kažkas kirbėjo... Sakyčiau,
tai buvo tiesos, tikrumo poreikis. Tai tokia vizuali
gatvės, gyvenimo kalba. Tas laikotarpis ypatingas –
po nelemto sovietmečio pirmąkart įkvėpėme laisvės
oro. Ir nežinojome, ką su tuo daryti. Ką jau radom,
tą radom.

*Tas laisvės oras! Jis įkvėpė drąsos įkurti ir pirmąją
privačią Vaikų ir jaunimo dailės mokyklą. Bet no-
riu grįžti prie dar vieno „akibroktų“. Tu, Laurynas
Šeškus ir Evaldas Dirgėla sugalvojote „kaulų“ perfor-
mansą. Tam tikru atžvilgiu net pralenkėte laiką. Juk
garsioji Marina Abramovič gremžti kaulus pradėjo
20 metų vėliau.*

Suprantu Jūsų ironiją, bet mums šis performansas
visais atžvilgiais ypatingas ir daugiasluoksnis. Grio-
vėme sukmenėjusius kanonus.

Dailės mokykla tuo metu surengė vasaros aka-
demiją „Vėjas“. Po šio plenero sukūriau „Paukščių
karą“ – tai trijų dalių sieninė tapyba Vilniaus Mo-
kytojų namuose. Svarstėme, kaip šią temą plėtoti
toliau. Kilo mintis sukurti instaliaciją Mokytojų
namų prieigose. Buvome įtraukti į Vilniaus meno
dienas, tiksliau tariant, gavome jų „grifą“. Rengė-
jai labai džiaugėsi, kad neprašome lėšų. Prisistatė-
me kaip kūrybinė grupė „Meno darbuotojai“. Idėja

narpliojome trise bendrabutyje pas Evaldą. Laurynas
Šeškus jau tada buvo labiau linkęs į organiza-
cinį darbą, prodiusavimą, kuravimą, rašė straips-
nius apie mokyklos veiklą, apie parodas... Jis buvo
atsargesnis. Juk mes ketinome tuos kaulus išpilti
Moniuškos skverelyje, šalia Šv. Kotrynos bažnyčios,
priešais Mokytojų namus. Lauryną apėmė natūrali
baimė. Evaldas – labiau meno teoretikas ir kritikas.
Jo negalima vadinti menotyrininku, jis yra įvairia-
lypis, savitas menininkas, tiesiog su kitokia patirti-
mi. Aš – vėl su kitokia. Taigi visos mūsų diskusijos
aprėpė to laikotarpio atspindžius ir ženklus, ku-
riuos vainikuoti turėjo kaulų kalnas. Bet nežinojome,
ar tai išvis galės būti įgyvendinta. Sunkvežimį
su kaulais mums paskolino Vilniaus mėsos kombi-
natas, liepęs, kad vėliau juos grąžintume.

*Ką reiškia paskolino? Nuvažiavote į mėsos kombina-
tą ir pasakėte: norime pasiskolinti kaulų, kuriuos išpil-
sime Moniuškos skvere, prie Šv. Kotrynos bažnyčios?*

Prisimenu, ten tvyrojo baisus kvapas net direkto-
riaus kabinete. Keista, bet mūsų prašymą mėsinin-
kai suprato, geranoriškai paskolino. Visą Moniuškos
skverą išklajome juoda plėvele. Iš tikrųjų tai buvo
akcija. Sąmoningai vengėme žodžio performansas,
nes tai kažkas netikra, suvaidinta. Eiles skaitė Be-
nediktas Januševičius, dabar vienas ryškiausių Lie-
tuvos postmodernizmo dainių. Su juo tarėmės, kad
skaitys taip, kaip visi poetai tą daro per poezijos pa-
vasarį arba rudenį. Čia pat stovėjo iš Mokytojų namų
budėtojos pasiskolintas televizorius, kuris translia-
vo kažkurią tuo metu populiaraus meksikiečių se-
rialo dalį. Mes nebuvo apsibrėžę, nei kur, nei ant
kurio šono stovės tas televizorius, nei ką jis rodys.
Svarbiausia – tiesioginis eteris. Ši akcija nebuvo su-
režisuota. Principinė idėja – jokios imitacijos. Vis-
kas turėjo būti tikra ir nesiskirti nuo to, kas vyksta
aplinkui. Apsirengėme juodais lietpalčiais, ant nu-
garų buvo užrašyta „Meno darbuotojai“. Skambėjo
Moniuškos kūriniai, Benas skaitė eilėraščius. Vieni
praeiviai žiūrėjo į mus, kiti į televizorių, paverstą
ant kairio šono, tretį kulniavo savais keliais. Šito

įvykių sukuriu bendra intencija buvo tokia, kad tam tikri veiksmai aktualizuoja pačią vietą. Turėjome omenyje, kad svarbi Kotrynos bažnyčia, Moniuškos muzika, svarbus pats gyvenimas, kuris vyksta čia ir dabar. O sunkvežimis su kaulais turėjo vainikuoti ir nutraukti stichišką įvykių virtinę. Pamenu, kai išpylėme tuos kaulus, žmonės suglumo. Išvis nebuvo aišku, kas čia vyksta. Tačiau nežinia kodėl pasigirdo plojimai, žiūrovai plojo kaulų krūvai miesto centre. Po tos akcijos visi labai prastai jautėmės – aš tiesiog sirgau, mane gydė Lauryno tėtis, ekstrassensas, o Evaldas kitą dieną vaikščiojo Gedimino prospektu ir verkė. Laurynas irgi jautėsi nekaip. Supratom, kad palietėme kažką svarbaus. Ta vieta yra specifinė. Juodos plėvelės ir šviežių kaulų dar su mėsos likučiais spalviniai sąskambiai itin giliai įstrigo. Pamenu, priėjo policininkas ir paklausė, ar galėtum pasirinkti kaulų savo šuniui. Atsirado ir daugiau norinčių. Be jokių skrupulų juos rinkosi ir dėjo į čėžančius celofaninius maišelius. Toks vaizdinys, manau, daug pasako.

Kodėl reikėjo tokios drastiškos, net gyvuliškos akcijos?

Norėjome sugriauti tai, kas tuo metu buvo įprasta. Gerai nežinojome, kam to reikia, bet klaidžiojome po meninės kalbos ir meno tikslų užribius. Tuo metu panašių kūrinių nebuvome matę. Gal ir klystu, bet Vilniaus meno aplinkoje tai buvo nenuodailintas, aštrus gestas.

O kaip mes įsivaizduotume šiuolaikinę ukrainiečių menininką, kokie būtų jo kūriniai? Ypač iš užgrobtos Ukrainos dalies? Turbūt netrūktų nei kraujo, nei purvo, nei degėsių. Noriu pasakyti, kad tai, ką sukūrėme, atspindėjo tuometinę žmogaus jauseną, būseną Lietuvoje. Tos patirties buvome draskomi iš vidaus ir nenorėjome meluoti...

Taip, tai buvo sunkus, slogus ir keistas perėjimo iš vienos būsenos į kitą laikas.

Kai kurie menininkai išvis sutriko, išvydę Vakarų meną, kultūrą. Galbūt mes tapome tokie ryžtin-

gi, pajutę laisvę veikti ir gyventi? Kaulų atsiradimą S. Moniuškos skvere sieju su lietuviškojo reketo pradžia ir su visuomenę apėmusia baime. Sklandė gandai apie žiaurios susidorojimus su verslininkais, apie duokles... Buvo įdiegta, kad privačios iniciatyvos neatsiejamos nuo nusikaltimų. Ne mažiau svarbu, kad jauni žmonės ypač stengėsi išsiveržti iš sovietinių taisyklių klampynės. Norėjosi griauti sienas, bėgti ir garsiai rékti. Gerai prisimenu, kaip kiekviename to meto kūrinyje pirmiausia ieškodavome prieštaravimo, pretenzijos, išsišokimo, atrodė, kad tai būtina meniškumo sąlyga. Paklusnų, oficialų meną niekinom, ieškojome radikalių sąskambių. Bet, kaip dažnai nutinka, pirmiau pasakai, tik po to pagalvoji. Visai netyčia kilo ir mintis sumalti pievą – žinoma, jau po trisdešimties metų...

„Pievų miltai“ – tavo parodos Jono Meko vizualiųjų menų centre pavadinimas. Pievų miltus tiesiogine to žodžio prasme pateikei taip, kaip kadaise kaulus. Tai konkretus dalykas, susijęs su gamta – pievų miltai iš tikrųjų egzistuoja. Papasakok apie tos parodos idėją. Kodėl pievos, kodėl miltai, kodėl smėlis, kodėl tapetai, nutapyti pievų dažais?

Tai paroda apie Lietuvos įvaizdį ir menininką, kuriantį Lietuvoje. Tai apmąstymai, išvalgos, susijusios su mano darbu Kinijoje pastaraisiais metais. Turiu omenyje, kad atsidūriau visiškai priešingoje kultūroje. Natūraliai kilo noras pasižiūrėti į save ir į kitus kūrėjus čia, namuose. Pasakysiu trumpai – patyręs Kinijos galimybes, kokia galinga jos rinka, koks dėmesys kultūrai (kalbu ne apie komunistų partiją), supratau, kad Lietuvos kultūra visiškai užguita, todėl sklidina slogaus egzistencinio liūdesio ir nevirties. Man iš tikrųjų kartais sunku suprasti, kaip kolegoms čia gyvena, kaip jie kuria, iš ko sukuria, kiek viskas kainuoja, kaip jie dar sugeba rengti parodas, įgyvendinti idėjas. Toks keleto metų tyrimas atskleidė Lietuvos DNR, savotišką dabarties kodą. Nepasakyčiau, kad Rytai mane užbūrė, tačiau stebėdamas rytiečių gyvenimą ir jauseną daug ką atpažindavau esant savyje. Štai, pavyzdžiui, korėjiečių menininko

Lee Bae keli postulatai iš parodos anonso (sutrumpintas laisvas vertimas):

„Anglis Azijos kultūroje turi ypatingą reikšmę. Tradicinė tapyba, rašto lazdelės iš suodžių. Užaugau Azijoje ir jaučiu paslaptinę ryšį su anglimi, su suodžiais. Nebetapau akriliniais dažais. Anglis leidžia pajusti ir palaikyti kultūrinį foną. Tame fone, kaupdamas kultūrinę patirtį, galiu augti. Mąstau, pasitelkdamas anglį. Šita medžiaga yra iš gamtos. Ji turi daug neperprastos energijos, jėgos, galios. Mano tėvynėje, prieš statant namą, po pamatais įkasama anglies, kad saugotų namus. Aš, menininkas, iš naujo atrandu anglį naujame kontekste. Ji yra labai trapi ir labai stipri, tačiau subtili. Ji verčia mane pasijusti savimi.“

Lee Bae kalba apie medžiagą ir apie kultūrą... Vis dvejotau, ar teisingu keliu einu, bet, kai pamačiau jo darbus, supratau, kad be reikalo blaškausi tarp visokio socialinio acto...

Suradai artimą sielą kultūriniame vienišume? Juk mūsų kultūra dabar tokia paviršinė, išsiblaškusi, pažeidžiama...

Na taip, menininkai mokosi ne tik iš gamtos, bet ir iš kolegų. Lee Bae labai gražiai kalba apie anglies svarbą Rytų kultūrai. Iš jos gaminamas rašalas, tušas, o jais rašoma, piešiama, tapoma. Anglis užkasama po namu, kad apsaugotų, kaip kad mes sodiname šermukšni. Bet šiais laikais akmens anglis turi jau visai kitokią reikšmę, kai kalbame apie gaisrus, ekologiją, smogą, nenuspėjamą klimato kaitą... Mane nustebino ir Lee Bae žodžiai, kad medžiaga jam yra pagrindas augti, tobulėti, nes prilygsta galimybei kalbėti gimtąja kalba, išreikšti savo tapatybę. Tai man įstrigo, nes dabartinis menas ne itin vertina medžiagą. Suprantu, kad visko daug padaryta. Pavyzdžiui, Josephas Beuysas naudojo medžiagas, kurios buvo lemtingos jo paties gyvenime. Tačiau korėjietis kalba apie medžiagą kaip apie paveldą, tapatybės pagrindą. Man tai nepaprastai imponuoja. Ir mes turime panašaus paveldo, nors gal tik man taip atrodo? Jaučiu medžiagos jėgą, stiprybę...

Prieš tai sakei, kad jauti Lietuvą. Atrodė lyg ir patriotinis šūksnis, bet dabar suprantu, kad čia kažkas stipresnio, gilesnio, asmeniškesnio.

Su korėjiečių menininku susipažinau visai neseniai, o sau tinkamas medžiagas pasirinkau prieš trejetą metų, apimtas vidinio, giluminio proveržio. Jos atsirado tarsi savaime. Norėjau atsikratyti vis dar užsilikusio dėmesio formai ir susitelkti į to, ką matau aplinkui, esenciją – beformį darinį. Tai galimybė kam nors susikurti, bet jau žiūrinčiojo vaizduotėje. Panašiai elgiasi astrofizikai, kurie bando visatą paaiškinti per mažiausias dalelytes, kurių egzistavimą nustato, fiksuodami tik jų poveikio „šešėlius“.

Grįžtant prie meno, tie pievų miltai, sandėliuojami (eksponuojami) maišuose, kibiruose ar dėžėse, taikliai nusako Lietuvos menininkų veiklą – kuriamą į stalčių. Pasėjame, išauginame ir nedžiovinimą (neeksponuotą) derlių sufasuojame ilgalaikiam brandinimui. Klausėte, kas yra branda. Greičiausiai ją ir atpažinsime iš to, kiek turime lentynų. Tai gi džiovintu ir klausiu savęs, kas yra pieva? Kas yra žalia spalva? Sakoma, kad lietuviai – girių, miškų žmonės su savitais papročiais, puoselėjantys išskirtinę pagarbą medžiui. Toks mūsų kultūrinis fonas. Jaučiu tos medžiagos pulsą ir man net neįdomu iš jos padaryti, tarkim, skulptūrą, kuri vėl kažką vaizduotų. Man įdomi pati medžiaga su savo energija. Po parodos nusikabindamas darbus žiūriu, kad smėlis, pievų miltai, medžių šakų granulės – viskas nučiupinėta. Granules kažkas norėjo paglostinėti, rankoje palaikyti, miltus bandė net paragauti.

Na, o tie vadinamieji „tapetai“ – drobės, pareikalavusios daug darbo ir laiko? Tai ne tik šiaip sau sumaltas šienas, su juo norėjai ką nors nuveikti. Ir nuveikei – drobę įtrynei šienui!

Taip, abidvi drobės įtrintos ką tik nušienauta, kvėpiančia žole, o vieną po to išskalbiau, kad pamatyčiau, kaip atrodo Lietuva be žalios spalvos, kurią taip mylim ir tuo didžiuojamės. Pirminė idėja ir vizija buvo susieti šitą kūrinį su Raigardo slėniu, su Čiurlioniu. Tas įtrynimasis žole... Žinoma, žalios

Antanas ZABIELAVIČIUS. „Paukščių karas“. 1993. Freskos fragmentas. Mokytojų namai. Vilnius

Vidmanto Ilčiuko reprod.

Van Fang. „Naujas laukas“. Režisierė Ramunė KUDZMANAITĖ. Dailininkas Antanas ZABIELAVIČIUS. 2017. Kompanija Magnificent Culture

Lietuvos įvaizdis jau nuvalkiotas, nes be paliovos kartoja-
mas. Kilo klausimas, kuo mūsų žalia skiriasi nuo, tarkim,
vokiečių žalios. Sakome, kad mūsų valstybė ne tik žalia,
bet ir inovatyvi. Bandžiau lietuviškąją žalią spalvą pajus-
ti, suvokti inovatyviu būdu. Ilgai ir nuobodžiai, po kelis
sluoksnius tryniau žole lininę drobę. Tai iš tikrųjų sun-
kus, monotoniškas fizinis darbas, primenantis verpimą
ar kūlimą. Man tai siejosi su kultūriniu darbo paveldu, su
menininko kasdienybe ir kebliomis aplinkybėmis (maža
rinka, kolekcininkų stygius ir pan.). Gerai pamenu, kad
atlikdamas veiksmą jaučiau slaptą prasmę. Esu įsitikinęs,
kad meno kūrinys nėra vien rezultatas, bet ir procesas, ir
menininko požiūris į tai, ką jis daro. Man pradėjo net pa-
tikti kūrybos veiksmo dokumentavimas kokia nors kito-
kia vizualine išraiška, ne fotografijos ar aprašymo būdu.
Kitaip tariant, ne tiek siekiau estetinės kokybės, kiek ban-
džiau atskleisti procesą. Manau, pavyko. Žiūrovai vertino
pastangas, sudėtas į kūrinių – kai drobė kasdien trinama
žole ir pertrinama iki nuobodumo, iki skausmo. Ir čia
pat kabo tokia pati drobė, tik išskalbta skalbimo mašino-
je su milteliais *Ariel*, taigi „atsikračiusi“ spalvos. Ji mane
labiausiai nustebino – ką tik išplautos drobės kvapas, tas
šviežumas, gaivumas. Pagaliau pamačiau skirtumą ir ga-
vau įrodymą, kad mūsų puoselėjama žalia spalva yra „už-
mūčyta“, nebeįdomi, o išskalbtoji drobė su likusiais žalios
spalvos pėdsakais dvelkė ateitimi, kažkuo tokiau...

*Tai gal tave apgavo dirbtinis, cheminis Ariel kva-
pas?*

Gyvename globalioje Lietuvoje, naudojame tuos
pačius ne tik skalbalus. Beje, šviežią žolę, šieną, pie-
vų miltus esu išbandęs ir maisto racione – kepiu
duoną ir, žinoma, viriau žalią arbatą.

*Gerai, dabar atitolkime nuo žolės, man įdomus
tavo biografijos tarpsnis, susijęs su bitininkyste. Įta-
riui, kad viskas susiję, bet vis dėlto, ar tau tai medita-
cija, ar meninis procesas?*

Pažintis su bitėmis man labai įdomus ir svarbus
etapas. Tėtis bitininkavo ir savaime įtraukė. Be to,
tai veikla, kupina adrenalino. Atotrūkis nuo kūry-
bos. Žinoma, bitininkavau ne kaip ūkininkas, o kaip

menininkas – projektavau avilius, kūriau įvairiau-
sias bitininkystės metodikas. Bandžiau net apsimes-
ti bite, pamatyti pasaulį jos akimis, kad sukurčiau
tinkamiausią avilį.

Pabandykim sukonkretinti.

Pavyzdžiui, parodoje „Pievų miltai“ eksponavau
kūrinių, kuriam naudoju rankų darbo medžių šakų
granules. Atrodytų, beprasmiška, niekam nereika-
linga veikla, juk granulės gaminamos fabrikuose,
presuojant pjuvenas. Ta mintis kilo, kai bitininka-
vau. Svarbu suvokti bičių elgseną, darbų pasiskirs-
tymą avilyje, kas ką daro, kas už ką atsako ir pan.
Galutinį rezultatą, ar tai būtų vaškas, ar medus, ar
tiesiog sėkmingas peržiemojimas, lemia kompromi-
sas – visų bendras darbas. Taigi kiekviena bitė pri-
sideda prie tos sėkmės – rūpinasi avilio švara, neša
nektarą, renka žiedadulkes... O žmonės dažnai nori
viską padaryti staiga ir pavieniui – nutapyti visą
sieną ar pakeisti pasaulį. Bitininkystė parodė, kad
pasaulio nepakeisi vienu mostu, staiga atsitinka tik
avarijos.

*Tam tikras nuraminimas ar nusiraminimas, kad
vis tiek nieko nepakeisime, o skubėdami tik pagadin-
sime?..*

Taip. Bitininkystė davė tokį suvokimą, todėl me-
džių šakų granules ėmiau daryti rankiniu būdu.
Nužievinęs ir išdžiovinęs medžių šakas, supjausčiau
vienodo ilgio pagaliukais, nušlifavau briaunas. To-
kiam darbui nebereikalingas pagrindinis dalykas –
tikslas. Man buvo įdomu, kada pasieksiu ribą, kai
suprasiu, kad tai jau nėra meno kūrinys, o tik kas-
dieniniai, įprasti, be to, bergždi veiksmai. Kuo dau-
giau dariau granulių, tuo labiau toliau nuo minties,
kad visa tai nesąmonė ir be reikalo švaistau laiką.
Ilgainiui veiksmas virto ritualu, mąstymo ir medi-
tavimo būdu. Kilo gausybė naujų idėjų.

Kūrinys dar vis nebaigtas, nors paroda jau įvyko?

Anksčiau esu dirbęs interneto puslapių dizaine-
riui, savo sukurtus produktus iškart testuodavom

Antano ZABIELAVIČIAUS parodos „Pievų miltai“ fragmentas

internete. Žiūrėdavom, kaip viskas atrodo, kaip veikia. Po šios patirties paroda man nėra baigtinis rezultatas, o tik viena iš kūrinio tobulinimo stadijų.

Kai dariau granules, kilo gausybė minčių, keitėsi ir požiūris į patį procesą. Ateityje, kai tos granulės „nusidėvės“ arba nebeištversiu, gal pasiliksiu tik jų pelenus. Nebijau sakyti, kad jų paslapties dar neatrakinau. Užstrigau ties klausimais, kodėl, kryptingai eidamas vienos pabaigos link, radau daug pradžių.

Bet sugrįžkime į Kiniją – kas ten vyko

Į Kiniją pakliuvau netyčia, taip susiklostė likimas. Režisierėi Ramunei Kudzmanaitėi kuriant dokumentinį filmą „Aš priglaudžiau prie žemės šir-

dį“, dirbau patarėju estetikos, stilistikos ir grafikos klausimais. Kaip tik tuo metu viena Kinijos teatro ir kino kompanija kūrė spektaklį apie moterų situaciją Mao laikais ir ieškojo režisierės, būtinai europietės. Pasiūlymas atkeliavo iki Lietuvos. Ramunei nusiuntus savo kūrybos aprašymą, kompanija paklausė, kas bus dailininkas. Ji pasirinko mane ir atsidūrėme Kinijoje. Žinoma, tai buvo iššūkis, ypač pirmą kartą. Juk nežinojome, nei su kuo kalbamės, nei kur važiuojam. Atrodė, veliamės į kažkokią didelę „aferą“, bet vis tiek sėdom ir išskridom. O dabar jau kelerius metus ten sėkmingai dirbam.

Ar galėtum pasakyti, ką parsivežei iš Kinijos – įvyki, išpūdžius, patirtį?..

Kinija mane pakeitė, o Ramunė gal atsquaresnė. Kas pakito? Nuoširdžiai sakau, nežinau. Gal ištirpo europocentrizmas, kurio patys kinai nevengia – kopijuoja Europos kultūrą, nori ją atsivežti ir „suvaruoti“, stengiasi būti panašūs į europiečius. Nuvykę susidūrėme su visiškai kitokia kultūra, reikėjo kokių dviejų trijų mėnesių, kad pajustume žmones, suvoktume jų santykius, apsibrastume su miestų, net kaimų masteliais, nesistebėtume stulbinančiu ekonomikos augimu ir kultūriniu troškuliu.

Rengdamiesi pirmam spektakliui, narpliojame pjesę apie tamsiąją Kinijos pusę. Mačiau du pagrindinius iššūkius, tuštumas, kurias privalėjau užpildyti, – tai pasaulis šiuolaikinių kinų akimis, jų požiūris į savo praeitį, ateities ambicijos ir estetika. Kolegos dažnai klausia, ar vakariečiui apskritai įmanoma įsijausti į Rytų estetiką? Man nebuvo sudėtinga, nes Rytų estetika ir filosofija domėjausi nuo seno. Tačiau šių laikų Kinijos kultūra – tai blizgesių, puošnumo ir pompastikos pasaulis, kur viską lemia socialinis statusas. Sunkoka buvo ir sutapti su kinais. Klaidžiodamas po Pekino užkampius, jaučiau, kad vien ūgis mane demaskuoja.

Po akmenėlių dėliodamas scenografijos mozaiką, ieškojau atsakymo į klausimą, kuris net nebuvo užduotas, o gal pjesės raktas. Supratau, koks stiprus šios Rytų milžinės kultūrinis alkis. Turbūt taikliausiai tą

apibūdino vienas kinas, kuris pripažino: „*Esame labai neišprusę, ypač vyresni žmonės. Jie iki šiol gyvena Mao laikų dvasia.*“ Ši „išpažintis“ padėjo man pajusti tautos tragediją – masinės žudynės, sunaikintas beveik visas kultūrinis sluoksnius... Geriau suvokiau, kokia žmonių su nukapotomis šaknimis savijauta šiuolaikiniame pasaulyje. Jie nori, kad juos išgirstų, įvertintų, siekia to atkakliai, nuožmiai, visais įmanomais būdais. Tai man buvo ne tik nauja kultūrinė patirtis, bet ir profesinis iššūkis. Scenografija – specifinė sritis, nors nepasakyčiau, kad ji man svetima.

Bet juk neturėjai scenografo praktikos.

Šiaip scenografija mane visą laiką traukė. Man teatras iki šiol yra stebuklinga vieta, ypač tos švelniai tirpstančios šviesos prieš pat vaidinimą. Nebuvo baisus nei Kinijos scenų dydis (tokių Lietuvoje neturime), nei milžiniškas žiūrovų kiekis, nei visiškai kitoks estetikos, teatro kalbos suvokimas. Panašu, kad jie atrado mus, o mes – juos. Esu girdėjęs, kad kitoms kūrybinėms grupėms iš Vakarų ne itin sekasi. Net labai garsių teatro kūrėjų žiūrovai nepriima, tiesiog neužsimezga ryšys tarp scenos ir salės.

O kodėl jus priėmė? Kas įvyko kitaip, palyginti su tais nepriimtais?

Kinijos teatras, kaip ir visa visuomenė, ypač paisyti hierarchijos. Didžiausias iššūkis teko Ramunei, kinų supratimu, režisierė atsako už viską. Per repeticijas ji labai greitai rasdavo bendrą kalbą su aktoriais, su prodiuseriais, neretai jaunais, be patirties studentais šalia „žvaigždžių“, turinčių net savo fanų klubus. Per vieną radijo laidą režisierė iš nežinomos Lietuvos buvo pristatyta paprastai: „*Jos labai geras charakteris.*“

Pasisekė ir man, nes žiūrovai scenografiją pamėgo, spektakliams prasidėjus matydavau iškeltas rankas su telefonais – daug kas norėdavo nufotografuoti. Gal publiką žavėjo pačių kinų jau pamiršta estetika be pompastikos, santūri, neužgriozdinta scena? Daugiaprasėmis metaforomis apipynėme ir naudojamas medžiagas – pusę tonos kviečių, ku-

riuos papylėme ant grindų, kukurūzų burbuoles, džiovintas palmių šakas ar paprasčiausią žemę, iškastą prie teatro.

Sukūrėme jau tris spektaklius ir vieną vaidybinį filmą. „Naujas laukas“ 2017 m. buvo pripažintas geriausiu naujosios dramos pastatymu Kinijoje. Kiti dar tik „įsivažiuoja“, nekantriai laukiame kino premjeros ir naujo spektaklio šį pavasarį. Prie tokio darbo tarp skirtingų kultūrų jau pripratome kaip prie šalto vandens po pirties. Gal keistai nuskambės, tačiau tarp Lietuvos ir Kinijos yra kažkas bendra.

O kas?

Dar gerai nežinau, bet prisiminkim, koks buvo mūsų požiūris į Kinijos kultūrą studentavimo laikais. Žavėjomės piešiniais, tapyba, poezija, filosofija, muzika... Studijavome potėpius, stebėjomės kinų atidumu, susitelkimu. Jau nekalbant apie kinų mąstytojus ir filosofus, kuriuos irgi skaitėme. Lietuvoje daug kur namų bibliotekose yra kokia nors Rytų poezijos knygutė ar pan. Noriu pasakyti, kad mūsų dėmesys nukreiptas į Rytus. Lietuvių ir kinų mentalitetas turi kažką bendra. Juose atpažįstame save atgimimo laikotarpiu. Kinai patyrė net žiauresnes represijas. Šiaip ar taip, randame bendrą kalbą su aktoriais, su visu personalu, suprantam šiuolaikines jų pjeses, nors vertimai nėra sklandūs, dažnai atrodo painūs ne tiek dėl kokybės, kiek dėl kitokio mąstymo / rašymo mokyklos ir tradicijos. Mums pavyksta atrakinti jų kūrinius. Pridurkime ir išsivadavimo, virsmo patirtį, kuri jiems dabar ypač aktuali. Tačiau gerai visko dar nesuvokiau. Kažkas yra, ką muzikantai greičiausiai vadintų derme. Atrodo, neturėtų skambėti, lyg ir disonuoja, tačiau dermė yra.

Beje, Kinijos teatras – tai vaizdinių ir ženklų kultūra, atkeliavusi iš tradicinės jų operos.

Bet juk tu nesi vaizdinių šalininkas?!

Kartą gatvėje mačiau piešiant vandeniui ant šali-gatvio plytelių įspūdingo ilgio didžiuliais teptukais. Ilgainiui vanduo išgaruoja, piešinio nelieka. Tik prasmė, jeigu mokame ją perskaityti. ■

DARSYK, JAUSMINGAI

Medicina ir muzikos estetika

Neurologų atradimus, koks muzikos poveikis nervų sistemai ir smegenims, lydi kone tuo pat metu atgijęs muzikologų susidomėjimas žmogaus kūnu. Gal grįžtama prie Švietimo amžiaus teorijų, esą muzika – tai nervų sistemos reikalas? Šiame straipsnyje moderniosios muzikos estetika apžvelgiama per istorinę medicinos prizmę.

Kiekvienas, bent kartą susimąstęs apie tai, ką patiria, kai klausosi muzikos, puikiai žino, kad ji gali sukelti stiprias fizines reakcijas – nuo šiurpuliukų, bėgiojančių per nugarą, iki padažnėjusio širdies plakimo ar net šokinėjančio kraujospūdžio. Dar daugiau – kiekvienas, ypač tas, kurio plaučiai yra pajutę, kaip veikia šiuolaikiniai garso stiprintuvai, žino, kad kūnas gali su muzika rezonuoti tikrąja šio žodžio prasme. Kokia kita meno rūšis įstengtų prilygti muzikai, kalbant apie tiesioginį fizinį poveikį?

Šis poveikis jau nuo seno yra diskusijų apie gydomąsias muzikos galias objektas, sukėlęs nemažai nerimo, tariamai muzika gali ne tik užhipnotizuoti klausytojus, bet ir juos susargdinti ar net numarinti.¹ Nors *Musica Sanae* sąvoka, apibrėžianti muzikos poveikį sveikatai, neretai atmetama kaip pernelyg ekscentriška, fiziškasis muzikos aspektas yra toks akivaizdus, kad teorijos apie muzikos gebėjimą gydyti kūną arba išprovokuoti ligą neišvengiamai siejamos su fundamentaliausiais klausimais apie garsų meno supratimą plačiaja prasme.

Pastaraisiais dešimtmečiais dominuoja muzikos tyrimai, rimtai analizuojantys kūniškas patirtis, nenuostabu, kad muzikos estetikos disciplinai vėl ėmė daryti įtaką medicininis, apskritai mokslinis mąstymas. Toks požiūris dažnai derinamas su daugeliui įprasta, sveiko proto diktuojama samprata, kad muzika, pasak gėnėtinai nuvalkiotos frazės, yra „*emocijų kalba*“, nors teoretikai toli gražu nėra išsiaiškinę, koks jausmų vaidmuo, turint omenyje konkrečiai šią meno sritį. Dau-

André Brouillet paveiksle pavaizduotas prancūzų neurologas Jeanas-Martinus Charcot, Paryžiaus Pitié-Salpêtrière ligoninėje atliekantis hipnozę. Flickr

geliui pažįstama fizinė klausymosi patirtis (palyginkime, kuo ji skiriasi, tarkim, nuo romanų skaitymo), ir vis pasigirsta idėjos, kad „perpratę“ muzikos prigimtį, užčiuopsime emocijų jos turinį. Visa tai lėmė, kad muzika nuolatos kelia diskusijas, koks yra emocijų, medicininių ir estetinių žinių santykis su kūnu.

Tačiau medicininės teorijos apie muziką nėra vien tik neuromokslo atradimų, padarytų XX a., ir humanitarikos atsigręžimo į fizinį kūną rezultatas. Medicinos santykis su muzika nuo seno darė didelę įtaką muzikos estetikai, tiesa, ne visuomet tai buvo akivaizdu. Švietimo amžiaus materialistinis požiūris atvėrė galimybę suvokti muziką kaip vieną iš būdų stimuliuoti nervų sistemą – imta manyti, kad klausytojai pažįsta muzikos kūrinių tiesiogiai per jusles, panašiai kaip maistą, kurį valgo. Medicininė nervų sistemos samprata, regis, nesuteikė pakankamo pagrindo imtis rimtos mokslinės emocijų, kurias sukelia muzika, analizės – Gottfriedas Herderis vadino tai „žmogaus sielos fiziologija“.² Tačiau vėlesnėse diskusijose apie muziką neretai nuskambėdavo kandi ir kategoriška tokio tariamai medicininio požiūrio kritika – buvo ieškoma kelio į gilesnę muzikos pažinimą, kuris leistų neapsiriboti fiziniiais kūno patiriamais pojūčiais.

Muzika ir nervų sistema

Viduramžiais muzika retai kada būdavo siejama su emocijomis ar fiziniu kūnu, tačiau būdavo įžvelgiamos sąsajos su sveikata. Stengtasi kūną ir sielą subalansuoti pagal kosminę tvarką, paremtą Pitagoro idėjomis, perfiltruotomis Platono, Boecijaus ir kitų krikščioniškųjų mąstytojų.³ Apie dieviškąją visatos harmoniją rašė net ir toks „mokslinės revoliucijos“ apologetas kaip Johannesas Kepleris.⁴ Tačiau XVII a. akustikos fizika, klausos ir nervų anatomija suteikė pagrindą visai kitokioms diskusijoms apie muzikos galias, tad sferų harmonijos tradicija palengva išblėso, paskendusį poetinių metaforų ir okultinės ezoterikos ūkuose.

Nors jėzuitų polimatas Athanasius Kircheris muzikos galią net 1650 m. vis dar įrodinėjo, remdamasis Galeno medicinos principais ir numerologija, kiti jau

akivaizdžiai keitė toną.⁵ Muzikinio temperamento studijos nuo grynujų proporcijų pasuko skaičių link, nes jie atrodė atsparnesni ir nesidavė lengvai įtraukiami į universaliosios tvarkos sistemą. Du reikšmingiausi XVIII a. muzikos teorijos veikalai – Jeano-Philippe'o Rameau 1722 m. traktatas „Harmonijos sutartis“ (*Traité de l'harmonie*), Johanno Matthesono 1739 m. studija „Puikus kapelmeisteris“ (*Der vollkommene Capellmeister*) – muzikos poveikį vertino labai praktiškai, mažai domėdamiesi platesnėmis kosmologinėmis spekuliacijomis, susijusiomis su skaičiais ir simetrija, kuo anksčiau tradiciškai remdavosi visos diskusijos šia tema.

Vietoj to, dauguma Švietimo amžiaus mąstytojų, aptardami muzikos estetiką, atsigręžė į materialistinę fiziką ir mediciną. Sparčiai besivystantis mokslas ir naujos medicininės žinios apie nervų sistemą metė iššūkį ankstesniam medicininiam žmogaus kūno supratimui, paremtam senovinėmis teorijomis apie pusiausvyrą ir kūno skysčius, darančius poveikį elgsenai (gal net išvis jį išstūmė). Gydytojai europiečiai, pavyzdžiui, Robertas Whyttas ir Williamas Cullenas Didžiojoje Britanijoje suformulavo tai, ką galima vadinti ligos modeliu, susijusiu su nervų sistema, – pasak jų, už daugumą ligų, tiek fizinių, tiek protinių, atsakingi nervai, o jos gydytinios stimuliuojimu.⁶

Šį požiūrį maždaug nuo 1660-ųjų aktyviai propagavo gydytojas ir mokslininkas Thomas Willisas, „nervinių syvų“ ir gyvybinės sielos (*spiritus animalis*) tekėjimą iš smegenų per nervus prilyginęs „muzikiniam Organui“. Pasak jo, egzistuoja „sonorinės dalelės“, kurios garsą paverčia smegenų veikla, pasitelkdamos gyvybinę sielą ir „nervines sultis“.⁷ Prancūzų gydytojas Josephas-Louis Roger 1758 m. traktate netgi įrodinėjo, neva visi muzikantai yra bepročiai – tokį žalingą poveikį muzika daro nerviniams skysčiams.⁸ Prieš prasidedant XVIII a., jau buvo įprasta laikyti muziką vienu iš nervų stimuliacijos būdų, rafinuotai diskutuojant apie tai įvairiausiuose kontekstuose. Daugybė teorijų apie vibruojančių, įsitempiančių, įsielektrinančių nervų funkcijas, aktyviai dalyvaujant nerviniams skys-

čiams ir *spiritus animalis*, padarė didžiulę įtaką to meto svarstymams apie muziką ir beveik išpranašavo XXI a. neuromokslines muzikos studijas.

Medicininės žinios apie nervų sistemą smarkiai paveikė ir to meto sentimentalizmo (terminas pasiskolintas tiesiai iš medicinos) kultūrą, mat nervus imta laikyti „*anatominiu vadovu po modernųjų gyvenimą*“.⁹ Be to, medicininiai nervų sistemos modeliai suteikė tvirtą pagrindą kultūrai, atspindėtam, pavyzdžiui, Laurence'o Sterne'o, Samuelio Richardsono, kitų ano meto rašytojų romanuose.¹⁰ Baroko eros afektų (*Affektenlehre*) doktrina, kuri laikyta tariamai objektyvia racionalistine sistema, brėžusia paraleles tarp muzikinio kūrinio išraiškos priemonių ir konkrečios emocinės būsenos, nuo 1740-ųjų metų iššūkį naujas muzikos poveikio modelis, paremtas subjektyviais pojūčiais (*Empfindungen*). Muzikos poveikį dabar imta vertinti, atsižvelgiant į spontaniškas individo reakcijas, kurios priklauso nuo nervinės-fiziologinės ir psichologinės jo sanklodos.

Susiejus muziką su nervų sistemos veikimu, imta apie ją mąstyti, remiantis būtent sentimentalizmu, pa-

brėžiant spontaniškas, kintančias klausytojo emocijas, o ne apriorines kosmologines struktūras su objektyviais jų atitikmenimis. Šį modelį atspindėjo *empfindsamer Stil* arba galantiškoji XVIII a. vidurio muzika, siejama su tokiais muzikantais kaip Carlos Philippas Emanuelis Bachas, kurie stengėsi, kad visi juos suprastų ir jais žavėtųsi. Taigi jausmų retoriką, kuri darė tokią didelę įtaką pastaruosius tris šimtus metų, įkvėpė medicinos teorija, ištrynusi skirtumus tarp fizinių pojūčių ir psichinių emocijų.

Požiūrį, kad muzika yra vienas iš fizinės stimuliacijos būdų, plėtojo daugybė veikalų apie muzikos terapiją. Ankstesnės studijos šia tema brėždavo paraleles tarp sielos ir dangiškosios tvarkos, o nuo 1720-ųjų pradėjo dominuoti muzikos poveikis nervams. Pavyzdžiui, Richardas Browne'as knygoje *Medicina musica* (1729) kalbėjo apie emocijas, kurias sukelia greitas tempas, grojant styginiais instrumentais. Pasak jo, klausytojo nervai tampa „*smagiai įaudrinti, o protui suteikamas didelis, gyvas malonumas, kuris per jausmus pagyvina dvasios judėjimą* [nervuose] *ir perduoda atitinkamą pojūtį per visą*

[kūno] *mašineriją*“.¹¹ Browne'o teigimu, norint adekvačiai įvertinti muziką ir ja mėgautis, būtina gerai išlavinti nervus, nes yra žmonių, kurie nesugeba deramai mėgautis muzika, nors „*girdi taip aiškiai ir tiksliai kaip kiti*“, bet neturi subtiliai išlavintų „*klausos nervų*“.¹²

Daug kas manė, kad nervų lavinimas anaipol nėra būtina sąlyga, viską lemia dažnas muzikos klausymasis. Roger teigė, kad muzika gali net „*nuginkluti nusikaltėlį, atgaivindama jo vaizduotę ir sužadindama jautrumą*“.¹³ Kad ir kaip būtų, medicininiai argumentai, siejantys muziką, nervus ir dorybes, bandant tvirtą mokslinį pagrindą

Trys jaunos moterys, grojančios su juokdariu. Apie 1500–1530. Nežinomas autorius iš Pietų Nyderlandų. Aliejus, qžuolo plokštė. Wikimedia Commons

suteikti muzikos terapijai, padėjo – kaip paradoksalu! – kloti pamatus ne tik nemarioms šileriškojo humanistinio idealizmo idėjoms apie klasikinę muziką, bet ir tokiems dalykams kaip europocentrizmas ir klasiniai interesai.

Muzikos estetikai, diskutuodami apie garsų poveikį, irgi aktyviai rėmėsi nervų stimuliavimo modeliu. Johannas Georgas Sulzeris, smarkiai paveiktas gydytojo Johanno Gottlobo Krügerio iš Halės, knygoje „Teorija apie meno grožį“ (*Theorie der schönen Künste*, 1771–1774) atspindėjo materialistinę ir medicininę muzikos galių sampratą, o kai kuriais aspektais tarsi išpranašavo tokių šiuolaikinių mokslininkų kaip Semiras Zeki's neuroestetiką.¹⁴ Pasak Sulzerio, muzikos garsai – tai „šokas“ ir „smūgiai“ (*Stöße*) tiesiogine šių žodžių prasme, atakuojantys kūną, o „*jų poveikis sklinda per visą nervų sistemą*“.¹⁵ Svarbiausia jam buvo, kad muzika daro tiesioginį poveikį simpatinei nervų sistemai, priversdama kūną rezonuoti. Poveikis protui, pasak Sulzerio, ne toks svarbus: „*Nereikia gilių apmąstymų ar didelės patirties, kad pajustumė muzikos galią. Ją patiria net ir neatidus žmogus.*“¹⁶ Toks požiūris leido, atmetus ankstesnes kosmologines teorijas, paversti muziką energingos fizinės gyvenimo jėgos (*Lebenskraft*), o ne vien matematiško racionalumo simboliu. Be to, regis, siūlė būdą, kaip išsivaduoti iš estetikos, paremtos mimezės teorija bei retorika, siejant muziką su kūnu, kad jautri siela lengviau prisitaikytų prie *Sturm und Drang* epochos.

Johannas Nikolausas Forkelis veikale „Bendra muzikos istorija“ (*Allgemeine Geschichte der Musik*, 1788), be kita ko, remdamasis Sulzeriu, irgi aiškino, kad muzikalumas susijęs su nervų jautrumu.¹⁷ Muzika daro nervams tiesioginę įtaką, artimą paties proto galiai, vien to pakanka, norint paaiškinti emocinį jos poveikį, pernelyg nenukrypstant į vaizduotės lankas: „*Aistringi sielos (spiritus animalis) įspūdžiai neatsiejami nuo tam tikrų žmogaus nervų sistemos poslinkių arba poveikio jautresnėms kūno dalims. Kai astringas įspūdis jau sužadintas, kūną apima atitinkamos nervinės konvulsijos. Lygiai kaip*

ir atvirksčiai – kai apima atitinkamos kūno konvulsijos, sukeliama aistringi įspūdžiai. Efektas yra abipusis. Kelias, vedantis iš sielos į kūną, veda ir atgal – iš kūno į sielą. Kadangi niekas daugiau nesukelia tokių stiprių nervų sistemos konvulsijų kaip muzika, abipusio ryšio tarp vibracijų ore ir nervuose pakanka, norint paaiškinti net pavienių garsų galią ir jėgą, darančią poveikį klausytojų širdims.“¹⁸

Švietimo amžiui pasibaigus, materialistinis muzikos poveikio vertinimas prarado įtaką. Johannas Josephas Kauschas jau 1782-aisiais kategoriškai atmetė Sulzerio propaguotą „mechaninį“ modelį, įrodinėdamas, kad neurologiją nuo sielos skiria „*bedugnė*“, būtent todėl medicina negali paaiškinti emocijų, kurias sukelia muzika, prigimties. Kartu jis tarsi išprovokavo bent dalį kritikos, su kuria muziką tyrinėjantis neuromokslas susiduria ir šiandien, – tarkime, tokie autoriai kaip Raymondas Tallis kandžiai klausia, gal Shubertas yra muzikos smegenys?¹⁹

Absoliučioji muzika

Nuo XIX a. pradžios estetika atmetė muzikos galių aiškinimą iš nervų fiziologijos pozicijų, dėmesys buvo sutelktas į transcendentinį subjektą. Nepaisant to, galima teigti, kad medicininis požiūris darė didelę įtaką naujai estetikai bent jau dialektikos atžvilgiu. XVIII a. viduryje medicina padėjo sukurti muzikos tyrimo modelį, kuris nervų jautrumą susiejo su dorybe ir sveikata, o dabar šią kombinaciją ji pati sudaužė į šipulius. Baigiantis XVIII a., materialistinio, mediciniškai pagrįsto modelio propaguotojai, redukavę muziką iki nervinės stimuliacijos, jau buvo atsieję muziką nuo bet kokių teorinių sąvokų, atmetę poreikį aiškinti ją, remiantis kosmine harmonija, miuze ar kokiu nors konkrečiu tekstu. Instrumentinę muziką, atribotą nuo turinio, imta laikyti abstrakcija. O XIX a. pradžioje jau kiti mąstytojai šio požiūrio pagrindu sukūrė naują muzikos metafiziką, garbindami grynąją formą, didingumą (*sublime*) ir kūrybos autonomiją.

Šįsyk itin svarbus vaidmuo teko Kanto estetikai. Įdomu, kad filosofas interpretavo muziką panašiai kaip daugelis Švietimo epochos žmonių, laikusių ją pirmiausia „žaidimu pojūčiais“. Pagal menų hierarchiją instrumentinė muzika Kantui buvo tik šiek tiek aukščiau už maisto gaminimą. Tačiau būtent jo idėjos lėmė, kad muzikos suvokimo centre vietoj nervų atsidurtų subjektas, tariamai atsietas nuo kūno. Kantas tvirtino, kad „grynasis vertinimas nepriklauso nei nuo žavesio (Reiz), nei nuo emocijų“. Estetikos požiūriu visa muzika vėlyvuju Švietimo amžiaus tarpsniu buvo siejama su nervų sistema, o naujoji filosofų karta ėmė neigti pojūčius ir fiziškumą, klodama pamatus idealistinei muzikos sampratai, įtvirtinusiai „struktūrinio klausymosi“ modelį.

Christianas Friedrichas Michaelis jau maždaug 1800 m. bandė Kanto estetiką papildyti didingumo (*sublime*) sąvoka, nes muzikos jokiū būdu negalima laikyti vien „mechaniniu oro ir nervų virpinimu“.²⁰ Kategoriskai teigė, kad muzikos klausymasis nėra tik paprasčiausia nervų stimuliacija: „Šie garsai iš pradžių paveikia jusles. Jie daugiau ar mažiau stimuliuoja nervų sistemą [...] Tačiau tai tik mechaninis ar fizinis muzikos poveikis. Vaizduotė ir intelektas gali garsinius įspūdžius paversti vidinėmis transformacijomis“.²¹ Tai gi muziką galima pažinti, tik pasitelkiant protą ir vaizduotę, ji nėra vien grynas, neapdorotas fizinis pojūtis. Įrodinėdami, kad tikrasis klausymasis – tai aktyvus bandymas intelektualiai ir emociškai suvokti muzikinio kūrinio formą, o ne vien būti pasyviai stimuliuojamam, Michaelis ir jo bendraminčiai kūrė visiškai naują muzikos metafiziką. Medicininių žinių, kokį vaidmenį atlieka nervų sistema, kai klausomasi muzikos, jie neignoravo, bet sąmoningai jas atmetė kaip nesusijusias su estetika.

Remdamiesi tomis idėjomis, XIX a. pradžios vokiečių mąstytojai išskyrė instrumentinę muziką kaip transcendentinę meno formą, sudarytą iš autonomiškų kūrinių. Naujoji „absoliučiosios muzikos“ estetika brėžė ryškią skirtį tarp rimtosios muzikos, susijusios su *Geist*, ir tariamai moteriškos, jausminės muzikos, kuri viso labo stimuliuoja nervus. Daugy-

bė šia tema rašiusiųjų, ypač Vokietijoje, vienas už kitą karščiau įrodinėjo, esą pažinti muziką ir patirti tikrąjį jos poveikį įmanoma, tik pasitelkiant protą ir vaizduotę, o ne mėgaujantis nerviniais „spazmais“.

Tokį požiūrį atspindėjo ir Berlyno muzikos kritika. Adolfas Bernhardas Marxas ir Ludwigas Rellstabas propagavo ne tik naująją estetiką, bet ir naujovišką muziką, kuri, pasak jų, vokiška ir intelektualiai, rimta ir vyriška. Marxas samprotavo apie Beethoveną ir muzikos dvasingumą, jos intelektualumą (*Vergeistigung*). Romantizmo laikais idealistinis muzikos pažinimo modelis komplikavosi. Nors nemažai XIX a. romantikų rėmė idealistinį požiūrį, kad muzika yra transcendentinis menas, vis dėlto jie tuo pat metu karštai gynė jausmų kultūrą, remdamiesi Švietimo amžiaus sentimentalizmu ir Edmundo Burke's didingumo (*sublime*) sąvoka, turėjusia stiprų medicininį pagrindą, įrodinėdami, esą pažinti muziką galima tik pasitelkiant emocijas.

Tokį materialistinių ir idealistinių sampratų suplakimą negailestingai sukritikavo Eduardas Hanslickas 1854 m. traktate „Apie muzikos grožį“ (*Vom Musikalisch-Schönen*). Pačios įtakingiausios XIX a. vidurio studijos, kurioje aptariama muzikos estetika, autorius griežtai atmetė jausmų reikšmę muzikos pažinimui. Tikrasis mėgavimasis muzika ir gebėjimas ją įvertinti, pasak Hanslicko, niekaip nesusijęs su jausmais. Jis kategoriškai nesutiko, kad muzikos tikslas yra sukelti ar įaudrinti jausmus, emocijų ne laikė pagrindine muzikos tema ar objektu.

Eduardas Hanslickas garbina Brahmsą.
Karikatūra iš Vienoje leisto žurnalo Figaro. 1890.
Theo Zasche's reprodukcija.
Wikimedia Commons

„Grožis yra ir visada bus grožis, net jeigu nesukels jokių emocijų, net jeigu

nebus kam į jį žiūrėti“, – teigė Hanslickas.²² Nors nepaprastai įtaigiai kalbėjo apie išskirtinę muzikos privilegiją būti suprastai, pasitelkiant tik abstrakčius su ja pačia susijusius terminus, vis dėlto net ir jis neneigė, kad kūniškoji patirtis yra neišvengiama. Hanslickas pripažino akivaizdžiai „*didelio intensyvumo*“ muzikos poveikį „*mūsų nervams [...] nematomą telepatinį ryšį tarp proto ir kūno*“,²³ tačiau abejojo, kaip ir Kauschas kiek anksčiau už jį, ar fiziologija tikrai turi ką pasakyti apie estetinę muzikinės patirties sluoksnį. Pripažindamas, kad emocinės reakcijos į muziką vis dėlto egzistuoja, primygtinai įrodinėjo, esą jos nesuteikia jokių žinių ar supratimo, nesvarbu, ką manytų „*estetikos entuziastai*“, paskendę „*svaiginančiuose opiumo sukeltuose sapnuose*“. Hanslickas rašė: „*Tvirtai laikausi įsitikinimo, kad jokios įprastos apeliacijos į mūsų emocines galias neįstengs paaiškinti nė vieno muzikinio principo. [...] Tokie samprotavimo apie estetiką būdai ne tik nefilosofiniai, jie netgi rizikuoja nukrypti į sentimentalumą, ypač kai taikomi pačiam neapčiuopiamiausiam iš visų menų. Ir nors tokie samprotavimai neabejotinai teikia džiaugsmo tam tikrai entuziastų grupei, vis dėlto jie mažai kuo padės mąstančiam studentui, kuris, norėdamas ką nors sužinoti apie tikrąją muzikos prigimtį, neabejotinai liks kurčias padrikoms aistrų vilionėms, nemanyš, kaip nurodo dauguma muzikos vadovėlių, kad žinių šaltinis yra emocijos.*“²⁴

Nors Hanslickas griežtai atmetė emocijų ir nervų svarbą muzikos suvokimui, medicininė mintis akivaizdžiai paveikė jo mąstymą. Teikdamas pirmenybę „*estetiniam*“ mėgavimuisi forma, o ne „*patologiškam*“ klausymuisi, kuris viso labo stimuluoja nervus, aiškiai apeliavo į ištisus dešimtmečius gyvavusias teorijas apie muzikos poveikį sveikatai, taigi į Švietimo amžiaus mokslininkų įdiegtą modelį, glaudžiai siejamą su nervų sistema. Verta pažymėti, kad Hanslicką nuolatos cituoja XXI a. neuromokslininkai. Muzika jam reiškė besąlygišką ir nešališką mėgavimąsi grynąja forma, o tokį požiūrį labai lengva susieti su neurologų išvalgomis

Nacių valdymo laikais džiazas buvo paskelbtas „degeneravusia muzika“ ir smarkiai suvaržytas. Berlynas. 1926. Nuotrauka iš ADN-Zentralbild / Archiv. Wikimedia Commons

apie muzikos poveikį, nes ir vieną, ir kitą galima suprasti abstrakčiai, nesigilinant į konkretaus individo jausmus ar kultūrinį kontekstą.

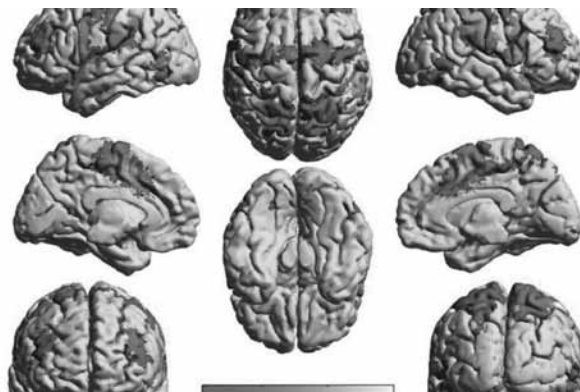
Hanslicko nubrėžta skirtis tarp „tikrosios“ muzikos, kuri paliečia sielą, ir „liguistos“ muzikos, kuri jaudrina kūną, tapo daug gilesnės tendencijos dalimi – tai diskursas apie patologišką muziką. Susiformavęs XIX a., apogėjų jis pasiekė, kai naciai uždraudė klausytis tokios muzikos, kuri, pasak jų, yra „*degeneravusi*“ arba „*išsigimusi*“. Atvirai demonstruojama emocinė įtampa Švietimo amžiuje dažnai buvo priskiriama viešajai muzikos kultūrai ir aiškinama medicininiais terminais. Pavyzdžiui, vienas Glucko operos klausytojas pasakojo: „*Nuo pat pirmųjų akordų mane užliejo stiprus baimingo susižavėjimo jausmas, pervėrė intensyvus bemaž religinis impulsas, kokį pajunta tik apsilankiusieji didžiai garbinamos religijos ceremonijose. Net pats dorai nesuvokdamas, ką darau, tiesiog ložėje puolau ant kelių ir klūpėjau iki pat kūrinio pabaigos, lyg maldai sudėjęs rankas.*“²⁵

XVIII a. sentimentalizmo kontekste fizinė jausmų išraiška rodė, kad tokio asmens nervų sistema puikiai išlavinta, tačiau, prasidėjus XIX a., diskusijos apie medicininį muzikos poveikį papildė gerokai

platesnį diskursą – įrodinėta, esą visas modernusis gyvenimas yra liguistas ir destruktivus. Taigi skirtis tarp metafizinės ir jausminės muzikos, gyvavusi nuo pat Platono laikų, dabar įgavo medicininį aspektą. Neatsitiktinai posūkis nuo sentimentalizmo prie patologijos įvyko būtent tuo metu, kai iškilo idealistinė muzikos estetika, atmetusi nervų sistemos reikšmę, pabrėžianti, esą muzikos poveikis priklauso nuo subjekto, kuris tariamai atsietas nuo kūno. Dauguma muzikos kritikų sutarė, kad egzistuoja skirtis tarp „sveikos“ muzikos, apeliuojančios į sielą, ir „iškrypusios“ moderniosios muzikos, kuri pernelyg intensyviai atakuoja nervus. Taigi medicininis modelis gyvavo net ir tada, kai vyravo idealistinis požiūris į muziką, nes reikėjo kaip nors paaiškinti, koks gi yra „blogosios“ muzikos poveikis.

Neuromokslas ir naujoji muzikologija

Vėliau santykis tarp idealistinio požiūrio ir medicininių teorijų apie muziką kaip nervų stimulavimo būdą plėtojosi įvairiomis kryptimis. XX a. amerikiečiai Carlas Seashore'as, Maxas Schoenas ir Walteris Van Dyke'as Binghamas, remdamiesi kiek ankstesniais vokiečių, pavyzdžiui, Wilhelmo Wundto veikalais, sukūrė eksperimentinę muzikos psichologijos discipliną. Jie studijavo fiksuotas emocines klausytojų reakcijas, empirinius fiziologinių tyrimų duomenis, taigi esmine tyrimų medžiaga tapo jausmai. Šių mokslininkų tyrimus rėmė ne tik universitetai, bet ir fonografų gamintojai. Tokia metodika, kai atsiribojama nuo aktyvaus įsitraukimo į muzikos klausymąsi, atmetami buržuaziniai grojimo ir struktūrinio klausymosi modeliai, susitelkiant į muzikos vartojimą, kuris, išpopuliarintas fonografo, daro potencialiai teigiamą poveikį sveikatai, panašiai kaip kavos puodelis, lėmė esminį posūkį. Stimuliacinis muzikos modelis susijęs su technologijų raida – mokslininkai, pasitelkdami fonografų įrašus su atvirai emociniais pavadinimais, siekė ne tiek išreikšti, kiek pakoreguoti klausytojų nuotaiką.²⁶

Diagramos, rodančios, kuri smegenų dalis „atsakinga“ už dėmesio sutelkimą. Image via Brain Network Lab on Medical Xpress

Muzikos psichologija iki šiol studijuoja fiksuotas emocines tiriamųjų būsenas, tačiau per pastaruosius dvidešimt metų kilo naujas bumas, susijęs su daug techniškesniu būdu analizuoti muziką. Jis tiesiogiai susijęs su medicina – tai neuromoksliniai tyrimai, kuriuos paskatino didžiulė smegenų skenavimo ir vizualizavimo technologijų pažanga. PET skenavimas (naudojant radioaktyvius žymiklius), MRI tyrimai (fiksuojantys kraujo tekėjimą smegenyse) ir daugybė kitų suteikė naujos informacijos apie tai, kokį poveikį muzika daro klausytojų smegenims, o kartu iškėlė ne vieną reikšmingą, intriguojantį klausimą. Šie tyrimai leido sukurti Neurologinę muzikos terapiją (NMT) – tai standartizuota mokslinė bazė, paremta naujausiomis žiniomis apie smegenis. Šis muzikos tyrimų modelis darosi vis įtakingesnis, regis, tam tikru atžvilgiu grįžtama prie Švietimo amžiaus požiūrio, kad muzikos poveikis nervų sistemai yra labai didelis.

Galbūt neatsitiktinai medicininis muzikos tyrimo būdas išpopuliarėjo būtent tuo pat metu kaip ir naujoji muzikologija, analizuojanti tiek muziką, tiek kūną. Absoliučiosios muzikos ideologija yra iš visų pusių atakuojama dėl to, kad įtvirtino rasių, lyčių, klasių ir t. t. hierarchiją, o šios dvi disciplinos stengiasi rasti naują būdą, kaip galėtų muziką pažinti per kūną. Ateityje, tiriant muzikos poveikį smegenims ir emocijoms, būtų pravartu aiškiau apibrėžti ir konceptualizuoti terminus, susijusius su jausmais, remiantis istoriniais emocijų tyrimais, kurie rodo,

kaip smarkiai terminologiją, apibrėžiančią emocijas, ko-reguoja laiko kontekstas. Medicinos mokslu paremtos teorijos, kokių poveikį muzika daro kūnui, akivaizdu, nebus pamirštos. Muzika – toji matematinio racionalumo ir neracionalių jausmų kvintesencija – vis dar yra įkalinta tarp griežto požiūrio, kad kūnas „neišvengiamas“, ir troškimo intelektualiai iš jo išsivaduoti.²⁷ ■

Vertė Kristina AURYLAITĖ

© James Kennaway. *Positionen. Glissando. Eurozine*

Pastaba: Ir šio teksto, ir KB nr. 3 išspausdintos Maciejaus Urbanowskio studijos „Dešinioji literatūra Lenkijoje po 1989-ųjų“ vertimui suteikė paramą *Eurozine* vertimų fondas, kofinansuojamas ES programos „Kūrybinė Europa“.

- ¹ James Kennaway, *Bad Vibrations: The History of the Idea of Music as a Cause of Disease* (Farnham, 2012).
- ² „Physiologie der menschlichen Seele“. Johann Gottfried Herder, *Kritische Wälder oder Betrachtungen über die Wissenschaft und Kunst des Schönen. Viertes Wäldchen. Über Riedels Theorie der schönen Künste*. In Herder, Werke (Wolfgang Pross, red.), (Vienna, 1987), 2, 59–213, čia cituojamas p. 146.
- ³ Francesco Pelosi, „Music, Mind and Wellbeing in Antiquity.“ Penelope Gouk, James Kennaway, Jacomien Prins and Wiebke Thormaehlen (red.), *The Routledge Companion to Music, Mind and Wellbeing* (Abingdon: Routledge, 2019), 19–32, David S. Chamberlain, „Philosophy of Music in the Consolatio of Boethius.“ *Speculum*, 45 (1970), 80–97, Martin West, *Ancient Greek Music* (Oxford: Clarendon, 1992).
- ⁴ D. P. Walker, „Kepler’s Celestial Music“, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 30 (1967), 228–250; W. Harburger, *Johannes Keplers kosmische Harmonie* (Leipzig: Insel Verlag, 1925).
- ⁵ Penelope Gouk, „Making Music, Making Knowledge: The Harmonious Universe of Athanasius Kircher.“ Daniel Stolzenberg (red.), *The Great Art of Knowing: The Baroque Encyclopedia of Athanasius Kircher* (Stanford, 2001), 71–83.
- ⁶ George Rousseau, *Nervous Acts: Essays on Literature, Culture and Sensibility* (Basingstoke: Palgrave, 2004).
- ⁷ Thomas Willis, *The Anatomy of the Brain* (Tuckahoe: USV Pharmaceutical Corp., 1971), 105. Thomas Willis, „Two Discourses Concerning the Soul of Brutes“, *The Remaining Medical Works* (London, 1683), 69–74.

- ⁸ Citata iš Edward Podolsky, „Music and Health“, Canadian Medical Association (February 1934), 195–200, čia cituojamas p. 198.
- ⁹ George S. Rousseau, *Nervous Acts: Essays on Literature, Culture and Sensibility* (Basingstoke: Palgrave, 2004), 55.
- ¹⁰ G. J. Barker-Benfield, *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth Century Britain* (Chicago, 1992), Frank Baasner, *Der Begriff ‘Sensibilität’ im 18. Jahrhundert: Aufstieg und Niedergang eines Ideals* (Heidelberg, 1988).
- ¹¹ Richard Browne, *Medicina Musica; or a Mechanical Essay on the Effects of Singing Music, and Dancing on Human Bodies* (London: J. Cooke, 1729), 36.
- ¹² Ibid 34.
- ¹³ Joseph-Louis Roger, *Traité des effets de la musique sur le corps humain* (Paris: Chez Brunot, 1803), xxix.
- ¹⁴ Semir Zeki, *Splendor and Miseries of the Brain* (London: Wiley, 2008).
- ¹⁵ Johann Georg Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (Leipzig: Weidmann, 1793) III: 422.
- ¹⁶ Ibid.
- ¹⁷ Johann Georg Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (Leipzig: Weidmann, 1793) II, 8.
- ¹⁸ Johann Nikolaus Forkel, *Allgemeine Geschichte der Musik*, 2 tomai. (Leipzig: 1788) II, 10.
- ¹⁹ Johann Joseph Kausch, *Psychologische Abhandlung über den Einfluß der Töne und ins besondere der Musik auf die Seele; nebst einem Anhang über den unmittelbaren Zweck der schönen Künste* (Breslau, 1782), xii, Raymond Tallis, „Was Schubert a musical brain?“ *Reflections of a Metaphysical Flaneur* (London: Routledge, 2014), 46–155.
- ²⁰ Christian Friedrich Michaelis, *Über den Geist der Tonkunst, mit Rücksicht auf Kants Kritik der ästhetischen Urtheilskraft* (Leipzig, Schaefer, 1800), 4.
- ²¹ Christian Friedrich Michaelis, ‘Nachtrag zu den Ideen über den ästhetischen Natur der Musik’, *Eunomia* 1.1 (1801), 343–348, (344–345).
- ²² Christian Friedrich Michaelis, ‘Nachtrag zu den Ideen über den ästhetischen Natur der Musik’, *Eunomia* 1.1 (1801), 343–348, (344–345).
- ²³ Ibid. 86.
- ²⁴ Ibid. 8, 19.
- ²⁵ James H. Johnson, *Listening in Paris: A Cultural History* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996), 61.
- ²⁶ Marta Garcia Quinones, „What is this Music Doing to Me?: Psychological Experiments on the Effects of Music on Mood in the First Half of the Twentieth Century.“ Penelope Gouk, James Kennaway, Jacomien Prins and Wiebke Thormaehlen (red.), *The Routledge Companion to Music, Mind and Wellbeing* (Abingdon: Routledge, 2019), 135–148.
- ²⁷ Susan McClary, „Music, the Pythagoreans and the Body“, Susan Leigh Foster (red.), *Choreographing History* (Bloomington, 1985), 82–104, (83).

Irena BALČIŪNIENĖ

APIE BAUGŠČIĄ IR DRĄSIĄ VINCO MYKOLAIČIO-PUTINO ŠIRDĮ*

Įkaitai už tautą

Norėdami geriau suprasti, už ką nemažai Lietuvos intelektualų pateko į koncentracijos stovyklą ir kodėl okupacinis režimas savo aukomis pasirinko būtent šiuos žmones, turėtume prisiminti, kas nutiko 1943-iaisiais.

Vokietijai „žaibo karas“ nepavyko, jai ėmė trūkti „patrankų mėšos“. Po pralaimėto Stalingrado mūšio, nacių vadovybė nutarė skelbti visuotinę mobilizaciją net ir okupuotuose kraštuose. Europoje atsirado daug tokių karinių dalinių. 1943 m. sausio 23 d. Hitleris pritarė SS legionų kūrimui Baltijos valstybėse. Tokie daliniai buvo suformuoti Latvijoje, Estijoje. Sprendimas dėl legiono sudarymo Lietuvoje priimtas 1943 m. vasario 19 d. SS ir policijos vadas Lietuvoje generolas majoras Lucianas Wysockis, vykdydamas nurodymą, įsakė iki 1943 m. kovo 1 d. surašyti visus vyrus, gimusius 1919–1924 m. Miestuose ir apskrityse sudaryta trisdešimt šaukimo komisijų. Tačiau vokiečiai susidūrė su vieningu pasipriešinimu – lietuviai tarnybos SS daliniuose anaip tol nelaikė garbe.

* Tęsinys iš KB nr. 1 / 2, nr. 3.

Į nacių ir jų kolaborantų propagandą žaibiškai atsiliepė pagrindžio spauda. Vyriausiasis lietuvių komitetas laikraštyje *Nepriklausoma Lietuva* paskelbė pareiškimą: „Komitetas jau dabar pasisako, kad šitai daryti okupantams neleidžia tarptautinė teisė. Lietuvių tauta vieningai nusistačiusi, reikalui esant, ryžtingai kovoti su pirmuoju mūsų krašto okupantu – rytų barbaru, tačiau lietuvius kovai pašaukti ir mobilizaciją vykdyti gali tik teisėta suverenios Lietuvos valstybės vyriausybė savo tautos interesams ginti.“ Laikraštyje *Tautos žodis* rašyta: „Kas stoja į Reicho karinę tarnybą, tas parduoda savo kraštą.“¹

Mobilizacijos išvakarėse pas Lietuvos generalinį komisarą Adrianą von Rentelną sukviesti generaliniai tarėjai buvo spaudžiami besąlygiškai pritarti nacių planui. Du iš jų, apstulbusiam Rentelnui į akis pakartoję antinacinio pagrindžio veikėjų paskelbtą poziciją, iškart užsitikrino kelialapius į Štuthofą.

Padėti naciams atsisakė ir Lietuvos katalikų bažnyčios vadovai, į kuriuos SD vadas Lietuvoje Karlas Jägeris kreipėsi dar vasario 20 d. Arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas nesutiko parašyti ganytojiško laiško, raginančio Lietuvos vyrus stoti į SS legioną. „Mobilizacija nėra Bažnyčios reikalas. Yra bolševikų armija ir bolševizmo dvasia. Jūsų reikalas yra sumušti bolševikų

armiją, o mūsų reikalas sumušti bolševizmo dvasią. Tai mes stengėmės ir stengsimės daryti, tik pasaulietinė valdžia tegul mums to nekliudo“, – tokį Skvirecko atsakymą SD vadui knygoje „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1940–1944 metais“ pacitavo vyskupas Vincentas Brizgys, kuris pats, 1943 m. sakydamas pamokslą Kauno Įgulos bažnyčioje, pasmerkė žydų žudynes. Už tokią Bažnyčios laikyseną vyriausiasis rabinas Šapiro laišku padėkojo arkivyskupui metropolitui Skvireckui.

Nepriklausomybės Akto signataras, Telšių vyskupas Justinas Staugaitis paskutinėmis dienomis prieš mirtį (1943 m. liepos 8 d.) dar nuvyko į Kauną ir kreipėsi į vokiečių generalinį prokuratorių Lietuvai Rentelną, bandydamas išvaduoti du suimtus Telšių vyskupijos kunigus – Alsėdžių kleboną Taškūną už pamokslus prieš žydų šaudymą ir kunigą Pranciškų Baltrumą. Rentelnas sutiko paleisti kunigus, bet su sąlyga, kad Ekscelencija parašys laišką prieš bolševikus ir paragins lietuvius stoti į vokiečių vermachtą. Staugaitis tokį laišką rašyti atsisakė, bet kunigams laisvę išsiderėjo.² Tačiau netrukus ir katalikų dvasininkai tapo nacių keršto aukomis – į lagerius iškeliavo kunigai Alfonsas Lipniūnas, Stasys Yla, Mykolas Krupavičius.

Kovo 15 d. naciai atsisakė planų steigti Lietuvos legioną ir griebėsi represijų. 1943 m. kovo 21 d. vagonai su keturiasdešimt šešiais įkaitais už tautą – garsiais Lietuvos inteligentais, tarp kurių buvo penki profesoriai, keturi gimnazijų vadovai, trys advokatai, du kunigai, žurnalistai, keturi generaliniai tarėjai, daug kitų garbingų žmonių, – jau dardėjo Štuthofu link. Visi buvo suimti be konkretaus kaltinimo, be tardymo ir teismo.

Balys Sruoga nuo 1940 m. dirbo Vilniaus universitete. Per pirmąją bolševikų okupaciją nenukentėjo, nors, pasak Jurgio Blekaičio,³ studentus „gydė nuo bolševizmo“, kiekviena proga pašiepdamas buką aukštų, bet mažaraščių sovietų valdininkų partiškumą ir žiaurumą. Vokietmečiu rašytojui sekėsi prasčiau. Naciai turėjo ir įkalčių – Sruoga 1934 m. Jurgio Plieninio slapyvardžiu buvo išleidęs knygelę „Vokiškasis siaubas“, kurioje „trumpai ir aiškiai išdėstyti visi vokiečių siekimai ir tikslai Lietuvoje – ką vokiečiai bloga Lietuvai padarė ir ką dar jie rengias padaryti“.

1943 m. kovo 16 d. gestapas suėmė Sruogą namuose Vilniuje (Tauro g. 10-3) ir išvežė į Štuthofu koncentracijos stovyklą. Vincas Mykolaitis-Putinas, gyvenęs gretimame name (Tauro 12-6), bandė gelbėti kolegą. Dalia Sruogaitė rašo: „*Vincą Mykolaitį-Putiną senokai pažinojau, bet labiau iš tolo, nes jis nebuvo dažnas mūsų namų lankytojas kaip Krėvė, Vaclovas ar Viktoras Biržiškos, Albinas Rimka ir kiti Baliui bei mamai artimi profesoriai. Visada mandagus, korektiškas, tvarkingas, išlygintu kostiumu ir „išlygintos“ laikysenos, jis vis dėlto ryžosi gana pavojingam žaidimui. Pasikvietė kartą jis mamą ir mane į svečius, – buvo surengęs kuklų priėmimą žymiam naciui Kurtui von Pritzwaldui Stegmannui, vokiečių kalbininkui, atsiųstam į Lietuvą, uždarius čia universitetus (jis turėjo aprobuoti dėstytojų rengiamus mokslo darbus). Su tuo naciui jis norėjo pasikalbėti apie Balį ir parodė tikrai didelę drąsą.*“⁴

Tam pokalbiui profesorius ryžosi, nors puikiai žinojo, kokia grėsmė tvyro aplinkui, kai kiekviena diena galėjo būti paskutinė. Buvo pakeitęs net išvaizdą – užsiželdino barzdą, išsirūpino *Laikiną asmens liudijimą* su kita pavarde, kita gimimo vieta ir trylika metų anksčiau data (Vincas Garbus, g. 1880 m. sausio 5 d.).⁵

Kad profesorius bandė padėti, bent morališkai palaikyti, patvirtina ir Vanda Sruogienė: „*Putinas, užstodamas kolegą [Sruogą], parodė nemažą pilietinę drąsą, nes net susitikti su suimtųjų šeimomis kai kam atrodė pavojinga. Ne viena iš mano nelaimės draugių, kalinamųjų žmonių, skundėsi, kad kartais net geriausi jų bičiuliai bijo su jomis susitikti, nususuka pamatę, bijo bendrauti su jomis. Man to neteko patirti, betgi Putinui už jo tokią aktyvią užuojautą kaip ir už jo nuostabų, nuoširdų laišką, kurį esu per rankas gavusi sunkiausiasiais Stalino teroro laikais, esu giliai dėkinga ir niekad nepamiršiu.*“⁶

Sužinojęs apie kilnų profesoriaus poelgį, Sruoga laiškuose iš Štuthofu siųsdavo linkėjimus Mykolaičiui-Putinui, nevadindamas jo tikroju vardu: „*Ypatingai širdingi sveikinimai gretimo namo kaimynams, dėdei Vincui*“ (Stutthof 1944-03-19); „*Pasveikink šiltai antrojo namo kaimynus – aš dažnai apie juos galvoju, girdžiu jų širdies plakimą*“ (Stutthof 1944-04-23).⁷

Yra išlikęs ir dar vienas pasakojimas, kaip lietuvių įprašytas vokiečių padėjo gelbėti ištremtųjų į Štuthofą gyvybes – siekta, kad jiems būtų suteiktas „garbės kalinių“ statusas.⁸ Iš pradžių kaliniams neleista nei laiškų rašyti, nei siuntinių gauti. Jie buvo marinami badu, mušami, verčiami nepakeliamai dirbti, visai niekinami. Per pusantro mėnesio keltą nužudė, o nusilpusieji prarado viltį ištrūkti iš pragaro. Kartu su Sruoga ištremto lakūno Mykolo Mačioko, skraidžiusio vienoje eskadrilėje su Steponu Dariumi, žmona Juzė⁹ aprašė pavojingą bandymą gelbėti kalinius: „1943 m. balandžio mėn. pas mane į butą Kaune atėjo Lietuvos patriarcho Martyno Jankaus¹⁰ dukterė Urtė. Pasakė: yra galimybė padėti kaliniams. Atsinešusi rašomosios mašinėlės juostą, kruopščiai užtamsino langus. Laukėme man nepažįstamo svečio. Tik ketvirtą budėjimo naktį (apie 3 valandą nakties) atėjo Urtė su užsismaukusiu ant kaktos kepurę uniformuotu vokiečiu. Nepažįstamasis patikrino visus buto kambarius, užkamšė atviras langų terpes. Tik po to liepė pasakoti mano ir vyro biografijas. [...] Tada iš stalčiaus išėmiau V. Sruogienės paruoštą 56 nekaltai suimtų kalinių sąrašą. Paprašėme, kad padėtų išgelbėti visus.

Vokiečiai baisiai supyko ir ėmė ant Urtės šaukti, kodėl apie tai anksčiau nesakiusi. [...] Ėmiau maldauti. Vokiečiai, nervingai vaikščiodamas po kambarį, pradėjo Urtei diktuoti. [...] Dar paklausė, ar rašėme prašymus. Sužinojęs, kad buvo rašyta ant paprasto popieriaus, davė specialaus popieriaus ir specialių vokų, nes anie laišškai tiesiog nukeliavo į šiukšlių dėžę. Po keturių dienų atkeliavo pranešimas, kad galima siųsti maisto siuntinius, neribojant svorio. Tai daugeliui išgelbėjo gyvybę. Prof. B. Sruogai grįžus, Juzė Mačiokienė papasakojo apie Urtės žygdarbį. O pati Urtė jau buvo pasitraukusi į Vakarus.“¹¹

1943 m. kovo 17 d. buvo suimtas ir į Štuthofą išvežtas Vladas Jurgutis (1885–1966), viena iškiliausių tarpukario Lietuvos asmenybių, ypatingų gabumų ir turtingos biografijos žmogus. Tyliai pasitraukęs iš kunigystės, buvo ryškus politikas, valstybės veikėjas, ekonomistas, lietuvių finansų mokslo pradininkas, finansų terminijos kūrė-

jas, akademikas, mokslininkas, pirmojo Lietuvos banko valdytojas, Lietuvos nacionalinės valiutos – lito – tėvas. 1940–1943 m. Jurgutis buvo Vilniaus universiteto profesorius, 1941–1943 m. – Ekonomikos fakulteto dekanas, 1942–1943 m. – Lietuvos mokslų akademijos pirmininkas, per karą kartu su kitais išgelbėjęs nuo sunaikinimo Lietuvos MA biblioteką.

Lietuvių literatūros instituto direktorius Mykolaitis-Putinas, „vos sužinojo, kad suimtas Lietuvos MA pirmininkas prof. V. Jurgutis“, nusprendė „nepalikti Mokslų Akademijos be vadovybės galimai savivalei nė dienai“. Iškart parašė raštą: „Nuo 1943 m. kovo 18 d., V. Jurgučiu negalint eiti savo pareigų, laikinai perėmiau Lietuvos Mokslų Akademijos pirmininko pareigas. V. Mykolaitis“ (Lietuvos MA archyvas, f. 1., ap. 1, b. 7, p. 73). „Ką reiškė toks raštas, kai naciai dar vis rinko Lietuvos inteligentus lagerin ir nepermaldaujamai artėjo raudonasis tvanas?“¹²

Sruogos ir Jurgučio likimai po karo klostėsi panašiai. 1945 m. į Štuthofą koncentracijos stovyklą įžengus SSRS kariuomenei, Jurgutis buvo grąžintas į Lietuvą. Nuo 1945 m. rudens vėl dėstė Vilniaus universitete, paskirtas Finansų ir kredito katedros vedėju, tačiau 1946 m. liepos 18 d. rektoriaus įsakymu už „buržuazinių teorijų“ skleidimą buvo išmestas iš universiteto, tardomas, kalinamas Vilniuje.

Sruogos „Dievų miškas“, rašytojui gyvam esant, nebuvo išspausdintas. 1946 m., LKP(b) propagandos ir agitacijos sekretoriaus Kazio Preikšo ideologiškai pasmerktas, Sruoga turėjo atgailauti kaip ir Mykolaitis-Putinas. Bet kai kam jau šiais laikais iš saugaus atstumo apsiverčia liežuvis vadinti tai „kapituliantiškais“, net „kolaborantiškais“ veiksmais. Leipcigo knygų mugėje 2017 m. Tomas Venclova patį „Dievų mišką“ įvertino gana rezervuotai: „B. Sruogos kūrinys dešimt metų buvo draudžiamas, tačiau vėliau išspausdintas ir virto klasikiniu kūriniu. Jame irgi kai kas nutylima. Visų pirma, Štuthofą koncentracijos stovykloje buvo kalinta ir nemažai pronaciškų inteligentų. Paklauskite, kaip tai įmanoma, tačiau ir Stalinas buvo įkalinęs nemažai komunistų ir čekistų. Pats B. Sruoga nebuvo naciai, jis buvo liberalas, ir tokių, matyt, ten buvo dauguma.“¹³

Preiškias visuotiniame rašytojų susirinkime 1946 m. spalio 1 d. postringavo panašiai: „Ką pamatė Sruoga šioje milžiniškoje tragedijoje, kuri vadinasi vokiečių koncentracinės stovyklos? Jis ten pamatė tik smulkius žmogelius, kurie tesirūpina kai kuriomis savo fiziologinėmis funkcijomis. Tai yra susmulkėję žmonės. Jeigu Sruogos knyga būtų pasirodžius, tai mūsų priešai turėtų visišką pagrindą sakyti, jog vokiečiai teisingai padarė, kad tokius žmogpalaičius laikė koncentracijos stovyklose.“

Štai kodėl yra netikusi Sruogos knyga „Dievų miškas“ ir štai kodėl gerai, kad ji neišėjo, nes išėjusi ji būtų naudinga tik mūsų priešams.¹⁴

Apgailėtina, bet ką jau padarysi, kad ir šiandien kurpiami pasakojimai, prasilenkiantys su istorine tiesa. Antai Geršonas Taicas 2019-04-10 paskelbė straipsnį „Lietuvoje veikė kitoks nacių okupacinis režimas, nei kitose Europos šalyse“. Suniekinęs kovotojus už Lietuvos laisvę, autorius pareiškė, neva garbės kalinio vardas Štuthofo koncentracijos stovykloje buvo suteikiamas tik už nepriekaištingą tarnystę nacistinei Vokietijai.¹⁵

Visi verkia

Magdalena Mykolaitytė aprašė 1943-ųjų pabaigoje, okupacinėje gūdumoje, vykusį Naujųjų metų sutikimą: „Išvakarėse Putino bute virė darbas. [...] Dėngdamos stalą, apytikriai numatėme svečiams vietas: gale stalo – ponia V. Sruogienė, prie jos užstalė – Biržiškos, Krėvės, Vaičiūnai; kitoj pusėj stalo – Vincas Šmulktys, šeiminkai; „galiorkoje“ (taip vadinome stalo galą arčiau durų) – paprastai jaunesnieji patys susimeta, nes čia laisviau, linksmiau... Tačiau šeiminkai visada duodavo laisvą valių svečiams patiems pasirinkti vietas prie stalo, laikantis principo, kad visos vietos vienodos. Sakysim, V. Mickevičius-Krėvė beveik visada pasirinkdavo arčiau jaunimo. Čia jis dažnai tapdavo ir pats tikru jaunuoliu: giedriai besišypsas, paprastas, linksmas; vaizdingai pasakojas ilgesnes, vis nepaprastas, iš savo jaunystės ar iš vėlesnio gyvenimo patirties istorijėles, – vis su humoru, vartodamas nemaža dzūkiškų žodžių.“

Kai jau stalas buvo baigtas dengti – pakraščiais išrikiuotas gražusis brolienės servizas, o viduryje sudėlioti patiekalai, – kaip tokiais vargo metais atrodė neblogai. Čia ir kalakutas, atkeliavęs iš kaimo, ir šaltos užkandėlės, ir iš Kauno mano atvežta raudono vyno bonka – Naujųjų Metų pasveikinimui. Deja, kai vyną supilstėme į taureles, kiekvienam teko maždaug tik po pusę ...

[...] Jau sustoję, su taurelėmis rankose, laukėme iki laikrodžio savo dūžiais baigė atskaityti paskutines 1943 metų minutes. Nuaidėjus paskutiniajam, susilietėm taurelėmis, vieni kitiems linkėdami laimingų 1944 metų... Kai vėl susėdome, valandėlę truko tylą. Pirmasis pradėjo kalbėti Krėvė – pustyliu, prislėgtu balsu, žemyn palenkta galva. Profesorius, matyt, norėjo čia susirinkusiems draugams atidengti savo išgyvenimus primestose užsienio reikalų ministro ir ministro pirmininko pavaduotojo pareigose pirmajame 1940 m. komunistiniame kabinete, pakalbėti apie Liet. Laikinosios Vyriausybės laidojimą 1941 m.

– Karo muziejaus sodely, prie Laisvės paminklo – suvirpėjęs balsas nutrūko. Aš akimis staigiai kryptelėjau į profesorius. Jo nulenкта galva beveik siekė stalo briauną. Maniau, profesorius ištikio staigi kokios ligos ataka. Žinojau jį turint nesveikus inkstus.

– Profesoriau, – nespėjusi baigti klausimo „kas Jums“, pastebėjau iš jo nuleistų akių pro blakstienas besiskverbiantias ašaras. Lyg nesuprasdama, kas atsitiko su Krėve, greit mestelėjau žvilgsnį aplink stalą. Ir... jau ašarom sruvo Putino akys, jau nosinaitę prie akių spaudė ponia Vaičiūnienė, jau verkė ir kiti. Tarp svečių graudulys gilėjo. Niekas nerodė pastangų ašaras sulaikyti, graudulį sudrausti. Netgi pats šeiminkas Putinas neieškojo būdų nuotakai prablaivinti, bet verkė visu atvirumu.

Tai iš viso pirmąkart pamačiau verkiantį brolių... Ne, aš tikrai nemačiau jo ašarų per motinos laidotuves, – nei prie seklyčioje pašarvotos, nei ją dedant į karstą, nei leidžiant į duobę Gudelių kapuose... Rodos, kas galėtų būti skaudesnio už savo tikros motinos netekimą ir graudesnio už jos šermenis? Bet dabar čia! Naujųjų Metų sutikimas! Kur tas linksmas klege-

sys ir džiaugsmas, kuris būdavo laisvosios, laimingosios Lietuvos laikais Naujuosius Metus sutinkant pas Putiną Kaune? Nustebusi žiūriu čia į savo brolių, čia į vieną, čia į kitą – į visus svečius. Profesoriai verkia kaip maži vaikai... Prof. V. Mickevičius-Krėvė savo pradėtos kalbos nebaigė...“¹⁶

Niekas iliuzijų neturėjo. Visi suprato, kokia baisi grėsmė užgrius 1944-aisiais. Grįš raudonasis teroras. Geso paskutinė viltis, slėgė sunkus, atsakymo neturintis klausimas: „Negi prasminga kovoti su vokiečiais, kad sugrįžtų rusai?“

Mirtinas įkaltis

Vokietmečiu buvo išleistas Mykoliaičio-Putino eilėraščių rinkinys „Rūsčios dienos“ (1939–1944 m. eilėraščiai). Jame stalinizmas tapatinamas su carine priespauda, skamba okupacijos kančių liudijimai, Šventojo Rašto parafrazės, laisvės pranašystės. Sovietų saugumui tai mirtinas įkaltis. Beje, 1944 m. į Vorkutą buvo ištremtas knygą išleidusios Sakalo leidyklos vadovas Antanas Kniūkšta.

Vokiečių cenzūra iš pradžių irgi neleido „Rūsčių dienų“ spausdinti, bet kai kurie eilėraščiai buvo paskelbti to meto legalioje ir nelegalioje spaudoje. 1943 m. sausio 1 d. *Naujoji Lietuva* išspausdino eilėraščių „Dingo“ (1942-12-20):

*Dabar išėjome į didį kelią –
Į kelią skausmo sielvartingo.
O tėviškės padangėj usnys želia,
Dirvonuos varputis įbingo.
Vidurnaktis praėjo, varpas tyli,
Šešėliai grimzta į bedugnių gylį,
Ir iš juodos vaiduokliškos vergovės,
Kur su mirtim gyvybė rungėsi ir kovės,
Beliko šauksmas skausmo apmaudingo –
Ir tik aidai kartoja:
...din-go...*

Tik rankraščiais plito kantata „Pro kryžių ūksmes“ (1943-02-08):

*Gyvenome audringą, baisią naktį
Rūstybėj ir skausme.
Norėjome apkursti ir apakti
Su širdgėla nuožmia.
Griuvėsiai, duobės ir lavonai,
Išniekintas žmogus.
Kančioj suklupę milijonai –
Pas liūdinčius kapus.
Žemi, pilki mediniai kryžiai,
Į gimtą žemę atsigrižę,
Nebylūs ir kurti.*

Sakalo leidyklos, nuo 1924 m. išleidusios daug rašytojo knygų, vadovas Kniūkšta, su Mykoliaičiu-Putinu bendravęs visą gyvenimą, rašo: „Okupacijos metais Putinas buvo davęs dar „Sakalui“ išleisti naują poezijos rinkinėlį, apie 80 psl. „Rūsčios dienos“, bet vokiečių cenzūra neleido jo spausdinti. [...] Kai nuėjau rankraščio atsiimti, jų cenzorius dr. A. Scholzas tiek tepasakė: „Aha, Putinas, nein“, – ir galvą pakratė. [...] Po to, kai areštavo prof. B. Sruogą ir kitus mūsų inteligentus, labai bijojome, kad ir Putino neišvežtų. [...] Kai vokiečių cenzūra neleido „Rūsčių dienų“ spausdinti, o spaustuvė rankraštį jau buvo surinkusi, mes iš jų propagandinių leidinių nudžiovėme dalį popieriaus ir šio rinkinėlio atspaudėme kelis šimtus egzempliorių. Dabar šis nelegalus leidinys yra bibliografinė retenybė.“¹⁷

Maironio lietuvių literatūros muziejaus fonduose saugomame „Valstybinės leidyklos gamybos skyriaus 1941 m. nuo birželio 22 iki gruodžio 31 d. atiduotų spaudai ir atspausdintų leidinių sąrašė“ (MLLM F, P. 23186) rašoma, kad rankraštis valstybinei leidyklai įteiktas 1941 m. rugpjūčio 5 d., numatyta spausdinti 3200 egzempliorių. Kai hitlerinė karo cenzūra rinkinį uždraudė, Mykolaitis-Putinas 1943 m. pradžioje sudarė naujais kūrinių papildytą antrą nelegalų „Rūsčių dienų“ rinkinį ir nedidelį mašinaščio egzempliorių kiekį išdalijo artimiems pažįstamiems.¹⁸ Antikomunistinių ir antinacinių eilėraščių rinkinys plito nuorašais:

*Dabar aukštyn pažvelkime, lietuviai,
Į mėlynas dangaus erdves.*

*Tenai draugai, dėl mūsų žuvę,
Mus pasitiks ir ves.*

*Štai skrenda saulėn sakalų pulkai,
Sparnais žvilgėdami drąsiais.
Tai mūsų broliai ir draugai –
Paseksim jais!¹⁹*

Perskaitęs iš poeto gautą konspiracinį „Rūsčių dienu“ mašinraštį, literatūrologas, pedagogas, antinacinės ir antisovietinės rezistencijos dalyvis Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, per 1941 m. Birželio sukilimą ėjęs Lietuvos Laikinosios Vyriausybės ministro pirmininko pareigas, laiške poetui rašė: „*Leidžiu per rankas ir kitiems pasiskaityti arba kartais paskaitau ir būrelyje – tai beveik vienintelė priemonė šiais laikais [...] Dar labiau nudžiugau specialiai Jūsų kūryboj suradęs visai naujų gaidų, dar nedainuotų nei Jūsų, nei kitų dabartinių lyrikų. Turiu galvoj Jūsų „Marche macabre“, „Lėlių baladę“ ir kitus paskutinius rinkinio numerius. Atsipalaidavimas nuo tiesioginio egocentrizmo, pasinėrimas į objektyvinio gyvenimo reiškinius, jų pačių giliosios prasmės suvokimas, sukonzentravimas jos į objektyvinę beveik epinę griežtą organišką formą yra kažkas visai nauja mūsų poezijos. [...] Man rodos, kad niekas kitas iš mūsų poetų lyrikų nepajėgs taip giliai šiame žanre pėdsakų palikti, kaip Jūs, nes jis reikalauja didelio minties gilumo, refleksijos.*“²⁰

Antrą kartą rinkinio rankraštį Mykolaitis-Putinas įteikė *Sakalo* leidyklai 1944 m. balandžio 26 d. (rankraščių registracijos knyga, MLLM F, P. 27024, p. 118–119), ir jau kitą dieną cenzorius Behrendtas davė leidimą Nr. 7 / 615 knygai išspausdinti (tiražas, deja, nenurodytas). Rinkinys buvo išleistas be datos 1944 m. pirmojoje pusėje.

Turbūt nesunku įsivaizduoti, kokią grėsmę kėlė šie patriotiniai, antikomunistiniai eilėraščiai, kai grįžę sovietai antrąkart okupavo Lietuvą. Turėtų stebinti tik poeto „atgailos“ santūrumas ir žiupsnelis režimą paliaupsinusių eilių, ypač kad tuo pat metu jis rašė arba vertė priešingos pakraipos kūrinius.

Rinkinio leidėjas Kniūkšta, 1958 m. iš tremties grįžęs į Lietuvą, apsilankė pas Mykolaitį-Putiną ir aprašė tai savo atsiminimuose: „*Putino gera širdimi ir paslaugomis ir man pačiam teko pasinaudoti. [...] Kai 1958 m. grįžau, sužinojau, kad Putinas teiravęsis kai kurių rašytojų, kur aš dingęs. Padrąsintas tokio dėmesio, nuėjau jo aplankyti. Jis tada gyveno Kaune. Radau jį sergantį ir gulintį, tačiau sutiko mane priimti, pasisodino šalia lovos, teiravosi apie mano sveikatą ir kaip aš Kaune vėl įsikūręs. Taip pat papasakojo apie savo darbo planus, tik labai nusiskundė sveikata. Atsisveikinant pasiūlė man net piniginę paramą. [...] Rašytojo žmona įdavė man pinigų sumą, lygią mano mėnesinei pensijai. Putinas dar pridėjo: „Aplankyk mane dar kada nors, jei turėsi kokį reikalą, nesivaržyk, ateik.“*

Man vieną tarpą dėl tam tikrų formalumų buvo su-laikytas pensijos išmokėjimas. Vėl kreipiausi į Putiną ir prašiau paliudyti mano darbo stažą. Jis mielai sutiko, nors ir sirgdamas priėmė Socialinio aprūpinimo skyriaus inspektore, kuri užsirašė Putino parodymus, ir mano pensijos reikalas buvo greit sutvarkytas.“²¹

Pedagoginis lituanistikos institutas Čikagoje pirmą kartą išleido „Rūsčias dienas“ 1972 m. Mykolaičio-Putino mirties (1967) penkmečiui paminėti. Rinkinį suredagavo to instituto direktorius ir vienas steigėjų Domas Velička, prieš kelerius metus (1968) išleidęs sovietų uždraustą poeto kūrinių „Vivos plango, Mortuos voco“.

Daug kas šiame pasaulyje turi ne tik tragiškąją, bet ir komiškąją pusę. Sovietmečiui kagėbistams apie kiekvieną Mykolaičio-Putino žingsnį pranešdavo net keturiolika agentų, skundikiškoje jų rašliavoje esama informacijos ir apie šį eilėraščių rinkinį. Štai vienas agentas nurodo, kad rinkinys vadinasi ne *Rūsčios*, o *Rūgščios* dienos.²²

Mykolaitis-Putinas 1943 m. parašė dramą „Operacija“. Pirmieji trys pjesės veiksmai išspausdinti žurnale *Kūryba* (1944, Nr. 3, 4, 5, 6). Tai vienintelė Putino drama, atitrūkusi nuo legendinio praeities konteksto ir kalbanti apie amžininkų problemas, apie savanorių kovą už Lietuvos nepriklausomybę. Sovietmečiu, 1960 m. rengiant *Raštų* dešimtatomį, cenzoriams užkliuvo patriotinis dramos motyvas, autoriui liepta jį pašalinti. Pakeistas ne tik dramos

pavadinimas – „Daktaras Gervydas“, bet ir veikėjų vardai, o savanorių kovos už tėvynės nepriklausomybę virto jaunų žmonių noru tapti lakūnais.

Tačiau dar įdomesnis dalykas atsitiko jau Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos laikais. Mykolaičio-Putino raštų trečiojo tomo rengėjas Jonas Lankutis 1998 m. ketino paskelbti ne pirmąjį dramos variantą, bet sovietinį „Daktarą Gervydą“. Kaip pavyko grąžinti pirmąjį variantą, papasakojo LLTI Šiuolaikinės literatūros skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja, šio tomo redaktorė dr. Aušra Jurgutienė: „*Kalbant apie raštų kanonizavimą... Prisimenu, kad esu prie to šiek tiek prisidėjusi, kai Jonas Lankutis „Raštams“ rengė Putino dramų trečią tomą „Vagos“ leidyklai ir aš turėjau jį redaguoti. Kaip Sąjūdžio laiko įdrąsinta redaktorė prisikabinau, kad sudarytojas į „Raštus“ deda ir sykiu kanonizuoja vienos Putino dramos „Operacija“ (1943) vėlesnį, sutarybintą variantą „Daktaras Gervydas“ (1960). Tuometinio leidyklos vyriausiojo redaktoriaus Aleksandro Krasnovo buvo sukviesta tomo redakcinė komisija ginčui išspręsti, ir, padiskutavus, nuspręsta dėti pirmąjį variantą. Ideologinę cenzūrą patyrusios kūrybos kanonizavimas – labai sudėtingas dalykas. Paprastai normalioje leidybinėje praktikoje kanonizuojamas paskutinis autoriaus patvirtintas kūrinio variantas.“²³*

Ar gali nelaisvoje visuomenėje egzistuoti nepriklausomas žmogus? Tokį klausimą kelia Vytautas Kavolis knygoje „Sąmoningumo trajektorijos (lietuvių kultūros modernėjimo aspektai)“. Pasak autoriaus, žmogus gali būti „istorijos auka“, bet gali prisiimti atsakomybę dalyvauti joje kaip „istorijos veiksnys“, formuojantis visuomenės ir kultūros ateitį. Samprotaudamas apie nepriklausomą žmogų lietuvių kultūros istorijoje, Kavolis išskiria autorius, (1) „parašiusius tekstus, svarbius lietuvių nepriklausomo galvavimo vystymuisi“, (2) „asmenis, savo veikimu išreiškusius ir stiprinusius nepriklausomo žmogaus tradiciją“.²⁴ Aptardamas 1922–1944 m. laikotarpį, garsusis liberalas pirmuoju įvardija Vincą Mykolaitį-Putiną, nes jis atskleidė Lietuvai būdingą nepriklausomybės siekimo problematiką.

Nepaisydamas grėsmės, kurią jam kėlė 1944 m. išleistas rinkinys „Rūsčios dienos“, Mykolaitis-Putinas pasiliko Lietuvoje ir buvo išskirtinai svarbi moralinė atrama.

Vakarų Lietuvoje dar tebevykstant kautynėms, komunistinė *Tiesa* išspausdino jo eilėrašį „Tėvynei“, parašytą 1944 m. spalio 8 d., vėliau smarkiai – kaip ir visa kūryba – konjunktūriškai redaguotą, išbraukiant priešpaskutinį posmą, matyt, užkliuvus už tėvynės – „išdraskyto lizdo“ – metaforos:

*Dabar ir aš,
Kaip išdraskyto lizdo paukštis,
Kol liausis vėtros žvarbiai gaudę
Ir ims viltingas rytas aušti,
Gimtiniam medy prisiglaudęs
Sau naują prieglobstį suranda
Ir laukia ryto saulės gando.*

*Dabar ir aš,
Aplėbęs gimtąją velėną,
Sutiksiu naują darbo dieną
Čia, kur buvau ir kur esu –
Tėvynėį mūsų visų.*

¹ Rimantas Varnauskas. Lietuviškojo SS legiono formavimo nesėkmės. *Alfa.lt*, 2013-09-13 (internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/15153767/lietuvisko-jo-ss-legiono-formavimo-nesekmes>).

² Apie signatarą Justiną Staugaitį: <https://www.15min.lt/media/timeline/signataras-staugaitis>.

³ Jurgis Blekaitis. Balys Sruoga: asmuo ir teatro kūrėjas. *Aidai*. 1948 m. (internete: <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/7568-balys-sruoga-teatro-kurejas>).

⁴ Dalia Sruogaitė. Atminties archeologija. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2012, p. 64–65.

⁵ Apie tai, kad Vinco Mykolaičio-Putino namas Kaune buvo perimtas Vermachto reikalams, jame buvo daromos kratos, įtariamai gyventojai suimami, atsiminimuose rašo jo sesuo Magdalena Mykolaitytė (Magdalena Mykolaitytė-Slavėnienė. Putinas okupacinėį gūdumoj. Kratos, areštai, šnipai. *Aidai*, 1967-12-10).

⁶ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Vanda Sruogienė*. Sudarė Donata Mitaitė. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 313.

⁷ Balio Sruogos laiškas iš Štuthofio. Parengė Neringa Markevičienė. *Metai*.

- 2014, nr. 4 (internetė: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7557-balio-sruogos-laiskai-is-stuthofo-parengė-neringa-markeviciene>).
- ⁸ 1943 m. gegužės 31 d. lietuvių inteligentų grupė gavo išimtinę padėtį lageryje – tapo „garbės kalniais“.
- ⁹ Apie Juzę Mačiokienę rašoma: Stipresni už mirtį. *Biografijos* (internetė: <http://www.partizanai.org/laisves-kovu-archyvas-25-t-1999/3708-stipresni-uz-mirti>); „Stengėsi padėti kitiems, arba Kodėl Štuthofo vergai-lietuviai tapo „garbės kalniais“ (internetė: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2009/07/08/likim_01.html).
- ¹⁰ Martynas Jankus (1858–1946) – Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, publicistas, spaustuvininkas, vienas *Aušros* leidėjų. Dar tarpukario metais dėl tvirtos prolietuviškos pozicijos ir veiklos, skirtos Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suartėjimui, vadintas *Mažosios Lietuvos patriarchu*.
- ¹¹ Juzė Mačiokienė. Štuthofo „garbės“ kalniai. *Gimtas kraštas*. 1989, nr. 48 (1185), p. 5.
- ¹² Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Janina Mykolaitytė-Bielinienė*, p. 434–435.
- ¹³ Audrius Ožalas. Kaip literatūros pagalba buvo kuriami mitai sovietinėje Lietuvoje ir Rytų Vokietijoje? *15min.lt*, 2017-03-24 (internetė: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/kaip-literaturos-pagalba-buvo-kuriami-mitai-sovietineje-lietuvoje-ir-rytu-vokietijoje-286-773636>).
- ¹⁴ Kazio Preikšo pranešimas buvo paskelbtas *Pergalės* žurnale (1946, nr. 5) ir išleistas atskira knyga „Už tarybinę lietuvių literatūrą“ (1947).
- ¹⁵ Internetė: <https://www.lzb.lt/2019/04/10/lietuvoje-veike-kitoks-naciu-okupacinis-rezimas-nei-kitose-europos-salyse>
- ¹⁶ Magdalena Mykolaitytė-Slavėnienė. Putinas okupacinė gūdumoj. Mačiau profesorius verkiant. *Aidai*, 1967-12-10.
- ¹⁷ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Antanas Kniūkšta. Nykštukas apie milžiną*. Sudarė Donata Mitaitė. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 190.
- ¹⁸ Virginija Balsevičiūtė. Lietuvių poezija Antrojo pasaulinio karo metais. *Lituanistica*. 2004. t. 57, nr. 1, p. 43–53.
- ¹⁹ „Pro kryžių ūksmes“, 1943-02-08.
- ²⁰ J. A. [Ambrasevičius] Laiškas V. Mykolaičiui-Putinui. 1943, gegužės 17. *Sietynas*. 1988, p. 252.
- ²¹ Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Antanas Kniūkšta*, p. 193–914.
- ²² Aistė Varvuolytė. Vincas Mykolaitis-Putinas KGB akiratyje. Bakalauro darbas. Vadovas dr. Darius Kuolys, p. 20.
- ²³ Aušra Gudavičiūtė. Vinco Mykolaičio-Putino palikimas: tarp intrigos ir sąžinės. *Bernardinai.lt*, 2013-06-07 (internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-06-07-vinco-mykolaičio-putino-palikimas-tarp-intrigos-ir-sazines/102337>).
- ²⁴ Vytautas Kavolis. Žmogus istorijoje. *Sąmoningumo trajektorijos*. Vilnius: *Vaga*. 1994, p. 306.

STEBĖTOJAS LIUDIJA

Bagdono Laucevičiaus laiškas
Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui.
Švedija–Australija. 1957-07-29*

Mielas Vytautai!
Ačiū tau už malonų ir širdingą laišką.

Suprantu, kad Tu ir Tavo šeima kaip ir mes norėtų grįžti Lietuvon.

Tačiau mano nuomone dar per anksti apie tai galvoti. Tikrai ten, atrodo, pasikeičia (eina) viskas pamažu geryn. Bet kas žino, kas bus rytoj? Ar mažai trūko, kad vietoje Chruščiovo būtų viršų paėmęs Molotovas ir Co. ir būtų vėl Stalino laikai. Chruščiovui su kukurūza ir bendrai žemės ūkiu ši-met nepasiseks pasiekti žadėtų rezultatų, ar nebus pakeitimų po to?

Vis tiek skurdas ten didelis. Kada iš Vilniaus turi važiuoti į Klaipėdą pirkti „klejonkę“ kostiumui, kada žmonės nežino, kas yra termosas arbatai... Turėjau aš pernai svetį, Edmuko pasiuntinį iš Vilniaus.

* Bagdonas Laucevičius (1904–1988 m.) buvo geras Landsbergių pažįstamas ir tolimas giminaitis. Architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą studijuodamas Rygoje, vasarą dirbdavo korepetitorium, mokydamas Bagdoną ir Edmundą Laucevičiukus šios šeimos dvarelyje Čigonuose prie Kuršėnų. Laiške minimos ir jų seserys Mincė (Marija), Zosė (Sofija). Giminytė užsimezgė kiek vėliau per Tadą Petkevičių, kai jis vedė Juliją Jablonskytę. Iš to ir labai šiltas, giminaitiškas laiško tonas – buvusiam mokytojui!

Tiesa, viena kas [gerai], atrodo, visi ten mokinasi ir tas daug lengviau negu kitur. Per metus daug kas pasikeitė – žiūrėsim dar kas bus toliau.

Turėjau svetį iš Lenkijos (delegatė į akušerių suvažiavimą). Gyvenimas ten „lenkiškas“ – „vudečka, kawiarinia“,¹ bet didelė betvarkė, gyvena gerai tik spekuliantai, spekuliacija labai išsiplėtusi, brangu; išskyrus Varšuvą, niekur nieko nestato, režimas palengvėjo, bet visi galvoja, kas bus, kai Gomulka² mirs, o jis turi aukšto laips[nio] džiovą. Tik lenkai kaip visuomet linksmi, neapkenčia rusų, laukia geresnių laikų, bet patys tingi dirbti, iš „atkariautų“ iš Vokietijos sričių visi norėtų išsikelti, nes netiki, kad jos paliks, tačiau [valdžia] neleidžia.

Aš turiu šioji tokį darbelį, žmona irgi dirba, tad šiaip taip gyvename. Deja, mane slegia labai tas, kad sūnus nesimoko, duktė mokosi gerai, šįmet baigs gimnaziją. Žmona prieš mėnesį nuvažiavo į USA pas brolių, pabus, žinoma, dirbs sau kokį pusmetį, ir, jei bus gerai, tai pavasarį, kada duktė Gaba baigs gimnaziją, gal ir mes persikelsime, o jei ne, tai jinai grįš. Aš nelabai noriu važiuoti, gaila Europos.

Plokštelių dar negavau, ar Vyt[autas]³ neišsiuntė, arba rusai sulaikė siuntinį, aš užklausu Edmuką.

Siuntiniai iš Jūsų pagal Tavo pavyzdį labai brangūs. Tu siunti, rašei, per lietuviškai-švedišką firmą (*tur bus Baltiska Humanistika Förbundet*), nieko ypatinga, nes jie dar savo uždarbį uždėda ir, mano nuomone, per brangiai deklaruoja. Muitai vienodi visur, bet reikia „mokėti“ deklaruoti ir žinoti, ką siūsti, susidaro dideli skirtumai. Mes spaudžiam muitą kur galim, nes kitaip negalėčiau siūsti, o siunčiu Edmai, Mincei ir žmonai – tėvams, tiesa, Zosė iš Chicago siunčia kiek pinigų, nes iš čia pigiau. Sunku tau viską aprašyti, bet duosiu keletą pavyzdžių, kiek maždaug kaštuotų. Geriau siūsti 5 ar 10 kg siuntinius. Aš siunčiu labai daug senų rūbų, medžiagų – ten jie gauna maždaug 10 kart daugiau rubliais. [...] Šitą sąmatą aš maždaug iš savo praktikos sustačiau. Tai kaip rašiau, jei norėtum, galėčiau siuntinį išsiūsti, tik parašyk ką. Gatavų rūbų neverta siūsti, o batų, jei norėsi, tai parašyk numerį. Batai ten (Lietuvoje) blogi ir brangūs. Pinigus – tai geriausiai siūsti čekį laiške man.

Maisto siūsti neapsimoka, bet kakao ir šokol[adą], nors ir labai aukštas muitas, – taip.

Na ir vaistai ten gerai eina.

Edmukas rašo: „tą seną mėlyną kostiumą, kur man per mažas, pardaviau“, taip drąsiai.

Mes čia gauname „už sugrįžimą į Tėvynę“ laikraštį, šlamštas didelis.⁴

Jei siūsi [laišką], atsiųsk sūnaus adresą Vilniuje.

Tadukas⁵ jaučiasi gerai, gavo versti knygą iš anglų kalbos, tai, kaip Edma rašo, biškį uždirbs.

Tavo australiškas pasas, žinoma, nesudarys jokių kliūčių grįžti, bet pagalvok!? Čia [Švedijoje?] yra toks Lingys, gavo kvietimą nuvykti su paskaita į Lietuvą – atsakė. Siūlo ir Sruogienei⁶ grįžti (ir namą žada gražinti, ir vyro algą mokėti), kad parašytų Lietuvos istoriją, tinkamą jiems?

Tai atiduok labų dienų vaikams, kurie turbūt manęs nepažįsta, ir jei nori siuntinį išsiūsti, tai neapsunkinsi, nes duktė man padeda viską sutvarkyti. ■

Bagdonas

Šeimos archyvas. Parengė Vytautas Landsbergis

¹ Degtinė, kavinė (lenk.).

² Władysławas Gomulka (1905–1982), Nikitos Chruščiovo laikais suminkštėjusio komunistinio režimo sąlygomis atėjęs naujas Lenkijos komunistų ir satelitinės valstybės LLR lyderis. Sustabdė kaimo kolektyvizaciją.

³ Vytautas Landsbergis, muzikas, adresato sūnus, gyvenantis Vilniuje.

⁴ *Tėvynės balsas*, propagandinis komiteto „Grįžimas į Tėvynę“ laikraštis, leistas Vilniuje 1947–1953 ir 1957–1967 m., siuntinėtas išeiviams – pabėgėliams nuo sovietų režimo.

⁵ Tadas Petkevičius (1893–1964), teisininkas ir diplomatas, buvęs Kauno VD universiteto profesorius, po to rezistentas ir politinis kalnys, vertėjas. Laucevičių giminaitis, Bagdono, Edmundo, Sofijos ir Marijos dėdė. Jo sesuo Gabrielė – Šiaulių vaistininko Tacijono Laucevičiaus žmona.

⁶ Vanda Sruogienė (1899–1997), pedagogė, istorikė, visuomenės veikėja, okupacijų ir karų išskirta su vyru rašytoju Baliu Sruoga. Valdžia, viliodama grįžti, regis, siūlė mirusio vyro pensiją (algą). Namą gražinti žadėjo ir Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui, bet negrąžino.

Virgilijus ČEPAITIS

TREČDALIS GYVENIMO

*Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar**

Skiriu Kovo Vienuoliktajai

2. TEISINIS KELIAS

Ucy „kagėbistą!“ (2)

Pradžiai pacituosiu kelias vienos dienos laikraščių antraštes. 1992-ųjų sausio 21 d.: „Neapginsime V. Čepaičio – neapginsime nepriklausomybės!“ (*Vilniaus laikraštis*), „Čepaitis lieka Čepaičiu“ (*Tiesa*). „KGB šešėlis suskaldė Nepriklausomybės partiją?“ (*Lietuvos rytas*). Tokių antraščių buvo ypač daug, kai Nepriklausomybės partijos trečiasis suvažiavimas paliko mane pirminku. Straipsniai, puolantys „kagėbistą“, pasirodė ne tik Lietuvoje. Štai JAV lietuvių mėnraštyje *Akiračiai* Aukščiausiosios Tarybos deputatas Rimvydas Valatka rašė: „Pirmąjį desovietizacijos įstatymo variantą Lietuvos Aukščiausioje Taryboje mėgino prakišti KGB agentas „draugas Juozas“ (deputatas Virgilijus Čepaitis). Jame pagrindinis smūgis buvo numatytas LKP nomenklatūrai, tuo tarpu saugumo informatoriams buvo garantuotas žydras politinio horizonto dangus. Tačiau „draugą Juozą“ liberalų ir Centro frakcijų pastangomis pavyko nukrapštyti nuo tribūnos ir kuriam laikui apie desovietizaciją buvo tik diskutuojama televizijoje ir spaudoje.“¹

Akiračiai, kaip dera demokratinei spaudai, pateikė ir kitą nuomonę – išspausdino interviu su Aleksandru Štromu ir Tomu Venclova, išvykusiais už Atlanto dar iš SSRS. Jiedu gynė „kagėbistą“, esą mano pranešimai nei

vienam, nei kitam jokios žalos nepadarė... Įdomu, iš kur jie ištraukė tuos „pranešimus“, kurių niekada nerašiau? Nustebau, kad *Akiračiams* dar nepasiekus mėnraščio prenumeratorių Amerikoje, interviu jau persispausdino *Lietuvos rytas*, nors internetas tada žengė tik pirmuosius žingsnius. Gal padiktavo telefonu? Tarp kitko, Štromas net atskrido iš JAV liudyti Gajausko komisijai, kad aš – „geras kagėbistas“, draugų „neskandinęs“. Bet kaltinimą, kad esu „kagėbistas“, pateikė kaip aksiomą.

Ta „aksioma“ tapo visuotinė, kairioji parlamento pusė net menkiausia proga neužmiršdavo pabrėžti, kad visas Lietuvos nelaimės reikėtų sieti su manimi:

„**K. Rimkus.** *Buvusiam žemės ūkio ministrui rūpėjo ne kaimas, o skambios šnekos apie esamo ūkio ardymą. Jo buvęs pavaduotojas pareiškė, kad pagrindinis jo tikslas yra suardyti kolūkius, ir šitą juodą darbą jis padarė gana sėkmingai. Šiems dviem didiesiems veikėjams sėkmingai talkino buvęs KGB agentas V. Čepaitis.*“²

„**B. V. Rupeika.** *Turime televiziją tokią, kokios tuos dvejus metus siekė tuometinė parlamento dauguma, vadovaujama, prisiminkime, deputato Virgilijaus Juozo Čepaičio.*“³

O štai keli pasisakymai, svarstant, kas turėtų mane pakeisti Piliečių teisių ir tautybių reikalų komisijos pirmininko poste:

„**V. P. Plečkaitis.** *Aš norėčiau paagituoti už gerbiamojo J. Jurgelio kandidatūrą, kartu ir priminti tiems tos komisijos nariams, kurie nori, kad Piliečių teisių komisijos pirmininku būtų išrinktas KGB agentas V. Čepai-*

* Tęsinys iš KB nr. 1/2, nr. 3.

tis, tai prašom oficialiai jį ir siūlyti, o netrukdyti ir leisti mums nuspręsti.

J. Pangonis. *Ar Aukščiausiosios Tarybos autoritetui nekenkia tai, kad dabar Piliečių teisių komisijos vardu pasirašo Juozas Čepaitis?*⁴

Turiu visą dėžę straipsnių, kurie per tą laiką pasirodė Respublikoje, Lietuvos ryte, Tiesoje, Valstiečių laikraštyje, Kauno tiesoje, rajoninėje spaudoje. Buvo net laikraštis Čepaitis – visas ištisai skirtas patyčioms iš manęs, kaip dabar sakytume, išmaniosioms melagienoms. O vienas televizijos žurnalistas viešai gyrėsi net savo šunį pavadinęs Čepaičiu.

Paskutinės išvados

1992-ųjų vasario pradžioje komisija KGB veiklai tirti buvo papildyta naujais nariais – parlamentas įtraukė Bronių Genzelį, Birutę Nedzinskienę, Vytautą Paliūną ir Povilą Varanauską. Dabar komisijai teko iš naujo tvirtinti savo išvadas, kuriose atsirado net sakiny: „sąmoningai bendradarbiavo su KGB iki 1991 m.“ Perskaitęs jį, nustebau ir paklausiau: „Negi komisija turi kokių nors įrodymų?“ Data tučiuojau, man matant, buvo ištaisyta į 1990 metus.

Skklaidau savo užrašus: „1992-02-06 pats komisijos pirmininkas Gajauskas parodė man išvadą, kurioje parašyta, kad 1963-1990 m. teikiau KGB rašytinę bei žodinę informaciją. Po pietų Gajauskas vėl priėjo ir pasiūlė, kad paraščiau savo pastabas. Aš paprašiau, kad leistų susipažinti su duomenimis apie 1990 m. Gajauskas pasakė, kad pirmadienį 11.00 komisija kviečia mane pas Motieką.“

Juokingiausia, kad ir pirmoji data buvo nurodyta „iš akies“. Tada komisijai sakiau, kad pirmąkart buvau tardomas 1963-iaisiais. Taigi ji rėmėsi vien mano žodžiais, o ne kokiais nors dokumentais. Dabar, rašydamas šią knygą, prisiminiau, kad pirmasis susitikimas su kagėbistu įvyko bent dvejis metais vėliau. Ko nepasakysi, apimtas streso! Bet šią savo klaidą aptikau tik šiandien. O tada, perskaitęs išvadas, nutariau parašyti laišką, adresuotą Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos komisijos Sovietų Sąjungos KGB veiklai Lietuvoje ištirti nariams: „Daugelis jūsų, jei ne visi, pasirašėte po

išvadomis, teigiančiomis, esą aš 1963–1990 metais teikiau rašytinę ir žodinę informaciją KGB, t. y. sąmoningai bendradarbiavau su šia organizacija. Tokia išvada remiasi Generalinės prokuratūros pažyma. Sakydamas kalbą Aukščiausiojoje Taryboje š. m. vasario 5 d., svarstant Desovietizacijos įstatymą, atkreipiau dėmesį, kad komisija, nebūdama teismas, imasi teismo funkcijų. Teisme būna ne tik kaltintojas, bet ir gynėjas, kitaip jis tampa panašus į liūdnam pagarsėjusius „ypatinguosius pasitarimus“. Teisininkai, kurių gausu komisijoje, tą turėtų žinoti.

Išvados, kurias ruošiatės paskelbti, šį mano teiginį patvirtina. Pateiksiu vieną pavyzdį. Mano tariamo bendradarbiavimo datos remiasi tik žodiniais dviejų saugumo darbuotojų parodymais. Dar daugiau – prokuratūros pateiktoje medžiagoje nėra net apklausos protokolo, kurį surašė pirmasis iš tų darbuotojų. Išvada apie sąmoningą bendradarbiavimą padaryta, remiantis keletu dokumentų, žinoma, jeigu jie nesuklastoti, ištrauktų iš mano bylos, kopijomis, kurias teikėsi pamėtėti jūsų komisijai tas pats KGB. Vadinamosios ekspertinės specialistų išvados irgi neturi juridinės galios, nes jie lygino kopijų kopijas. Kaip ir prie ankstesnių išvadų, iš parlamento tribūnos paskelbtų dar gruodžio mėnesį, nėra ir jūsų komisijos posėdžio, kuriame tos išvados padarytos, protokolo. Jūsų komisijos išvadų subjektyvumą patvirtintų ir tas faktas, kad Nepriklausomybės partijos taryba ir neeilinis III suvažiavimas, disponuodami tais pačiais dokumentais, tarp kitko, jūsų komisijos paskleistais prieš pat suvažiavimą, padarė išvadą, nesutampančią su jūsiške.

Praeis penkeri, gal net mažiau metų, ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pripažins jūsų išvadas prieštaraujančiomis Konstitucijai, o jūsų parašai po jomis įgaus visai kitokį skambesį.

Dar kartą pareiškiu, kad nesutinku su komisijos tvirtinimu, esą sąmoningai bendradarbiavau su KGB.⁵

Laiškai laiškais, tačiau įstatyme buvo straipsnis, kad tuo atveju, jei asmuo, įtariamas bendradarbiavimu su spec. tarnybomis, nepripažįsta jam pareikštų kaltinimų, komisija kreipiasi į teismą dėl teisinio įvertinimo. Dabar tas straipsnis įsigaliojo. Tiesa, pats įstatymas „Dėl deputatų, įtariamų sąmoningu bendradarbiavimu su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis, man-

datų patikrinimo“ atrodė keistas, tarytum sugalvotas specialiai man. Pavyzdžiui, jo 5 straipsnio 3 skirsnyje kalbama apie „*kitokią sąmoningą ir sistemingą (du ir daugiau kartų) veiklą*“. Mat aš pats sakiau komisijai, kad su KGB karininku susitikau du sykius. O jei būčiau užmiršęs ir apie tai neužsiminęs?

Teismo belaukiant

Taigi nulinčiuoti parlamente manęs nepavyko. Komisija vasario pradžioje kreipėsi į Aukščiausiąjį Teismą. Tačiau laukti posėdžio teko ilgai, pusantro mėnesio. Sunkiai sekėsi rasti teisėją, kuris imtųsi mane apkaltinti, esant tokiems „įrodymams“.

Kad ir kaip keista, tas delsimas turėjo ir gerų pusių. Bent jau mano rinkėjams. Anksčiau daug laiko praleisdavau komandiruotėse už šalies ribų, įvairiose konferencijose, kurios man atrodė labai svarbios, nes jose sprendavosi ne tik Marijampolės, bet ir Lietuvos likimas. Su rinkėjais pavykdavo susitikti vos kartą per mėnesį, visas krūvis tekdavo mano pagalbininkei Audronei Kličienei. O dabar važinėju į Marijampolę kiekvieną penktadienį. Žmonės gyvena savo problemomis, jiems rūpėjo atgauti žemę, susigrąžinti vaikus iš sovietų armijos, kėlė nerimą besitęsianti viršinių savivalė, jau dygstant pirmiesiems kapitalizmo daigams, erzino nuolatinis prekių trūkumas... Beveik niekas nesidomėjo karštomis Aukščiausiosios Tarybos diskusijomis. Tiesa, dienoraštyje radau įrašą, kad vienas žmogus atėjo „*pasikalbėti su manimi kaip su agentu. Žadėjo apmėtyti kiaušiniiais*.“ Nepažįstama moteris man „*padovanojo juostą*“, buvo ir tokių, kurie sakė, kad „*atėjo paremti*“.

Parlamente tuo metu vyko ginčai, ar skelbti referendumą dėl prezidento institucijos su ypatingais įgaliojimais atkūrimo. Sąjūdis surinko daugiau kaip 350 tūkstančių parašų. Nepaisydamas kairiųjų, bandžusių užginčyti tų parašų autentiškumą, aršaus pasipriešinimo, parlamentas priėmė nutarimą skelbti referendumą. Taigi diskutuoti reikėjo tik dėl jo datos.

Aukščiausiajam Teismui vis dar ieškant mano bylos teisėjo, atsirado laisvo laiko nuvykti į Prahą, nes jau se-

niai buvau gavęs partijos *Strana Lidová* kvietimą. Norėjau iš pirmų lūpų sužinoti apie jos inicijuotą Liustracijos įstatymą. Be to, pasitaikė proga išbandyti ką tik pasirodžiusią lietuvišką pasą. Lig tol į užsienį važinėdavom su sovietiniais. Kvietimą atvykti buvau gavęs su žmona, tad ant Baltarusijos–Lenkijos sienos pasieniečiams pateikėme du lietuviškus pasus. Karininkas juos paėmė ir nuėjo turbūt su kažkuo konsultuotis, o grįžęs pasakė, kad dokumentas „*visai nieko*“. Lenkų pasieniečiai kažkodėl klausė, ar čia ne „*Lozoraičio pasai*“. Matyt, žinojo apie Nepriklausomos Lietuvos pasus, kuriuos per visą okupacijos laiką išduodavo keletas Vakaruose dar likusių mūsų šalies atstovybių. Čekoslovakai, atrodo, visai nenustebo, kad turime lietuviškus pasus.

Gandas apie mano „kagėbizmą“ jau buvo nusiritęs iki Prahos, tad vizito pradžioje *Strana Lidová* vadovybė atsiuntė savo laikraščio redaktorių „*paimti iš manęs interviu*“. Tik po to susitikau su partijos sekretoriais, su jos frakcijomis federaliniame ir Čekijos parlamentuose. Deputatai man smulkiai išdėstė, kaip buvo rengiamas Liustracijos įstatymas.

Prahos pilies katedroje pateikėme į Pelenų dienos pamaldas. Prezidentūroje, kuri įsikūrusi toje pačioje Vyšegrado pilyje, abiejų šalių padėtį aptarėme su Havelo patarėjais saugumo ir užsienio reikalų klausimais.

Keliaujant atgal į Lietuvą, mūsų pasai kažkodėl sukėlė įtarimų baltarusių (o gal rusų?) pasieniečiams. Nauja pamaina pirmąkart matė lietuviškus pasus.

„Kagėbistų-patriotų“ laiškas

Įtemptomis tų mėnesių dienomis atsitiko daug keistų dalykų. Kartą, kai sėdėjau kabinete ir skaičiau spaudą, pasidėjęs po ranka žirkles, atėjo kažkoks vyriškis ir atnešė „*kagėbistų-patriotų grupės*“ proklamaciją, apie kurią Nepriklausomybės partijos antrajame suvažiavime jau buvo užsiminęs Terleckas ir apie kurią dar 1990-ųjų vasarą kalbėjo Laurinkus. Proklamacija prasidėjo iškilingai: „*Mes, Valstybės Saugumo komiteto iniciatyvinės grupės „Už Nepriklausomą Lietuvą“ nariai, reiškiamo susirūpinimą esama padėtimi respublikoje. Mus stebina kai kurių parlamento narių agre-*

syvus elgesys ir politinis netoliaregiškumas sprendžiant aktualiausias Lietuvos politinius ir ekonominius klausimus. Parlamente nėra politinės diskusijos, o vyrauja saujelės žmonių ekstremistinis spaudimas, siekiant visą valdžią sutelkti savo rankose, tautai vietoj demokratijos plėtojimo siūloma diktatūra. Visais būdais ignoruojama kitų deputatų nuomonė, kolaborantais apšaukiami Vyriausybės nariai, liguistai reaguojama į pastangas pradėti diplomatines derybas su Rytais.“⁶

Pradžią atrodė nusirašyta nuo straipsnio *Tiesoje*. Toliau dėstoma, esą tokie kaip Čepaitis ir dar keletas AT deputatų-radikalų iš tikrųjų yra KGB agentai, kovojantys su išmintinga Vyriausybe, kuri stengiasi „pradėti diplomatines derybas su Rytais“. Proklamacija baigiama sakiniu: „Manome, kad minėti deputatai patys paaiškins atitinkamoms Aukščiausiosios Tarybos komisijoms savo bendradarbiavimą su Valstybės Saugumo tarnybomis.“

1990-ųjų vasarą KGB nepavyko šio rašto išviešinti, nors galimybių, Lietuvai *de facto* tebe priklausant Sovietų Sąjungai, atrodytų, buvo daugiau. Bet gal tada visi būtų iškart suprastę, kieno tai darbas, o dabar viską atliko „laisva“ spauda, juk jos „šaltinių“ niekas netikrins.

Dar įdomesni buvo prie to atsišaukimo pridėti dokumentai, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybos vieno iš vicepirmininkų patarėjo (pavardė nurodyta!) darytos „*kagėbistų-patriotų*“ proklamacijos pataisos, pateiktas net adresas, kur yra spausdinimo mašinėlė, kuria tas raštas atspausdintas... Nors imk ir nunešk visa tai į laikraštį! Tą proklamaciją su priedais aiškiai komplektavo profesionalai. Beje, vyriškis, aplankęs mane parlamente, pasisakė esąs Valstybės saugumo departamento darbuotojas... Svarsčiau, kam jis man visa tai atnešė? Paskui supratau. Turbūt kažkas iš ankstesnių, dar sovietinių jo viršininkų suplanavo, kad aš, įrodinėdamas „esąs ne vienas toks“, pats paviešinsiu „*kagėbistų-patriotų*“ proklamaciją. Rėksiu, kad kiti tai gal iš tikrųjų yra „agentai“. Ko tik žmogus nepadaro iš desperacijos.

Kažkas yra pasakęs: nebūk per daug protingas, nes įkliūsi. Kartais planai suveikia visai ne taip, kaip tikimasi. Štai ir aš tą man pakištą proklamaciją paviešinau tik dabar, po trijų dešimtmečių.

Teismas

Kitiems teisėjams atsisakius, mano bylos ėmėsi Juozas Šerkšnas. Jis buvo dar ir buriuotojas, sovietiniais laikais ne kartą skraidęs į užsienį atsivežti jachtų. Apie jį papasakota Artūro Skučo knygoje „Pėstininko užrašai“: „Kai atėjo mūsų budėjimas, mano porininkas Šerkšnas sunkiai galavosi jūros liga. Jūroje buvome lygūs, čia jis nebebuvo Aukščiausiojo Teismo teisėjas, ir už pomėgį kišti visur nosį reikėjo atkentėti. Kas žino, gal ir nebuvo jis piktybinis žmogus, bet ši savybė – viena iš šlykščiausių, maniau aš, taip manau ir dabar.“⁷

Pagaliau radus teisėją, įvykiai klostėsi greitai. Kovo viduryje gavau šaukimą į Aukščiausiojo Teismo posėdį, kuris turėjo vykti po dviejų savaitių. Šaukimo blankas buvo senas, tad „LTSR“ kažkam teko užbraukti. Gavęs šaukimą, nuėjau į pastatą, esantį netoli parlamento. Teisėjas buriuotojas man paaiškino, kad vyks tik formalus administracinio pobūdžio nagrinėjimas dėl teisinio fakto patvirtinimo, o ne rimtas bylos svarstymas, todėl jokių liudytojų nereikia. Netrūko ir keistenybių – teisme man kelias dienas niekas negalėjo pateikti bylos medžiagos, nes ją buvo atsiėmusi komisija. Generalinės prokuratūros pažyma irgi dingo, tad man liko tik rašyti teismui raštus apie pažeistas atsakovo teises. Advokato, kuris gintų mano interesus, taip ir neradau.

Aukščiausiojo Teismo posėdis įvyko kovo 26-ąją. Prie stalų užėmė vietas, kaip rašoma sprendime, teisėjas J. Šerkšnas, tarėjai M. Buitkuvienė ir A. Brukštus, sekretorė Ž. Žalėnaitė, pareiškėjo atstovas teisininkas J. Aleksandravičius bei prokuroras S. Pumputis. Tačiau ką „*formaliai administracinio pobūdžio nagrinėjime*“ veikti prokurorui? Tiesa, jis taip ir nepravėrė burnos, atrodė prisnūdęs. Teismo posėdis truko trumpai. Nors oficialiai buvo viešas, Šerkšnas uždraudė filmuoti, daryti įrašus. Vis dėlto televizijos operatorius Virgilijus Kubilius, įdėjęs kamerą į dėklą, jos neišjungė, tad bent garso įrašą turiu.

Savo ginamąją kalbą pasirašiau pats: „*Aukštasis Teisme! Labai dažnai įvairiomis progomis kartoju, kad einame į teisinę valstybę. Kartais netgi tvirtiname, kad esame jau atėję. Šios teismo bylos pradžia yra neteisinė. Praėjusių metų rugpjūčio 24 d. priimto LR AT nutarimo*

„Dėl Sovietų Sąjungos KGB veiklos Lietuvoje ištyrimo“, už kurį balsavau ir aš, 4 straipsnis sako: „Aptikusi Sovietų Sąjungos KGB padalinių Lietuvoje bylas apie bet kurio lygio deputato ar valstybės pareigūno bendradarbiavimą su KGB, komisija, jas patikrinusi, nedelsdama pateikia Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai.“

Taigi, ar aptiko ši komisija Čepaičio bylą KGB padaliniuose ir ar nedelsdama pateikė Aukščiausiajai Tarybai? Ne, komisija nebuvo jos aptikusi praėjusių metų lapkričio 14 d., kai buvau iškvieštas į apklausą. Rėmėsi tik dokumentų maketais, parengtais, drįstu tvirtinti, to paties KGB ir sumėtytais į deputatų dėžutes, bei spaudos, nepasižyminčios objektyvumu, publikacijomis. Taigi komisija, disponuodama tik tokiais duomenimis, neturėjo teisės pradėti tyrimo. Tačiau tyrimą vis dėlto pradėjusi, nors tai prieštarauja AT nutarimui, ar komisija patikrino deputato bylą, rastą KGB? Ne, ji to nepadarė. Vienintelis dalykas, kurio komisija tiksliai laikėsi, yra rugpjūčio 24 d. nutarimo formuluotė „nedelsdama pateikia“. Taigi praėjusių metų gruodžio 9 d., savaitę prieš priimant įstatymą, pagal kurį mes čia susirinkome, komisija, kartoju, veikdama neteisiškai, deputato Balio Gajausko lūpomis iš AT tribūnos paskelbė išvadą – V. Čepaitis sąmoningai bendradarbiavo su KGB.

Pradėsiu nuo pareiškimo, kurį Aukščiausiajam Teismui atsiuntė komisijos pirmininkas Balys Gajauskas. Pirmą pastraipą: „Išrinkus Aukščiausiosios Tarybos deputatą Virgilijų Juozą Čepaitį, paaiškėjo, kad jis bendradarbiavo su SSSR KGB“.

Pirma klaida – tą faktą turi nustatyti Aukščiausiasis Teismas, bet komisija tą jau tvirtina a priori. Komisijoje labai daug teisininkų, pradedant deputatu K. Motieka, todėl keista, kad įrašyta tokia neteisinė frazė. Mano galva, turėtų būti taip: „laikraščiai paskelbė, kad V. Čepaitis yra bendradarbiavęs su KGB“.

Toliau: „Lietuvos Respublikos AT Komisija Sovietų Sąjungos KGB veiklai tirti po Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros atlikto faktų patikrinimo pripažino V. Čepaitį bendradarbiavus su KGB.“ Komisijos pareiškime nurodoma, kad agentūrinių pranešimų nuorašai, informacijos turinys liudija apie sąmoningą bendradarbiavimą su SSRS KGB 1963–1990 metais.

Taigi pagrindinis šaltinis, kuriuo remiasi komisija, yra Generalinio prokuroro pavaduotojo G. Norkūno pasirašyta pažyma. Manau, verta ties ja apsisėti ir pasvarstyti, kaip galėjo rasti tokia išvada, kokiais šaltiniais remtasi, ar jie pakankamai patikimi, ir, svarbiausia, ar nebuvo pažymos rengėjų nelemtai skubama ją „nedelsiant pateikti“, nes tai išties nėra geriausias sprendimas, kai byla liečia ne vogtą cementą, o gyvus žmones.

Cituoju prokuratūros pažymą: „Atliekant tyrimą pagal šiuos faktus, V. Čepaitis paaiškino, kad maždaug nuo 1963 m. iki 1990 m. buvo tardomas, apklausinėjamas Lietuvos TSR saugumo komiteto darbuotojų.“ Toliau apibendrinama: „Šių susitikimų metu jis pateikdavo informaciją Lietuvos TSR VSK darbuotojams juos dominančiais klausimais.“

Dabar pabandykime susigaudyti, ar išvados pakankamai pagrįstos. Visų pirma, kategoriškai, kaip neginčytinas faktas teigiama, kad teikiau kagėbistams naudingą informaciją, esą tai patvirtina ir mano pasiaiškinimai, duoti prokuratūroje. Pabrėžiu, kad pasiaiškindamas aš ne kartą pareiškiau ir dabar kartoju, per apklausas neteikęs informacijos, turinčios vertę sovietų saugumo komitetui. Tačiau prokuratūra laiko „bendradarbiavimą“ neva įrodytu faktu.

Komisija perdavė teismui įvairius protokolus, tiek savo rašytus, tiek gautus iš prokuratūros. Tačiau papildoma medžiaga, atsiųsta iš prokuratūros, rodo, kad nemaža dokumentų dalis nuo komisijos ar nuo teismo buvo nuslėpta. Pavyzdžiui, kaip atsirado ta keista 1963 metų data, nuo kurios aš neva teikiau informaciją? Prokuratūroje yra VSK darbuotojo Žilakausko paaiškinimas, iš kurio tikrai negalima daryti išvados, kad esu tokią informaciją teikęs! Kaip generalinė prokuratūra interpretuoja faktus, rodo, pavyzdžiui, tokia jos išvada: „Žilakauskas turėjo tikslą užverbuoti Čepaitį kaip agentą, tačiau dėl atitinkamų priežasčių to nepadarė.“ Prokuratūra tas „atitinkamas priežastis“ kažkodėl nuslepia nuo komisijos. Cituoju Žilakausko paaiškinimą: „Aš net bandžiau jį verbuoti [...] kad man padėtų toje srityje. Tačiau Čepaitis mandagiai atsisakė.“ Galinė data, 1990-iejį, grindžiama KGB darbuotojo Skorupsko tokiu paaiškinimu: „Po šio susitikimo [turima omenyje 1988 metų vasara], kai paskambindavau Čepaičiui, jis atsakinė-

jo, kad labai užimtas, negali susitikti... Taip tęsėsi maždaug iki 1990 metų.“ *Ar galima iš šio paaiškinimo daryti išvadą, kokią daro generalinė prokuratūra, kad Čepaitis „rašytinę ir žodinę informaciją teikė iki 1990 metų“?*

Aukštasis Teisme, ar vien iš šių keletu faktų neįmanoma tendencija pritempti faktus ir net išgalvoti nesamus? Įdiegti Čepaičio – užkietėjusio KGB agento su trisdešimties metų stažu – įvaizdį?

Tokios būtų pastabos dėl keistų išvadų, kurias generalinė prokuratūra padarė, remdamasi buvusiu KGB darbuotojų paaiškinimais. Kyla klausimas: ar tie paaiškinimai atitinka tikrovę? Ar jie iš viso turi vertę? Ar įmanoma spręsti bylą, remiantis tokiais paaiškinimais ir kopijų fragmentų kopijomis? Deputatas Gajauskas ant kopijų, pateiktų teismui, užrašė, kad originalai saugomi komisijoje. Negi komisija iš tikrųjų saugo nors vieno dokumento originalą? Jei saugo, tai gal pateikė ekspertizei nustatyti, ar čia iš tikrųjų yra originalas, o gal klastotė?

*Kad negalima iš fragmentų spręsti apie bylos visumą, liudyto dar vienas faktas. Turėjau galimybę trumpai, vos pusvalandį, pavartyti papildomą prokuratūros medžiagą, kuri neįtraukta į bylą, komisijos pateiktą teismui. Tačiau net per tą pusvalandį radau įdomių dalykų. Dėmesį ypač patraukė vienas fragmentas iš man pažįstamų asmenų sekimo bylą: „1985. 01. 07. Справка по материалам литерного дела № 1026 в отношении М ... [pavardė]. Он является другом Чепайтиса (объект ДОР 1 отдела 2 управления КГБ Лит. ССР).“ *Kodėl 1985 m., kai pagal prokuratūros išvadą lyg ir turėjau būti veikiantis agentas, mano byla vadinosi Дело оперативной разработки (ДОР), kitaip tariant, buvo paskirtas sustiprintas mano sekimas?**

Šiomet kovo pradžioje Čekoslovakijos Liaudies partijos buvau pakviestas į Federalinį Čekijos ir Slovakijos parlamentą. Desovietizacijos įstatymą rengę deputatai aiškino, kad Čekoslovakijos SR saugumas spėjo sunaikinti daugelį bylą, kai kurias sekimo bylas perrašė į agentų ir atvirksčiai. Tuo noriu pasakyti, kad visa medžiaga, kurią Lietuvai pamėtėjo KGB, turi būti kruopščiausiai patikrinta.

Rengdama mano bylą, prokuratūra savo išvadą pagrindė dokumentų, paskelbtų laikraščiuose ir platinamų tarp AT deputatų, kopijomis. Ar tokios išvados, kai ko-

pijų kopijos gretinamos su kitomis kopijomis, gali turėti vertę teismui? Ar jau yra įteisinta tokia teismų praktika?

*Dar apie prokuratūros išvadų stilių. Štai paprastas pavyzdys: „V. Čepaitis, tiksliai neprisimindamas, nurodė keletą namų bei butų, kur, kaip paaiškino, vyko jo susitikimai su KGB darbuotoju.“ *Taigi komisijai bandoma įteigti, kad tų butų ir namų būta nemažo skaičiaus, tuo pabrėžiant plačius mano kontaktus su KGB. Nors iš tos pačios medžiagos aišku, kad kalbama tik apie dvi apklausas, darytas viename bute. Panašius melagingus teiginius prokuratūros tardytojas Betingis vartojo ir savo rašinyje apie mano bylą Respublikos laikraštyje. Norėčiau teismui priminti ir tai, kokią atmosferą sukūrė masinio informavimo priemonės – iš pat pradžių buvau jų nuteistas be teismo, iš manęs reikalauta tik prisipažinimo. Į šią kampaniją aktyviai įsitraukė ir Komisijos KGB veiklai tirti pirmininko pavaduotojas, deputatas K. Motieka, nepaisydamas nekaltumo prezumpcijos, dar prieš paskelbiant išvadą ne kartą viešai pareiškęs, esą jam visiškai aišku, kad Čepaitis buvo agentas.**

*Yra keletas bendresnio pobūdžio problemų, apie kurias norėčiau informuoti Aukštąjį Teismą. Visų pirma, paties įstatymo netobulumas, nes jo sąvokas galima interpretuoti pernelyg plačiai, todėl prarandamas juridinis apibrėžtumas. Kas yra „bendradarbiavimas“? Įstatymas nustato tik formalius požymius. Štai 5 straipsnio 3 pastraipa bendradarbiavimui priskiria: „kitokią sąmoningą ir sistemingą (du ir daugiau kartų) veiklą – žinių KGB ar kitoms specialiosioms tarnyboms teikimą, užduočių davimą ar vykdymą.“ *Taigi teisiškai vertinama tik forma, o ne turinys. Įstatymas neapibrėžia pagrindinės aplinkybės – ar tos teikiamos žinios iš tikrųjų buvo informacija, naudinga spec. tarnyboms, ar dezinformacija, ar visiškai nereikšmingi dalykai. Kiek Lietuvos gyventojų buvo priversti turėti vienokius ar kitokius kontaktus su KGB – pusė, trečdalis, ketvirtadalis? Dabar visiems bus galima taikyti šį straipsnį. Deputatas Simutis, ilgametis politinis kalinys, ironiškai pareiškė: „Aš dvidešimt dvejus metus sąmoningai bendradarbiau su KGB, nes visą laiką buvau tardomas.“**

Tai, žinoma, paradoksalu, bet įstatymo miglotumas leidžia pašalinti iš Aukščiausiosios Tarybos vos ne kas antrą

deputatą. Pavyzdžiui, tuos, kurie važinėjo kad ir mokslo reikalais į užsienį ir buvo priversti po kelionės rašyti ataskaitą. O ką jau kalbėti apie buvusius CK sekretorius, kurie nuolat posėdžiavo su KGB padalinio Lietuvoje pirmininku... Ar jie bendradarbiavo su KGB, ar ne? Šio klausimo Balio Gajausko komisija jiems kažkodėl nekelia.

Komisija neturi savo darbo reglamento. Ką teisiškai reiškia, kokią juridinę vertę turi jos daromos apklausos, jeigu jų protokolo apklaustasis net nepasirašo? Kaip vertinti, pavyzdžiui, buvusių KGB darbuotojų parodymus? Jeigu pripažįstame, kad ši organizacija priešiška Lietuvai, tai kaip vertintinos dokumentų kopijos, kurias KGB pateikė komisijai? Visi tie dokumentai gali būti klastotė. Ar apskritai galima rimtas išvadas daryti iš epizodinės medžiagos?

Daug sudėtingų klausimų kyla teismui, jeigu jam svarbus teisingumas. Čia norėčiau padaryti vieną bendresnę pastabą. Man keista, kad Lietuvos valstybės teisėtvarkos ir teisėsaugos organai nepasidomėjo, kas pateikė spaudai mane kompromituojančius popierius, kaip jie atsidūrė AT deputatų dėžutėse. Nereikėtų užsimerkėti ir apsimesti, kad tai – asmeninis kelių įtartino profilio žurnalistų chuliganizmas. Nenorėčiau pervertinti savo vaidmens politikoje, tačiau LDDP organas Tiesa tomis lapkričio dienomis mane pavadino, jei teisingai prisimenu, „laikančiąja dešiniojo sparno konstrukcija“. Triukšmas, sukeltas keleto laikraščių, jau padarė tam tikrą poveikį Lietuvos politiniam gyvenimui. Man atrodo, valstybė privalo gintis, kai bandoma destabilizuoti padėtį šalyje. Panašiai galima susidoroti ir su kitais bet kurio sparno politiniais lyderiais.

Aukštasis Teisme! Puikiai suprantu, kokį sunkų uždavinį sprendžiate. Man, deja, tenka gintis pačiam, be profesionalaus gynėjo. Keliolika advokatų, į kuriuos kreipiausi, įvairiomis dingstimis atsisakė imtis mano bylos. Vienas aiškino nenorintis eiti prieš Aukščiausiąją Tarybą, o kitas net konkrečiai nurodė, su kuriuo AT pareigūnu nesivels į konfliktą. Suprantu, koks didelis komisijos, kuriai vadovauja deputatai Balys Gajauskas ir Kazimieras Motieka, autoritetas Lietuvoje. Tačiau pamėginau išdėstyti tos komisijos klaidas, padarytas greičiausiai per skubėjimą, nes vykdė tą nelemtą reika-

lavimą, kad viską turi „nedelsdama pateikti“. Kartais net visa Aukščiausioji Taryba ištaiso klaidingus savo sprendimus, tobulindama įstatymus. Malonu, kad komisija daugiau nebedaro tokių skubotų sprendimų, kaip ji elgėsi mano atžvilgiu. Kai kuriuos atvejus tiria jau pusę metų.

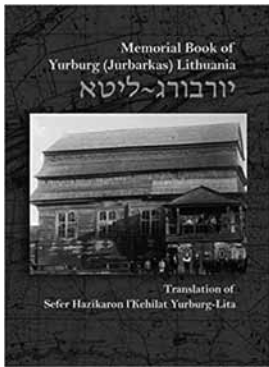
Aukštasis Teisme! Visi prisimename nesenus laikus, kai Lietuvos SSR teismai štampuodavo nuosprendžius, kuriuos telefonu ar akis į akį nurodydavo kompartijos nomenklatūra. Norėčiau tikėti, kad tie laikai nugrimzdo į praeitį, kad teismas jau yra trečioji valdžia, kuri, visapusiškai išnagrinėjusi bylą, vadovaudamasi tik įstatymu, savarankiškai priima nešališkus sprendimus.“

Kalbėk nekalbėjęs, žodžiai atsimušė kaip žirniai į sieną – Aukščiausiasis Teismas „nusprendė patvirtinti juridinę reikšmę turintį faktą, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatas Virgilijus Juozas Čepaitis sąmoningai bendradarbiavo su SSRS KGB.“⁸ Taigi teismas patvirtino, kad aš, važiuodamas į užsienį, turėjau kontaktų su KGB, ko ir pats neslėpiau. Tačiau reikėjo slėpti, nes tas „juridinę reikšmę turintis faktas“ tapo pagrindu kitai, daug rimtesnei bylai.

Teismo salė buvo pilna. Be žmonos, bičiulių ir žurnalistų, atėjo daug buvusių politinių kalinių. Vienas iš jų po posėdžio, rodydamas į prokurorą, pasakė: „Jis atstovavo LSSR prokuratūrai ir mano teisme...“ ■

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ Rimvydas Valatka. Lietuvos desovietizacija. Kolektyvinė atsakomybė už sovietinės sistemos nusikaltimus. *Akiračiai*. Chicago. 1992, nr. 3 (237).
- ² Aukščiausiosios Tarybos stenogramos, 48. Vilnius. 1995, p. 309.
- ³ Aukščiausiosios Tarybos stenogramos, 55. Vilnius. 1995, p. 278.
- ⁴ Aukščiausiosios Tarybos stenogramos, 49. Vilnius. 1995, p. 251.
- ⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos komisijos Sovietų Sąjungos KGB veiklai ištirti nariams. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ⁶ Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, Lietuvos Respublikos Vyriausybei. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ⁷ Artūras Antanas Skučas. Pėstininko užrašai. Vilnius. 2012, p. 373.
- ⁸ Virgilijaus Čepaičio kalba Aukščiausiajame teisme kovo 26 d. 1992.
- ⁹ Civ. Byla Nr. 3-13 1992 m. Autoriaus asmeninis archyvas.

Rimantas JOKIMAITIS

BŪTOJO LAIKO MIESTAS IR JO ŽMONĖS, arba JURBARKO ŽYDŲ PASAKOJIMAS APIE GIMTAJĄ JURBURGĄ

Lietuvoje ir išeivijoje išleistų knygų apie Jurbarką sąrašą labai solidžiai papildė „Jurbarko atminties knyga“ (*Memorial Book of Yurburg (Jurbarkas) Lithuania*), išleista 2019 m. Niujorke.

Ši didelės apimties 800 puslapių tomą parengė savo šaknų nepamiršę žydai. Pirmasis leidimas hebrajų kalba pasirodė dar 1991 m. Jeruzalėje. Knygos sudarytojas ir dalies tekstų autorius – Zevulunus Poranas. Įdomus leidinys buvo puikiai įvertintas po pasaulį išsibarsčiusių litvakų. Knyga išversta į anglų kalbą. Vertimo redaktorius – Joelas Alpertas. Pasirodė net trys papildyti leidimai – 2003, 2004 ir 2019 metais. O papildyti originalią knygą buvo kuo. Iš Jurbarko kilę žydai turėjo daug miesto ir jo žmonių nuotraukų, laiškų, rašytinių prisiminimų.

Buvę jurbarkiškiai, dabar gyvenantys Izraelyje, JAV, Meksikoje, Kanadoje ir kitose šalyse „Atminties knygoje“ paskelbė viską, kas jiems atrodė svarbu papasakoti apie gyvenimą Lietuvoje. Tekstai rašyti įvairiu laiku. Leidinyje skelbiami ne tik prisiminimai, yra įvairių dokumentų, prieškario ir karo metų laiškų, tekstų iš tarpukario spaudos. Įdėti Jurbarko

žydų žudynes vykdžiusios einsatzkomandos iš Tilžės narių bylos fragmentai. Teismas vyko 1958 metais Vakarų Vokietijoje, Ulmo mieste, Baden-Viurtenbergo žemėje.

Plačiausiai kalbama apie XX a. pirmąją pusę, apie karą, bet ne viename pasakojime nuklystama ir į XIX a. ar ankstesnius amžius. Detaliai pasakojama apie visuomeninį gyvenimą, tautų santykius, verslus, kultūrą, švietimą, holokaustą. Pateikiama daugybė žydų ir lietuvių buitės, kasdienybės faktų.

Knygos sudarytojai, redaktoriai nesistengė „patobulinti“ atsiminimų apie praeitį. Kaip žmonės surašė, taip ir paskelbta. Todėl pasitaiko pasikartojimų, kartais apie tuos pačius įvykius kalbama skirtingai, sudedant kitokius akcentus. Ta pasakojimų įvairovė suteikia knygai papildomos vertės ir, matyt, buvo vienintelis įmanomas sprendimas. Neįtikėtinais daug liudijimų apie paprastų žmonių kilnumą, pagalbą ir paramą žydams pačiais sunkiausiais metais. Nepamiršti ir bjaurūs, baisūs poelgiai.

Skaitant į akis krinta, kad dažname iš esmės istoriniame pasakojime mažoka datų, lyg pasakoto-

jams tas nebūtų svarbu. Neretai net pasakojant apie save, parašyta „*gimiau Jurbarke*“, bet gimimo metų nėra. Ir tik paskaitęs, kad autorius mokėsi Jurbarko Hertzlio hebrajų gimnazijoje, kad studijavo Kaune, gali apskaičiuoti, kada apytikriai žmogus gimė, kiek metų jam buvo Pirmojo ar Antrojo pasaulinių karų pradžioje.

Viena knygos dalis – jurbarkiškių 1982 m. užpildytos anketos. Čia jau daugiau konkretumo. Anketoje yra klausimas, kas iš šeimos žuvo, kas išsigelbėjo. Dažnas parašo, kad vienintelis išliko, visi kiti nužudyti. Kiti vardija išsigelbėjusius artimuosius. Bet klausimo, kaip jie išsigelbėjo, nėra, tai ir atsakymų nepateikta. O gaila. Tik labai retame tekste plačiau atskleista išsigelbėjimo istorija ir tik kartais parašytas kaimo pavadinimas ar gelbėtojo vardas. Toks jausmas, kaip skaitant Balio Sruogos „Dievų mišką“ – lietuvių daug, bet pavardės nenurodytos. Sako, Sruoga bijojo pakenkti išlikusiems štuthofiečiams, kad jų biografijos nesudomintų sovietinio saugumo ir jie neatsidurtų lageriuose arba tremtyje.

Tokio teksto, kai neminimos reikšmingos detalės, pavyzdys galėtų būti Shlomo (Sol) Goldsteino istorija. Tai vienas iš jurbarkiškių, po karo atsidūrusių JAV. Ten jis daug pasiekė „*kopdamas materialistinės visuomenės laiptais*“, bendraudavo su JAV prezidentais, Izraelio vadovais. Bet neužmiršo ir gimtojo miesto, vertybių, kurias išugdė gimnazijos mokytojai. Apie jo išsigelbėjimą pasakyta, kad artinantis paskutinėms Kauno geto dienoms, jis „*su savo drauge Tamara ir grupe jaunuolių pabėgo iš geto ir pasislėpė lietuvių kaimė*“. Nei kaimo pavadinimas, nei bent apytikrė vieta nenurodyta. Nieko nesužinome ir apie galbėtojus. Gal kur nors kitur apie tai parašyta? Pats Goldsteinas jautriai ir gražiai rašo apie gimtąjį miestą: „*Jurbarkas man yra viskas ir visa*“, „*Jurbarkas teka mano kraujyje*.“ Bet gimimo metų, išsigelbėjimo detalių nėra.

Istoriniai šaltiniai liudija, kad Jurbarke žydai gyveno jau XVI a., bet pirmąkart paminėti liūdname kontekste. 1593 m. vienas žydas, kai svečiavosi Jurbarke, buvo nužudytas. Tai fiksuota dokumentuose

pripažįstant jo žmoną našle. Matyt, Jurbarke žydai gyveno ir prieš 1593 m., nes miestas dėl specifinės padėties traukė pirklius, amatininkus. 1642 m. Lenkijos karalius ir LDK didysis kunigaikštis Vladislavas Vaza „*žydams, nuo seno gyvenantiems*“ Jurbarke, suteikė specialią privilegiją, kuria patvirtino jų teisę mieste turėti kapines, sinagogą, verstis įvairiais verslais. Toje privilegijoje nustatyta, kad žydai gali turėti pievas šienauti, daržus, sklypus, naudotis giria ir bendromis ganyklomis gyvuliams „*lygiai su kitais Jurbarko miestiečiais*“, atlikdami už tai lygiai tokias pačias prievoles „*kaip mūsų miestiečiai*“.¹

„Atminties knygoje“ teigiama, kad 1776 m. Jurbarke gyveno net 7391 miestietis, tarp jų – 2833 žydai. Palyginti su kitais aplinkiniais miesteliais (Veliuona, Eržvilku ar Sudargu) Jurbarkas atrodė tikras miestas. Dėl įvairiausių aplinkybių – karų, epidemijų, gaisrų, migracijos – gyventojų skaičius kito, bet paprastai žydai sudarydavo apie trečdalį ar daugiau gyventojų. 1923 m. iš 4409 gyventojų buvo 2031 žydas. 1940 m. pabaigoje tarp 4400 jurbarkiškių buvo 1300 žydų. Knygoje skelbiamame straipsnyje iš 1939 m. dienraščio jidiš kalba *Folksblat* pateikiami kiek didesni skaičiai – 6000 gyventojų, tarp jų – 2000 žydų. Kad Jurbarke buvo du tūkstančiai žydų „sielų“, rašo ir Tilžės *Israelisches Familienblatt* (1931 m. spalio 22 d.). Tai gausiausia miesto bendruomenė po lietuvių. Dar nemažai vokiečių, rusų. Savotišką „mažumą“ sudarė liuteronai, jurbarkiškių katalikų vadinami „priūsais“. Nepriklausomybės metais veikė kelios lietuvių, žydų, viena vokiečių pradžios mokykla, lietuvių ir žydų gimnazijos.

Etninį bei religinį Jurbarko margumą lėmė „geopolitinė“ padėtis – 10 km nuo sienos, svarbi transporto arterija Nemunas su uostu, muitine. Vokietijos artumas uždėjo ryškų antspaudą. Jurbarke daug kas mokėjo vokiečių kalbą, gerai pažinojo tenykščius papročius, gerai uždirbdavo iš prekybos su Vokietija.

Knygoje pasakojama apie gimtąjį miestą su meile, nesunkiai jaučiama nostalgija. Ne vienas Jurbarką vadina unikaliu. Jį labai greitai pasiekdavo modernios idėjos, prekės, mašinos, technologijos iš Vokietijos. Pamatyti, kaip užsienyje gyvena žmonės, buvo

visai nesudėtinga. Turtingesnis miestietis, rimčiau apsirgęs, gydytis keliaudavo į Karaliaučių (knygoje yra konkrečių pavyzdžių), o Tilžė buvo ranka pasiekiamą ir legaliai, ir per žaliąją sieną „šmugelninkų“ keliais. Jurbarko žydai XIX a. studijuoti pasaulietinių aukštųjų mokslų keliaudavo į Karaliaučių.

Jurbarko 1834 m. apsigyveno iš Kauno persikėlęs žydų rašytojas, mąstytojas Avrahamas Mapu. Čia praleido 7 metus, biografų teigimu, radęs puikią, nevaržomą atmosferą, palankias kūrybos sąlygas. Jurbarko būta daugiau laisvės, mažiau kontrolės negu Kaune. Būtent čia rašytojas rado langą į Vakarų.

Kalbėdamas apie nepriklausomos Lietuvos laikus, ne vienas pasakotojas pabrėžia, kad Jurbarko nebuvo radikalų, ekstremistų, o žydai ortodoksai, jidišistai, sionistai sugyveno taikiai, be kokių nors reikšmingesnių konfliktų. Gyvenk kaip nori, tik kitiems netrukdyk.

Daug rašoma apie apylinkių grožį, miškus, apie sinagogą, pastatytą 1790 m., aptariama Nemuno, Mituvos, Imsrės vieta kasdienybėje ir miestiečių sielose. Imsrė dalijo miestą į dvi dalis. Rytinė – turtingesnė, didesnė. Užimsryje, taip ir lietuviai, ir žydai vadino, gyvenę biednesni žmonės. Upelyje vasarą maudydavosi, braidydavo vaikai, plaukiojo žąsų, antys. Žiemą platesnėse vietose miestiečiai įsirengdavo čiuožykla. Pavasarį, patvinus Nemunui, patvindavo ir Imsrė su Mituva. Jaunimas irstydavosi valtimis ar baidarėmis Mituvoje.

Bet Jurbarkas, jeigu neturėtų Nemuno, būtų panašus į Eržvilką, Darbėnus, Gargždus ar kitą pasienio miestelį. Net būdavo sakoma, kad kitur žmonės po kojomis turi žemę, virš galvos – dangų, o jurbarkiečiai – dar ir Nemuną. Praeityje jis buvo judrus „greitkelis“, kuriuo kasdien aukštyn ir žemyn plaukdavo daug įvairiausių laivų. Karaliaučiaus, Klaipėdos, Rusnės link keliaudavo prekių prikrautos vytinės, sieliai.² XIX ir XX a. garlaiviai, baidokai buvo jurbarkiečių kasdienybės dalis. Kasdien iš praplaukiančių laivų po miestą sukiodavosi šimtai žmonių, kalbančių rusiškai, lenkiškai, žydiškai, vokiškai, lietuviškai. Jurbarko buvo privaloma sustoti dėl muitinės reikalų, o jie XIX a. buvo tvarkomi baisiausiai

lėtai. Nemunu atsiveždavo prekių. Lietuvos Respublikos laikais kas rytą garlaiviu miestą pasiekdavo spauda visomis kalbomis. Žydai ypač laukdavo savo laikraščių, nes radijas juos labiausiai dominančiomis temomis mažai ką skelbdavo, o laikraštyje galėjai rasti naujienų tiek iš Lietuvos, tiek iš plačiojo pasaulio, taigi ir iš Palestinos.

Daugybei žmonių Nemunas buvo pragyvenimo šaltinis. Baidokai, 20–30 metrų ilgio ar net didesni mediniai laivai be variklio, vairuojami vyrų, kurie dažnai tame laive ir gyvendavo su šeimomis, žemyn upe su krovniais plaukdavo, nešami srovės, o aukštyn, jau pustuščius, tempdavo garlaiviai. Tilžės, Karaliaučiaus, Klaipėdos kryptimi baidokai gabendavo grūdus, linus, sėmenis, net gagenančias žąsis, antis, burbuliuojančius kalakutus ar mekenančias aveles. Upe būdavo plukdomi sieliai. Vasarą vaikai, įsikabinę į juos, plaukdavo upe žemyn. Svarbiausios maudyklos irgi buvo Nemune. Pasakojama ir apie nelaimės. Kartą per vieną dieną bepramogaudami nuskendo trys jauni vyrai. Pavasarį potvynio vandenys užliedavo nemažą miesto dalį, tirštai apgyventas Kauno, Mėsinių, Tilžės gatves. Vaikai per ledonešį laipiodavo ant ledo lyčių. Kartą srovė ėmė nešti vaiką, stovintį ant lyties. Žmonės apie nelaimę pranešė tėvui. Tas šoko ant arklio, pakrante pasivijo plaukiančią lytį, su arkliu nūrė į Nemuną ir išgelbėjo sūnų. To žmogaus vardas – Aharonas Smolnikas (p. 371).

Bet svarbiausia buvo ne pramogos ar išdaigos, o darbas. Visi sukosi, kaip kas išmanė. Miestiečiai laikė karves, kurias bendrose ganyklose už tam tikrą atlygį ganydavo kerdžius, tradiciškai – gojus, t. y. ne žydas. Daugelis turėjo arklius. Prie namų buvo nedeli daržai, vienas kitas vaismedis. Tirštai užstatytoje Mėsinių gatvėje žmonės gyveno susigrūdę, todėl jų daržai buvo panemunėje, prie vadinamojo Žardo. Žydai, gyvenę miesto pakraštyje, valdė didesnius sklypus. Vienas kitas turėjo ir ūkį, augino naminius paukščius eksportui.

Turtingesniesiems karvių ar paukščių laikyti nereikėjo. Ne vienas Jurbarko žydas jau XIX a. iš transpor-

to (garlaiviai, baidokai ir kt.), eksporto, didmeninės prekybos ar kitų verslų sukauptė nemenką kapitalą. Iš mecenatų paramos Nepriklausomybės laikais atidaryta gimnazija, kuria Jurbarko žydai labai didžiavosi. Net didesni ir turtingesni miestai neturėjo tokių gimnazijų. Mecenatai rėmė vaikus iš neturtingų šeimų, penktadalis mokinių buvo atleisti nuo mokesčio už mokslą (p. 579). Gimnazijoje mokytojavo daug iškilių to meto asmenybių. Čia dirbo ir karo metais išgarsėjęs Jokūbas Gencas. Jurbarko mokyklas (lietuvių, žydų, vokiečių) lankė ir vaikai iš Užnemunės – iš Šiaudinės kaimo, iš Sudargo miestelio. Žydų bendruomenė Jurbarko buvo palyginti negausi, bet labai susipratusi, kultūringa, pasiturinti, gerai organizuota, gerbianti protėvių tradicijas ir skirtingų pažiūrų tautiečius. Stebina išsilavinusių žmonių gausa.

Nepriklausomos Lietuvos laikais veikė daugybė žydų visuomeninių organizacijų. *Maccabi* ir Žydų atletų klubas neapsiribojo vien sportu. Dažnai buvo rengiamos išvykos garlaiviais į Kauną, kitus miestus. Veikė dvi bibliotekos: viena sionistų-hebrajų, kita jidišistų – jidiš kalba. Šalia gimnazijos buvo parkas, vadintas Tel Avivu. Iki šiol tą vietą senesni jurbarkiškiečiai vadina Žydų sodu. XX a. labai išpopuliarėjo sionistinės idėjos. Vienas iš garsiausių sionizmo ideologų prof. Tsevi's Shapira, kilęs iš kaimyninio Eržvilko, 1897 m. iškėlė idėją steigti fondą ir supirkinėti žemes Palestinoje būsimai Izraelio valstybei.

Žydai svajotojo įkurti savo valstybę ir išvykti į Izraelį. Tam idėjiškai rengė ir gimnazija – pirmaisiais jos veiklos metais dar buvo dėstoma jidiš, bet vėliau pereita prie hebrajų kalbos. Tie, kam netiko šis pasikeitimas, su savo mokytoju persikėlė į Ukmergės gimnaziją, kur mokytą jidiš kalba. Žydų sode buvo mokoma hebrajiškai, nors šiaip Jurbarko žydai namuose kalbėdavo dažniausiai jidiš. Kelios dešimtys sionistinių pažiūrų jurbarkiškių emigravo į Palestiną, svajodami apie būsimą savo valstybę.

Jurbarko žydai didžiavosi unikalios architektūros sinagoga, pastatyta 1790 m. Tarp svarbiausių miesto įžymių dažnai minimas skulptorius Vincas Grybas ir jo dirbtuvė.

Žydų atmintyje Jurbarkas – nuostabus miestas. Ne vienas pabrėžia: daug šalių aplankiau, daug miestų mačiau, bet niekas negali prilygti Jurbarkui, tam, ką ten patyriau nepriklausomos Lietuvos laikais, dar mokydamasis gimnazijoje.

Knygoje daug vietos skiriama lietuvių ir žydų santykiams, kurie iš esmės buvo dalykiški, kartais draugiški, tik retais atvejais juos sudrumsdavo koks išsišokimas ar kriminalas. Dalis krikščionių, tarp jų garlaivio savininkas Petras Opasanovas, gerai mokėjo jidiš. Žydai bendraudavo su lietuviais dažniausiai lietuviškai.

Tarp kaimynų nebuvo neperžengiamų barjerų. Žmonės gerai pažinojo vieni kitus. Įdomus, jau baigiantis išnykti reiškinys – pravardės, anuomet įprastas ir neįžeidžiantis dalykas. Žydą Abą kaimynai lietuviai vadino Abakaičiu, jo žmoną Abakiene. Knygoje minima, kad jurbarkiškę Hinda Levinberg yra palikusi dienoraščius jidiš kalba, juose suminėta daugybė žmonių su jų pravardėmis. Gaila, į šią knygą tas tekstas neįdėtas. Jurbarko buvo daug fotografų, net garsiojo Henrijo Fordo, automobilių magnato, šeimos fotografas – imigrantas iš Jurbarko (p. 662). Nemažai nuotraukų išliko, antai net keliose matomas plačiai besišypsantis vyras, apsikabinęs arklį. Tai Elka Arklys. Elkų gal buvo daug, bet Elka Arklys – tik vienas. Ar galėjo žmogus pykti dėl tokios pravardės, jeigu jis taip mylėjo arklius. Laikraščių pardavėjo pravardė buvo Terkas. Ir jo sūnus Terkas.

Man pačiam yra tekę susidurti su pravardėmis. Kai kalbėdavai su senyvais jurbarkiškiečiais, jie pirmiausia klausdavo, iš kur žinau apie vieną ar kitą dalyką. Kai apibūdindavau pasakotoją, jiems tapdavo aišku – būsiu girdėjęs iš Kutkės. O kodėl ji Kutkė? Taigi jos tėvas, beje, savanoris, buvo Kutkis, rimtas, patikimas žmogus. Kodėl jo pravardė Kutkis, jau niekas neprisiminė, nežinojo, net ką tas žodis apskritai reiškia.

Vienas knygoje skelbiamų prisiminimų autorius pasakoja, kad pirmadieniais ir ketvirtadieniais, turgaus dienomis, ypač žiemą, jų namuose būdavo atlaisvinamas kambarys į turgų suvažiuojantiems

valstiečiams, kurie čia galėdavo sušilti, užkąsti, pasišnekėti. Vyrų papsėdavo naminio tabako prikimštas pypkutes. Turgaus dienomis buvo įprasta bendraujant šiek tiek išgerti. Jurbarkė paprastai gerdavo degtinę, „nes žiemos būdavusios labai šaltos“, reikėdavo sušildyti ir kūną, ir sielą. Vasarą gurkšnodavo alų. Ūkininkų dukros į kambarį užsukdavo, kad pasistaiptų prieš didelį veidrodį. Turgui pasibaigus, žmonėms išsiskirsčius, šeiminkė turėdavo daug vargo, kol sutvarkydavo, išvėdindavo tą kambarį. Aišku, tas svetingumas nebuvo vien geradarystė – svečiai pirkdavo būtent pas tą žydą, pas kurį svečiavosi. Galėjai nepirkti, bet jei pirksi kitur, neteksi svečio teisių. Tokia praktika buvo ne vienuose žydų namuose.

Pirmojo pasaulinio karo metais tūkstančiai Lietuvos gyventojų dažniausiai per prievartą, rečiau savo noru pasitraukė į Rusiją. Mordechajus Zilberis pasakoja, kad jo tėvas, traukdamasis iš Lietuvos, baldus, kitus vertingesnius daiktus paliko saugoti ūkininkui Jurgiui Tamošaičiui. Nebuvo net minties, kad negražins. Kai 1919 m. pabėgėlis grįžo, atgavo viską iki menkiausios smulkmenos. Tamošaitis piktindavosi, įsižeisdavo, jei koks žydas pavadindavo jį *gojum*. Tamošaičio sūnūs vėliau tapo kunigais, karininkais. Lankydami Jurbarkė, būtinai užsukdavo į tėvo draugų žydų namus pasisvečiuoti.

Dažnas prisiminimų autorius lietuvių ir žydų santykius vadina gerais, net puikiais, piešia gyvenimą Jurbarkė gražiausiomis spalvomis, nors tai nereiškia, kad nebuvo konkuravimo, ryškių skirtumų. Šalia lietuvių katalikų tais laikais juk būta ir „*priūsų*“, ir „*liocų*“ – tai kitokie, svetimi, ne „mūsų“ žmonės. Tos skirtingos bendruomenės turėjo savo vietą ir vaidmenį miesto gyvenime. Nepriklausomybės laikų spauda, žinios iš archyvų rodo, kad Jurbarko žydai buvo integrali visuomenės dalis.³

„Atminties knygoje“ lietuviai apibūdinami kaip santūrūs, ramūs žmonės, mėgstantys išgerti. Valstiečiai gerbdavę žydus. Atkreipiamas dėmesys, kad valstiečiai į turgų važiuodavo su žmonėmis, prekiaudavo su gera nuotaika. Ūkininkai buvo pasiturintys. Lietuviai ir žydai turėjo galimybę pažinti vieni kitus

iš labai arti. Kauno, Mėsinių gatvėse daugiausia gyveno žydai, bet Užimsryje, Vytauto Didžiojo, Vokiečių, Vaižganto (dabar P. Cvirkos), Vilniaus Gaono (dabar Vilniaus) ir kitose gatvėse namų valdos buvo greta, ribojosi daržai, sodai. Buvo sena tradicija, kad per šabą lietuviai už tam tikrą atlygį talkindavo kaimynams, pamelždavo karvę, užkurdavo ugnį. Turtingesnių žydų šeimos vasaromis kraustydavosi į savotiškus kurortus – ūkininkų sodybas panemunių kaimuose, Kalnėnų miško pakrašty. Čia išsinuomodavo kelis kambarius. Pirkdavo iš valstiečių pieną, sviestą, sūrį, grietinę, virdavo uogienes. Vaikai plaukiodavo Nemune, uogaudavo, grybavdavo, stebėjo ir iš arti matė kaimo žmonių gyvenimą, darbus, talkas, patalkius su išgertuvėmis, dainomis, šokiais. Ir kurortininkai prisijungdavo prie šokančių, dainuojančių valstiečių. Linksmybės tęsdavosi iki aušros (p. 87). Kepėjai žydai iš Jurbarko net pristatydavo beigelių, kitų kepinų, tarp miesto ir tų kaimo sodybų važinėjo vežikai.

Apie ano meto žmonių santykius daug pasako ir tai, kad žydų mecenatai parėmė naujosios mūrinės katalikų bažnyčios statybas (p. 111).

Tamsesnėmis spalvomis vaizduojama Augustino Voldemaro (jis vadinamas antisemitu) politika nepriklausomybės laikais ir „šaulistai“ (šauliai), knygoje vadinami nacionalizmo simboliu.

Karo išvakarėse atsiranda vis daugiau nerimo ženklų. Knygoje skelbiami iš Jurbarko į Meksiką siųsti laiška, kuriuose guodžiamasi dėl blogėjančios padėties, tiesiog meldžiama atsiųsti emigracijai reikalingus dokumentus, gelbėti nuo gresiančios mirties. Laiškas rašytas 1939 m. kovo 27 d. (p. 681). O jau kitame laiške prasiveržia neveltis – jei neatsiųsit dokumentų, netrukus bus per vėlu.

Pinkhas Shaknovitzius 1938 m. balandžio 29 d. Lietuvoje paskelbtame ir knygoje perspausdintame apsakyme „Senoji sinagoga pasakoja savo istoriją“, galima sakyti, išpranašavo ir Jurbarko sinagogos griūtį, ir bendruomenės likimą.

Virš visos Europos kaupėsi grėsmingi karo debesys. Jurbarkė buvo gerai žinoma, kas yra nacionalsozializmas ir kokie įžūlus vokiečių nacionalsocialis-

tai, vadinti „kultūrtrėgeriais“. Jurbarko savivaldybė, neapsikentusi jų išsišokimų, dar 1933 m. pakeitė Vokiečių gatvės pavadinimą. Siūlytas Vilniaus Gao- no vardas, bet galiausiai ji pavadinta K. Duonelaičio (dabar K. Donelaičio) gatve.

1939 m. pavasarį Jurbarką užplūdo pabėgėliai iš nacių užimto Klaipėdos krašto. Daugeliui jų teko gyventi iš visuomenės paramos, nes atvyko tuščiomis rankomis. Smalininkai, jau irgi užimti Trečiojo Reicho, buvo tik už 10 kilometrų.

Niekas per daug nenustebo, kai 1939 m. rugsėjį prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Europa prie jo nuosekliai, su tam tikru užsispyrimu ėjo, vis pakalbėdama apie taiką.

1940 m. birželį Lietuvą okupavo sovietai. Knygoje apie tą neilgą laikotarpį kalbama nedaug. Žydų kaip ir lietuvių organizacijos buvo uždarytos, turtas nacionalizuotas, rimtesnė spauda uždrausta. Per 1941 m. birželio trėmimus vien iš Jurbarko išvežta daugiau kaip 60 jurbarkiškių, tarp jų 29 žydai. Pateiktas žydų tremtinių sąrašas, sudarytas dar nacių okupacijos laikais (p. 581–582). Tame sąrašė nemažai vaikų. Dabar, kai žinome, kas vėliau nutiko, galima sakyti, kad tiems žydų tremtiniams pasisėkė, nors ir jiems teko nemažai iškentėti. Lietuvos žydų buvo ir prie Laptevų jūros.

Pasakojama ir apie didįjį gaisrą, nusiaubusį miestą 1940 m. liepos pradžioje. Visuotinai žinoma, kad jis kilo Fainbergo malūne. Knygoje teigiama, esą padegta specialiai, įspėjant žydus, kad nesusidėtų su sovietais (p. 193–194 ir kitur). Esu girdėjęs versiją, atseit padegė pats Fainbergas, nenorėdamas, kad jo turtas atitektų komunistams. Menkai įtikinamos versijos. Didžiausia tikimybė, kad gaisras kilo netyčia. Sudegė daugybė namų, net bažnyčia. Tai buvo antras tokio masto gaisras po 1906 m.

1941 m. birželio 22-osios rytą, apie 8 val., vokiečių kareiviai jau žygiavo Jurbarko gatvėmis. Iš miesto spėjo pasitraukti labai nedaug žmonių, nors rytinis garlaisvis į Kauną dar išplaukė. Kiek vėliau kitas garlaisvis irgi bandė ištrūkti, bet užskridę vokiečių lėktuvai privertė jį grįžti. Yra liudijimų, kad bandyta

trauktis į Rytus arkliais, tačiau puolanti kariuomenė judėjo greičiau negu pabėgėliai iš Jurbarko. Su didele baime žydai žiūrėjo į naująjį okupantą. Daugumos lietuvių nuotaikos buvo kitokios – jie džiaugėsi, kad pasibaigė sovietų okupacija, teroras, netikrumas dėl ateities. Daug kas pirmomis okupacijos dienomis naiviai tikėjo, kad naciai yra išvaduootojai, o ne nauji, tik šiek tiek kitokie okupantai.

Jurbarkas kaip ir kiti pasienio miestai pateko į nacių nustatytą 25 km pasienio zoną, kur numatyta žydus sunaikinti pirmiausiai. Gargždų, Kretingos, Darbėnų, Palangos, Jurbarko gyventojai žydai kraupios lemties sulaukė anksčiau, negu jų tautiečiai, gyvenę toliau nuo sienos.

Pirmoji didelė Jurbarko žydų grupė sušaudyta, nuo karo pradžios praėjus mažiau kaip 2 savaitėms.

Jau ketvirtą okupacijos dieną esesininkai sušaudė kelis žydus, nuvedę į kapines (p. 583). Kartą vokiečiai tris žydus nuvarė prie alaus daryklos, privertė išsikasti duobę ir paleido automato seriją virš galvų. Po to nusijuokė, pasiūlė cigarečių. Toks buvo vokiškas tų laikų humoras (p. 583).

Tomis dienomis vokiečiai, deja, ir lietuviai žydus terorizavo, mušė, stumdė, varinėjo po miestą, imituodami sovietines demonstracijas, vertė nešioti sovietinių vadų portretus, šokti ir dainuoti aplink Stalino biustą. Gatvėmis turėjo žygiuoti rabinas, kantorius, kiti gerbiami žmonės, kurie net teoriškai neturėjo ir negalėjo turėti nieko bendra su komunistais.

Žydai tapo atpirkimo ožiais. Galiausiai jie buvo priversti savo rankomis nugriauti miesto pasididžiavimą – prieš 150 metų pastatytą sinagogą. Šventvagiškai išniekintos toros. Žydų knygos sukrautos į laužą. Vokiečiai tas akcijas fotografavo. Žydams buvo baisiausia ir skaudžiausia tarp aktyviausių persekiotojų matyti savo kaimynus lietuvius.

Šiandien vargu ar įmanoma nustatyti, kas buvo tie antižydiško veikimo aktyvistai, knygoje dažnai vadinami chuliganais. Ar tai buvo *manarkiai* – taip anuomet vadino miesto plevėsas, dykaduonius, ar kitų kategorijų piliečiai? Labai tikėtina, kad orga-

nizuojant žydų terorizavimą, nagus prikišo nacių specialiosios tarnybos, Jurbarke turėjusios nemažai savo žmonių.

Kodėl kai kurie lietuviai dalyvavo antižydiškose akcijose? Galima paprastai aiškinti, kad neapykanta, snaudusi gal 100, gal 50 ar 30 metų, tik ir laukė palankaus momento prasiveržti. Bet labiau įtikina Timothy'o Snyderio išžvalgos, išdėstytos fundamentalioje studijoje „Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino“.⁴ Lietuva, kaip ir kitos kaimyninės šalys pateko į geografinę-istorinę erdvę, kurią Snyderis vadina „*kruvinomis žemėmis*“. Išskirtinis bruožas tas, kad jose 1–1,5 metų laikotarpiu (1939 m. rugsėjis–1940 m. birželis–1941 m. birželis) pasikeitė du okupantai, abu vykdę nuožmios prievartos, teroro, kurstymo politiką, išardę valstybines institucijas, visuomenines struktūras, supriešinę vietinius gyventojus. Buvo sunaikinti, izoliuoti ar dvasiškai sužaloti vietiniai autoritetai.

Nors pirmoji sovietinė okupacija Lietuvoje truko tik metus ir vieną savaitę, tai buvo gilus, viską griau-nantis sukrėtimas, senąjį pasaulį suardęs iki pačių pamatų. Kad šalyje tuo metu neregėtai išaugo anti-semitizmas, patvirtina daugybė šaltinių.

Galima tik bandyti įsivaizduoti, kaip lietuviai būtų žiūrėję į vokiečius, kaip būtų elgęsi su žydais, jei prieš nacių okupaciją nebūtų buvę sovietinės. Aišku, žydų likimas vargu ar būtų buvęs kitoks, juk, pavyzdžiui, Olandija prieš karą nebuvo okupuota sovietų, bet didžioji žydų bendruomenės dalis vis tiek sunaikinta. Tačiau lietuviai bent jau nebūtų vertę žydų tampyti Stalino biustą, vaidinti komunistines demonstracijas. Lietuvių nuotaikos būtų buvusios kitokios, būtų susiorientuota kitaip, o vertybės nebūtų pamintos. Bet istorija nesuteikia galimybės patikrinti, kas būtų, jeigu būtų...

Pirmosios didelės žudynės įvyko 1941 m. liepos 3 dieną. Ryte iš Tilžės į Jurbarką atvyko operatyvinis būrys, kurį sudarė apie 40 įvairaus rango nacių. Svarbus tos akcijos veikėjas buvo Carstenas ir jam pavaldūs gestapininkai iš Smalininkų, gerai pažinoję Jurbarką ir jo gyventojus. Carsteno pavar-

dė knygoje ir kituose šaltiniuose rašoma skirtin-gai, pavyzdžiui, Carsten arba Gerhard Karsten. Šis esesininkas buvo vokiečių pasienio policijos posto Smalininkuose vadas.

Suplanuota, kad bus šaudoma žydų kapinėse ant aukšto Nemuno šlaito prie rytinės miesto ribos, už 2 km nuo centro. Už tų kapinių – ūkininkų sodybos ir laukai.

Knygoje pateikti Jurbarko žydų žudynes vyk-džiusios einsatzkomandos narių teismo dokumentai (p. 445–452). Teismas vyko 1958 m. Vokietijoje, Ulmo mieste, Baden-Viurtenbergo žemėje. Išliko vykdytojų ataskaitos aukštesnei valdžiai. Daug ak-cijos vykdytojų išgyveno karą ir dalyvavo procese kaip kaltinamieji ar liudytojai. Teisme liudijo ir ci-viliai žmonės iš Jurbarko, karo pabaigoje pasitraukę į Vakarus.

Žudynėms vadovavo Tilžės gestapo vadas, SS šturmbanfiureris Hansas Joachimas Böhme. At-vykęs į Jurbarką, jis pirmiausia išklausė Carsteno raporto. Tas pateikė sąrašą, kodėl ir ką numatoma nužudyti. Tarp pasmerktųjų buvo ir apie 20 lietuvių, esą komunistų, iš jų dvi moterys. Įtrauktas ir Vincas Grybas, vienas iškiliausių miesto inteligentų, garsus skulptorius, kurio paminklas Vytautui Didžiajam iki šiol puošia miestą. Visi kiti – žydai, iš jų trys komjaunuoliai ir vienas komunistas (p. 581). Böhme buvo nepatenkintas, kad sąrašas, jo nuomone, per trumpas. Kilo ginčas. Teisme paliudyta, kad buvo sudaryta grupė, turėjusi kartu su talkininkais lietu-viais sugaudyti papildomai žydų. Po kurio laiko pri-statyta dar apie 60 žmonių, tarp jų kelios moterys su vaikais, nenorėjusios skirtis su vyrais. Pirmą valandą po pietų 322 pasmerktuosius išrikiavo eilėmis po tris. Lietuvių policininkai, kuriems liepta dalyvauti eg-zekucijoje, neatėjo. Jų ieškojo Hersmannas, vienas iš vėliau nuteistųjų Ulme. Surastas policijos vado adju-tantas Hersmannui paaiškino, kad vadas neleidžia dalyvauti žudynėse (p. 450). Böhme ir Hersmannas dėl to labai įsiuto.

Taigi pagal Ulmo teismo bylos dokumentus, lie-tuvių policininkai neatvyko dalyvauti žudynėse.

Tam tikrą sumaištį sukėlė atbėgęs žinomas Jurbarko gydytojas Antanaitis. Jis kreipėsi į Carsteną, prašydamas paleisti chirurgą Juozą Karlinskį, kuris buvo žinomas kaip rimtas, humaniškas, protingas žmogus, niekam nieko blogo nepadaręs. Carstenas Antanaičiui patarė kreiptis į operacijos vadą. Po ilgų, atkaklių prašymų pasigailėti Karlinskio, šturmbanfiureris Böhmė sumušė gydytoją Antanaitį. Kiti šaltiniai sako, kad daužė per galvą rankose turėta lazda ir pagrasino, kad pats bus pastatytas į rikiuotę, jeigu iš čia nedings.

Kolona, lydima keleto automobilių ir ginkluotų sargybinių, pajudėjo į žydų kapines. Tokiam skaičiui pasmerktųjų duobių buvo per mažai, iškasė papildomas. Tada pasigirdo šūviai.

Jau kapinėse Carstenas išprašė, kad operacijos vadas Böhmė paleistų du buvusius jo agentus, sulaikytus per papildomas gaudynes.

Aukas vedė, klupdė, šaudė nedidelėmis grupelėmis. Ir vertė į duobes. Pastebėjus, kad žmonės iš gretimų ūkių mato, kas vyksta, Carstenui liepta juos išvaikyti. Emilis Maxas, Pirmojo pasaulinio karo veteranas žydas, už narsą, kovojant vokiečių armijos gretose, apdovanotas A laipsnio Geležiniu kryžiumi, puolė Böhmę ir jam smogė. Kitas žydas atakavo kriminalkomisarą Krumbachą, bet abu drąsūs vyrai čia pat buvo nušauti.

Kai kurie pasmerktieji bandė bėgti. Du nušovė Böhmė ir Hersmannas. Keliems pasisekė pasprukti į krūmais apaugusį Nemuno šlaitą. Per sumaištį vienam egzekutoriui peršauta koja. Jį pakeisti liepta vairuotojui iš Tilžės, vėliau irgi liudijusiam Ulmo teisme. Po egzekucijos „svečiai“ iš Smalininkų ir Tilžės užsuko į Jurbarko restoraną. Böhmės nurodymu už išgertuves pinigais, atimtais iš žydų, sumokėjo vienas iš žudynių dalyvių Gerkė (jis irgi buvo teisiamas Ulme). Grįžęs į Tilžę, Carstenas, pasak vieno iš bylos liudytojų, be jokių emocijų pareiškė: „*Sutvar-kėme Georgenburgo žydus.*“

Jurbarką, ypač dar išlikusius žydus, nužudytųjų šeimas, jų kaimynus apėmė neapsakomas siaubas, susidūrus su tokiu nesuvokiamu žiaurumu.

Užimsryje gyvenusi Maskolaitienė kaip įmanydama guodė gretimo namo kaimynę žydę, kuri taip netikėtai tapo našle su krūva mažų vaikų, su kelių savaičių kūdikiu ant rankų. Žadėjo padėti, kuo galėsianti, ir padėdavo. Rūpinosi, kad kaimynė turėtų ką valgyti. Darže (jų daržai ribojosi) pastatydavo pintinę su maistu. Bet visiškai niekuo negalėjo padėti, kai po kurio laiko atėjo ginkluoti nacių parankiniai ir išsivedė našlę su mažais vaikais. Apie savo motinos pagalbą kaimynei žydei papasakojo Aldona Maskolaitytė-Kleinienė, buvusi politikalinė. Suprantama, tai įrodančių dokumentų ji neturėjo, o aš ir neprašiau.

Jau prieš daug metų kažkas Vakaruose sugalvojo holokausto laikais gyvenusius žmonės skirstyti į 3 kategorijas: aukos, nusikaltėliai ir stebėtojai.⁵ Pagal tą nesudėtingą schemą, visi jurbarkiškiečiai, kurie tądien nebuvo sušaudyti ar patys nešaudė, turėtų būti priskirti stebėtojų kategorijai.

Po pirmųjų žudynių likusius gyvus žydus naciai metodiškai naikino, grupėmis išvesdami už miesto. Kapinėse daugiau nešaudė. Ulmo teisme nustatyta, kad už tas žudynes atsakingi Carstenas ir Böhmė, kad būtent jų nurodymu buvo apginkluoti lietuviai, dalyvavę šaudant žydus aplinkiniuose miškuose. Jie parūpindavo ir degtinės.

Po 4 mėnesių naciai prie visų įvažiavimų į miestą pastatė užrašus vokiečių kalba: „*Georgenburge žydų nėra.*“ Jurbarko gimnazijos mokytojas Petras Paulaitis patikimų gimnazistų paprašė, kad išrautų tuos „*Judenfrei*“ su visais stulpais. O kur dėt išrovus? – klausė mokiniai. – Suneškit pas mane, – nurodė mokytojas, nesilaikęs konspiracijos.⁶ Mokytojas auklėjimo tikslais vesdavo mokinius į Kalnėnų mišką prie duobių, kur užkasti Jurbarko žydai: štai, žiūrėkit, koks yra mūsų „išvaduotojas“.

Dar daug dešimtmečių tos baisybės buvo prisimenamos Jurbarke. Žinojo žmonės ir tokius dalykus, kurie net Ulmo teisme nebuvo išaiškinti, pavyzdžiui, kas užkasė tas baises duobes kapinėse. Juk aukštuosius mokslus prestižiniuose universitetuose krintęs diplomuotas teisininkas šturmbanfiureris Hansas

Böhmė su bendražygiais nemosuos kastuvu. O ir laiko nebuvo – laukė iš anksto užsakytas vakarėlis restorane, kelionė į Tilžę. Sutvarkyti tą reikalą vokiečiai nurodė jurbarkiškams. Savanorių neatsirado, todėl į kapines buvo nuvaryti jauni vyrukai, ramiai sėdėję panemunėje. Tą vakarą jie įsiminė ilgam.

Įstrigo jurbarkiškams ir vienas sekmadienis bažnyčioje. Jau po žudynių, klebonas, prieš mišias nužvelgęs susirinkusius žmones, rūsčiai tarė: „*Žydšaudžiai, išeikit iš bažnyčios.*“ Parapijiečiai nuščiuvo, pradėjo dairytis. Keletas susigūžusių vyrų išėjo.

Ne kartą esu girdėjęs pasakojimus apie du lietuvius, išsigelbėjusius liepos 3 dieną. Niekad neatėjo į galvą paklausti, o kaip jie išsigelbėjo. Lyg ir buvo aišku – visose lietuviškose publikacijose rašoma, esą du lietuviai ir žydas Aba Valesas, likę gyvi, išlipo iš duobės.⁷ „Atminties knyga“ atskleidžia, kad bent jau Abos Valeso atveju buvo kitaip. Gal yra kur likę ir tų dviejų lietuvių liudijimai.

Po keleto mėnesių Jurbarko žydų jau nebebuvo matyti. Gyvi liko tik tie, kuriuos paslėpė lietuviai arba kuriems pavyko pasiekti Kauno getą. Knygoje paskelbtas Mikos Liubin laiškas, 1943 m. kovo 14 dieną rašytas draugei Genei. Įdėta ir to laiško faksimilė. Rašyta kaligrafišku braižu, gražia, taisyklinga lietuvių kalba, su visais skyrybos ženklais. Mika dėkoja draugei, kad aplankė ją kalėjime. Tik apgailestauja, kad buvo tokia sumišusi ir tiek mažai pasakė, ką norėjusi pasakyti. Dėkoja Genei už rūbus, kurių greitai nebereikės, prašo padėkoti mamai už valgį, kuriuo dalydavosi. Visi kaliniai (matyt, lietuviai), su kuriais Mika uždaryta, yra labai malonūs, padeda kaip galėdami. Duoda cigarečių skausmui palengvinti. Daug rūkau, – priduria. Dar prašo, jei sesuo Haikė liks gyva, papasakoti jai, kad „*tėvas ir broliai palaidoti kapinėse, mama ir Esterikė – šile, už 6–7 km nuo Jurbarko*“. Ir pridūrė: „*Mirti einu drąsiai.*“ Mika žuvo, o sesuo Haikė išsigelbėjo. Genė atidavė tą laišką žuvusios draugės sesei ir papasakojo, kur kas guli užkastas.

Gaila, kad nepateikiama detalių, nei kas ta Genė, nei kokiomis aplinkybėmis buvo areštuota besislapstanti žydaitė. Gali būti, kad Genė ir Mika –

mokslo draugės iš Jurbarko gimnazijos.

Jau minėtas Aba Valesas – vienas iš tų, kuriems pavyko ištrūkti iš žydų kapinių ir pasislėpti Nemuno pakrančių krūmynuose. Sutikti valstiečiai ir gyvulius ganę piemenys jam papasakojo, kad visi žmonės kapinėse nužudyti. Aba pasislėpė kitoje Nemuno pusėje, Šiaudinės kaime, iš kurio kilęs. Šiaudinė – maždaug dviejų dešimčių sodybų žydų ūkininkų kaimas.

...120 metų Užnemunę nuo Žemaitijos skyrė ne tik Nemunas. Po paskutinio ATR padalijimo 1795 m. dešinysis jo krantas buvo valdomas Rusijos, o pietinis, kairysis krantas iš pradžių priklausė Prūsijai, vėliau Varšuvos kunigaikštystei, Lenkijos Karalystei, kuri vėliau prijungta prie Rusijos imperijos. Ten galiojo kiti įstatymai, kitas kalendorius. Užnemunėje žmonės gyveno kiek laisviau ir turtingiau. Nešiojo mandras kepures su lacu ir guziku, avėjo batais. Jie iš aukšto žiūrėjo į „karnavyžius“, gyvenusius už Nemuno. Jurbarkiškiai žinojo, kad kitoje pusėje gyvena turtingesni lietuviai, bet visai nenorėjo būti panašūs į pasipūtusius, nors turtingesnius „liocus“. Trumpai tariant, tarp lietuvių *karnavyžių* ir *liocų*, atskirtų politikos ir Nemuno, per 120 metų atsirado nemenkų skirtumų, kilo net priešiškumas.

Pasirodo, Nemunas buvo suskaldęs ir žydus. Skyrėsi Jurbarko ir „lenkiškų“ žydų tarmės. Už Nemuno gyvenę „Lenkijos“ žydai nesikratydavo valgyti avienos, ypač rūkytos. Jurbarko žydai labiau laikėsi įstatymo ir, kaip rašoma knygoje, niekad nevalgydavo karštų beigelių pusryčiams.

Abos Valeso, kilusio iš Užnemunės, iš Šiaudinės kaimo, tėvai ir proseneliai buvo valstiečiai. Jo vaikystėje jau tik Nemunas skyrė Šiaudinės žydus nuo Jurbarko. Tiek žydų, tiek lietuvių ūkininkai dažnai lankydavosi Jurbarko turguje, vaikai, tarp jų ir Abelis, mokėsi Jurbarko mokyklose. Baigęs mokslus, apsigyveno Jurbarko, vedė, susilaukė trijų vaikų ir be ypatingų rūpesčių gyveno savo pasistatytame namuke. Viskas pasikeitė, atėjus naciams. Aba rūsčiomis aplinkybėmis buvo priverstas grįžti į savo vaikystės kaimą, kur gyveno ir ūkininkavo kelios protėvių kartos. Jį paslėpė pažįstamas lietuvis. Būdamas Šiau-

dinėje, gavo baisią žinią – nužudyta žmona ir vaikai, likę namuose Jurbarko.

Gal tas lietuvis būtų ilgai slėpęs Abą, bet viską sujaukė netikėta nelaimė. Kitas kaimynas, slėpęs žydą Moškę Jokšą, matyt, buvo įduotas, nes vieną dieną prisistatė naciai, nušovė ir žydą, ir jo gelbėtoją. Tokių istorijų buvo ir daugiau. Abelio geradarys mirtinai persigando ir paprašė išeiti. Patarė prisiglausti pas jo uošvį, gyvenantį kitame kaime. Bet uošvis visai neapsidžiaugė, sulaukęs tokio pavojingo įnamio. Teko Abai žiemos naktį eiti, kur kojos neša. O kojos nunešė, kaip jis rašo, į Papušokų kaimą (tikriausiai, tai Papiškių kaimas Šakių rajone, į rytus nuo Šiaudinės).

Paryčiais sušalęs, alkanas įlindo pro atviras duris į kaimiečio tvartą. Nustebo apie gyvulius triušes žmogelis, pamatęs lyg iš dangaus nukritusį suvargusį žydą. Atėjo kaimiečio žmona. Atnešė duonos, sviesto. Papasakojo, kad visai neseniai šiose apylinkėse buvo surastas ir nužudytas kitas tos pačios Šiaudinės gyventojas, pavarde Levyushas. Abelis pratrūko raudoti.

Pagailo tam kaimiečiui atvykėlio, prispausto negailestingos lemties: „*Eik į stubą. Kas bus, tas bus. Iš mano namiškių niekas neprasitar.*“ Taip ir išgyveno namo pastogėje įrengtoje slėptuvėje 3,5 metų, valgydamas, ką valgė jo geradario šeima. Kartu tekdavo ir pasninkauti, nes lietuviai gyveno skurdžiai. Aba vis klausydavosi, kaip buvo primokytas, ar neloja sargūs šeiminkų šuneliai, perspėdami apie svetimus žmones sodyboje. Gaila, bet ir šiame pasakojime nėra paminėtas to gerojo samariečio vardas.

„Atminties knygoje“ papasakota ir kito holokaustą išgyvenusio žydo istorija. Jehudah Tarshishas 1944 m. pavasario sulaukė Kauno gete. Iš geto jis yra nešęs mažus žydu vaikus į lietuvišką prieglaudą, pavadintą „Lopšelis“. Kovo mėnesį Jehudos pažįstamas paprašė nuvesti keletą žydu iki „Inkaro“ fabriko. Jie ketino bėgti iš geto. Jurbarko žydo Fainšteino du broliai slapstėsi, partizanavo Jurbarko apylinkėse. Buvo nutarta keliauti pas juos (p. 466). Didelę valtį parūpino apsikrikštijusi žydė, gyvenanti laisvėje. Vėlu vakarą, jau sutemus, 15 vyrų ir 12 moterų ta valtimi,

slėpiami rūko, leidosi pasroviui. Kad būtų greičiau, dar ir energingai irklavo. Nepastebėję atsitrenkė į vokiečių garlaivį, plaukiantį prieš srovę. Bet viskas baigėsi laimingai. Dieną bėgliai praleido, sustoję Suvalkijos krante. Vietinis valstietis parūpino maisto. Kai kurie žydai turėjo pinigų ir ginklų. Kitą naktį pasiekė Jurbarko apylinkes. Moterys apsigyveno pas valstiečius, o vyrai prisijungė prie partizanų, kurių ten buvo apie 40. Būriui vadovavo buvęs Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvis Mošė, slapyvardžiu Antanas (Jurbarko gyveno ne vienas nepriklausomybės kovų dalyvis žydas). Partizanų grupėje buvo ir rusų lakūnas, išsigelbėjęs iš numušto lėktuvo. Vasarą, jau likvidavus getą, prisijungė dar 15 vyrų, kiek vėliau – dar keletas. Būrys išaugo. Tokia didelė grupė buvo lengvai išaiškinta. Po vokiečių antpuolio liko tik broliai Fainšteinai, dar keli vyrai ir dvi moterys, iš viso 7 žmonės. Pasilikti tose pačiose vietose buvo neįmanoma. Jurbarko prieigose gyveno Fainšteino pažįstamas lietuvis. Pas jį ir patraukė. Tas, pamatęs ginkluotus atvykėlius, išsigando, bet atpažinęs net pabučiavo. Netrukus, 1944 m. spalio mėnesį Jurbarko apylinkes pasiekė frontas. Susitikimas su raudonarmiečiais nebuvo malonus – tie pirmiausia nuginklavo, nuavė batus, atėmė laikrodžius. Apiplėšti žydai dar bandė priekaištauti, bet atsakymas buvo paprastas: „*Vy evreji pomogali niemcam*“ (p. 472). Tik pasirodęs žydas karininkas batus grąžino šeiminkams. Laikrodžiai jau buvo dingę be pėdsako.

Kai skaičiau tą epizodą apie batus ir laikrodžius, iš atminties iškilo Kazio Jakubėno istorija su eilėraščiu apie neramiais laikais laimingai išlikusį laikrodėlį ir iškeltą bylą dėl tariamo Raudonosios armijos šmeižimo.

Kitas jurbarkiškis Mordehajas Ben Tuviah, 1944 m. birželį, likviduojant getą, su kitais žydais buvo įsodintas į traukinį ir vežamas kažkur į Vakarus. Važiuojant per Kazlų Rūdos miškus, vidurdienį, prisitaikęs išsoko iš vagono. Skrydį iš važiuojančio traukinio matė trys pro šalį eję lietuviai. Pasiūlė pagalbą, bet Mordehajas nenorėjo susidėti su nepažįstamais. Tie žmonės primygtinai pagalbos nesiūlė, tik

patarė nueiti pas geležinkelio sargą, gyvenantį mažame namelyje. Jis – geras žmogus, tikrai padės. Dar patarė saugotis vokiečių, kurių nemažai čia esama.

Šeimininko namie nebuvo. Po kiemą bėgiojo maža mergytė. Sargo žmona pakvietė užėti į vidų, pasiūlė nusiprausti, pavalgyti. Po kurio laiko parėjo ir šeimininkas. Tas irgi perspėjo apie tykančius pavojus, patarė, kaip surasti, pas ką galės prisiglausti. Į kelionę įdėjo maisto. Mordehajas išskeliavo iki nurodyto punkto. Pakeliui dar sustojo popiečio maldai. Nepasiklydo miške. Rado nurodytą ūkį ir jo šeimininkus. Tie maloniai priėmė, bet irgi perspėjo dėl vokiečių. Pamaitino, nakvoti paklojo ant šieno. Išvargęs, bet sotus bėglys, kaip pats rašo, išsimiegojo tarsi karalius. Ryte svečio jau laukė puikūs pusryčiai: du kiaušiniai, duona su sviestu, sūris ir pieno puodelis. Likimo užgrūdintas žydas nenorėjo varginti šeimininkų, atsisakinėjo vaišių, bet šie primygtinai reikalavo viską suvalgyti. Po to palydėjo, parodė kelią. Prieš išeinant, tas ūkio šeimininkas (jo pavardė Stankevičius) pirmąkart matomam žmogui dar įdavė maisto ir pinigų (p. 477). Dievo padedamas, jurbarkiškis pagal Stankevičiaus nurodymus pasiekė kitą ūkį, kuriame gyveno stalius. Tas, pamatęs nelauktą svečią, nutraukė darbus ir pirmiausia pasiūlė pavalgyti. Po to nubraižė žemėlapi, paaiškindamas, kas ką reiškia ir kaip reikia toliau keliauti. O įveikti reikėjo dar apie 25 km. Mordehajas ėjo visą dieną, vis pasimelsdamas, prašydamas Viešpaties pagalbos, kol vakare pasiekė kelionės tikslą – kaimo siuvėjo sodybą. Tas irgi neišsigando atvykėlio, iškart pasiūlė pavakarieniauti, bent jau pieno išgerti. Išsimiegojęs ant šieno „*kaip pas mamą lovoj, ką tik gimęs*“, ryte išskeliavo toliau. Dabar jo tikslas buvo kaimas Shtura (taip tekste, koks čia kaimas – neaišku), kuriame užėjo į nurodytą sodybą pasiteirauti apie partizanus. Bet ten buvusi moteriškė dievagojosi nieko nežinanti, apie jokių partizanus nieko negirdėjusi. Praeina čia visokių žmonių, ar supaisysi, kas jie tokie. Ir dar pridūrė, kad jei čia kas nors atvykėlių pamatytų, riesta būtų abiem. Jiems besikalbant, į kiemą įvažiavo ve-

žimas, kuriame sėdėjo keli žydai...

Viešpats išklausė Mordehajaus maldų. Apsikabino su tautiečiais. Pasikalbėjo. Sužinojo, kad tame miške yra jo svainis Jahuda Meisteris iš Jurbarko. Prisikrovė į vežimą maisto ir išvažiavo. Mordehajas sėdėjo vežimo gale, šalia ginkluoto vyro. Visą naktį važiavo miškais. Stovykloje iš tikrųjų susitiko giminaitį, apsikabino ir „*abu verkė kaip vaikai*“. Sunku buvo pasakyti Jahudai, kad IX forte nužudyta ir jo žmona, ir vienerių metų sūnus. Miške sutiko ir Mošę Magidovičių, seną pažįstamą iš Jurbarko. Prasadėjo partizaniškas gyvenimas. Maistą dažniau ne pirkdavo, bet paimdavo iš kaimiečių. Kartą maisto reikalais nuvažiavo į nusižiūrėtą turtingesnę sodybą, užėjo į trobą. Rado šeimininką ir dvi moteriškes. Pradėjo aiškinti, ko atvykęs. Viena iš moterų įsiterpė į pokalbį jidiš kalba. Pasirodo, žmonės slapsto žydę iš Kauno. Slapsto, bet, žinoma, nesigiria.

Tai tokios istorijos, tokie žmonės ir jų likimai toje „Atminties knygoje“. Reto turiningumo, negirdėtų istorijų kupina knyga apie Jurbarką ir jo žmones. Ir apie Lietuvą. Visko net neįmanoma papasakoti. Gerai, kad praeitis nenukeliavo į nebūtį. Tokia istorija turėjo būti parašyta. Ir turi būti perskaityta. ■

¹ Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. Joniškis, Jurbarkas. Vilnius. 1991, p. 235

² Vladislavas Sirokomlė. Nemunas nuo versmių iki žiočių. Vilnius: *Mintis*. 1991.

³ *Jurbarko miesto ir valsčiaus kronika. 1918–1940 metai. Parengė Arnoldas Piročkinas. Vilnius: Margi raštai. 2018.*

⁴ Timothy Snyder. Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino. Vilnius: *Tyto alba*. 2011.

⁵ Kokia populiarī ši schema galima įsitikinti *Google* paieškos sistemoje įvedus anglišką žodį *bystanders*.

⁶ Antanas Kisieliū. Blėsta laužų žarijos. Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 1999, p. 138.

⁷ Aleksandras Vitkus. Chaimas Bargmanas. Holokaustas Žemaitijoje. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų institutas*. 2016, p. 176.

Astrida PETRAITYTĖ

KIONIGSBERGO / KARALIAUČIAUS TRAGEDIJOS LIUDIJIMAS

*Henriette Piper. Der letzte Pfarrer von
Königsberg: Hugo Linck zwischen Ostpreußen
und Hamburg. Berlin: be.bra verlag, 2019*

Manieji įspūdžiai apie knygą „Paskutinis Kionigsbergo kunigas: Hugo Linckas tarp Rytprūsių ir Hamburgo“ – tarsi teksto apie *Academia Baltica* Rytprūsams skirtą seminarą (KB, Nr.1 / 2) tęsinys. Liuteronų kunigo Hugo Lincko (1890–1976) gyvenimas – svarbus istorinis liudijimas. Mums gal svarbiausias tuo atžvilgiu, kad atsiskleidžia Kionigsbergo / Karaliaučiaus virtimas Kaliningradu. Knygos autorė po senelių ir po mamos (Linckų dukters) mirties rado dėžę su užrašu „Laiškai iš Kionigsbergo“. Hugo ir Maria Linckai juos rašė vaikams Ingei ir Rolandui į Pliono miestą Šlėzvi-ge-Holšteine.

Turbūt būtų smagiau skaityti tiesiog apie „asmeninį gyvenimą“: studijavo teologiją Albertinoje, vėliau Vitenberge. Paskutiniaisiais studijų metais nuvykęs į Neumünsterį, susipažino su kunigo Schröderio dukra Maria (regis, išvyka ir buvo tikslinė – „žvalgytuvės“). Iškart abu pajuto esantys vienas kitam skirti, 1914 m. susižadėjo, 1915 m. Maria aplankė sužadėtinį Kionigsberge, tačiau susituokė tik po karo – 1918 m. Su ištikimąja žmona ir talkininke nuėjo petys petin ilgesnį nei 50 metų kelią, susilaukė keturių vaikų. Apie dešimtmetį kunigavęs nedideliuose Rytprūsių miesteliuose,

brandžiausius metus atidavė Kionigsbergo Lyvenikės bažnyčiai (Löbenicht / Lyvenikė – viena iš trijų pagrindinių miesto dalių, greta Senamiečio ir Knypavos). Tarnystę (ir gyvenimo kelią) baigė Hamburge.

Jaunystėje Linckas, savanoriu išėjęs į Pirmojo pasaulinio karo frontą, 1915 m. pateko į rusų nelaisvę. Krasnojarske jam, galima sakyti, pasisekė – Raudonajam Kryžiui tarpininkaujant, paskirtas karo kape-lionu, laikė pamaldas, teikė sakramentus kitiems belaisviams, tarp kurių buvo nemažai evangelikų, bei ištremtiems rytprūsiečiams (iš šio liuteroniško krašto rusų kareiviai „išsivarė“ nemažai gyventojų, šią sunkią dalį patyrė ir Martynas Jankus su šeima). Jaunasis kunigas lageryje lankė rusų kalbos kursus. Beje, Hugo su likimo broliais buvo ne šiaip paleisti iš nelaisvės – Rusijoje kilus revoliucinei suirutei, raudoniesiems mušantis su baltaisiais, dažnųsų ir Sibiro miestuose, ir lageriuose būdavo neaišku, kas valdžioje. Linckui pavyko ne tik pasprukti iš lagerio, bet ir įsimaišyti tarp civilių – lietuvių, latvių, lenkų ir kitų – tremtinių, kuriems grįžti namo buvo skirti traukiniai...

Dar keletą mėnesių jis priklausė Vokietijos Ypatin-gajam būriui, kuris Šiaurės Prancūzijoje ir Belgijoje

turėjo užtikrinti gatvių, geležinkelių, tiltų saugumą, o gruodžio 18-ąją grįžo į gimtąjį Kionigsbergą. Revoliucinis nusiteikimas reiškėsi ir čia – įsikūrė Darbininkų, Kareivių tarybos. Linckas tęsė karo sutrikdytą kunigystę, jam trūko tik oficialios ordinacijos – ceremonija įvyko gruodžio 28 d. Pirmoji parapija – vargingas Rytprūsių kampelis, apie 1200 gyventojų turintys Pupiai (Puppen) Mozūrijoje.

Jau sklandė JAV prezidento Woodrow Wilsono idėja apie tautų apsisprendimo teisę. 1919-ųjų pradžioje prasidėjo derybos Versalyje. 1920 m. birželį, kai Schröderiai iš Neumünsterio susiruošė į Pupius aplankyti savo pirmo anūko Gerharo, tarp „tikrosios“ Vokietijos ir Rytprūsių jau buvo įterptas „Lenkų koridorius“ (žemės, pagal Versalio sutartį priskirtos Lenkijai). 1920 m. liepos 11 d. Mozūrijos gyventojai sprendė, ar jungsis prie Lenkijos. Daugumos valia – likti Vokietijoje.

Pupiuose gimė antras Linckų sūnus Hermannas. 1922 m. šeima persikėlė į Vėluvą (Wehlau) – čia Hugo tapo Šv. Jokūbo bažnyčios antruoju kunigu: „5000 gyventojų turinti Vėluva jau yra tikras miestas“ (p. 56). Nors pokariu siautė infliacija, Vėluvoje praleistu 1922–1930 m. laikotarpiu šeima, pasak knygos autorės, nepatyrė didelių nepreteklių. Čia gimė Ingeborga ir jaunylis Rolandas. Hugo ėmėsi vadovauti evangeliškomis vyrų ir jaunimo draugijoms. Vasaromis šeima mėgėdavosi pajūrio malonumais Palmininkuose (Palmincken, dabar Jantarnoje).

Hugo (ir visos šeimos) svajonė išsipildė, atsiradus galimybei grįžti į gimtąjį Kionigsbergą, – 1930 m. jis priimtas tarnystei į Šv. Barboros bažnyčią Lyvenikėje. Bažnyčia barokinė, atstatyta po gaisro vietoj ankstesnės, pastatytos XVIII a. viduryje.

Vokietijoje 1933-iaisiais į valdžią atėjus Hitleriui, Rytprūsiuose irgi įsigalėjo nacionalsocializmas. Kunigai jau nebegalėjo likti „anapus politikos“. Pradiniu laikotarpiu dar turėta vilties, kad bus galima „sutarti“ su NSDAP gauleiteriu Erichu Kochu. Kebliais atvejais iš tikrųjų būdavo kreipiamasi užtarimo į „Rytprūsių oberprezidentą“, antai kunigas Linckas prašė leidimo sutuokti trečio vaiko besilaukiančią „mišrią“ porą (tėvas čigonas) ir jį gavo.

Vis dėlto visuomenės priešprieša – ir politinė, ir religinė – ryškėjo. Senajam Testamentui kertantis su arijų viršenybės doktrina, „iš aukščiau“ nurodyta jo atsižadėti. Kionigsberge prieš 1933 m. kovo 5 d. reichstago rinkimus apsilankė Hitleris, jo kalboje, per radiją transliuotoje visai Vokietijai, jau buvo koduotas selektyvus požiūris į krikščionišką mokymą: „*Mes visi didžiujamės, kad maloninga Dievo pagalba vėl tapome tikrais vokiečiais!*“ (p. 69). Arijiško grynumo kriterijų imta taikyti ir kunigams – ne vienas prarado tarnybą, buvo persekiojamas. Kai 1933 m. spalį įsisteigė Kunigų gelbėjimo sąjunga (*Pfarrernotbund*), vadovaujama Martino Niemöllerio, Linckas neliko nuošaly. Vienas iš pasiūlytųjų nacių diktatui Bažnyčios sferoje iniciatorių, ideologų buvo Dietrichas Bonhöfferis, 1943 m. įkalinamas, o 1945 m. balandžio 9 d. pakartas.

Kunigų gelbėjimo sąjunga 1934 m. sausį surengė pirmąjį „Išpažinimo sinodą“. O rugsėjo 13 d., dalyvaujant daugiau kaip 1200 kunigų ir parapijiečių, oficialiai atsiskyrė nuo „Reicho bažnyčios“, buvo įkurta Biblijos mokymu, tradiciniais krikščionybės principais besivadovaujanti Išpažįstančioji bažnyčia (*Bekennende Kirche*). Šis sinodas į Bažnyčios istoriją įėjo paradoksalium Kaulų sinodo vardu, mat vyko Kaulų gatvėje (*Knochenstrasse*).

Linckas tapo aktyviu Išpažįstančiosios bažnyčios nariu, skelbėju. Lyvenikės parapijiečiai 1934-ųjų pabaigoje priėmė rizikingą sprendimą – būti opozicija režimui (bent jau bažnytinėje sferoje). „*Nuo dabar iki bažnyčios sugriovimo bombardavimų naktį 1944 m. rugpjūčio 30 d. Lyvenikės Šv. Barboros bažnyčia bus didžiausia Išpažįstančiosios bažnyčios Rytprūsiuose šventovė*“ (p. 88). Per Maldos savaitę 1935 m. sausį čia susirinko 1200–1400 tikinčiųjų, o Pilies bažnyčioje – apie šimtą vokiečių krikščionių, – pažymi laiške Maria.

Išpažįstančiajai bažnyčiai priklausė garbingi (ir kilmingi) rytprūsiečiai. Štai grafas Hansas von Lehnendorffas, Įsručio (Instenburg) gydytojas, netgi tapo šios bažnyčios žemesnio rango dvasininku (*Hilfprediger*), o bandomąjį pamokslą sakė Lyvenikės bažnyčioje. Išpažįstančiosios bažnyčios pusėn jis patraukė ir savo pusbrolių Heinrichą Lehndorffą-Steinortą, istorijon įe-

jusį dėl rengto pasikėsimo į Hitlerį. Nuteistas kaip „išdavikas“, grafas 1944 m. liepos 20 d. buvo pakartas.

Išpažįstančiosios bažnyčios naciai tarsi ir nedraudė. Tačiau aktyviuosius kunigus budriai stebėjo – štai ir Linckai iš pašalinių garsų suprato, kad jų pokalbių telefonu klausomasi. „Svečiai“ lankydavosi ir pamaldose, per pamokslus kažką žymėdavosi (Linckas neišken-tė nepatampęs liūto už ūsų, iš sakyklos tarė: „Šį sakinį pakartosiu darkart, kad visi, norintys užsirašyti, galėtų tiksliai pažodžiui pasižymėti“).

1935 m. Hitleris panaikino Reicho vyskupo pareigybę, bet įsteigė Reicho ministeriją Bažnyčios reikalams. Jam pavyko suskaldyti Išpažįstančiosios bažnyčios vienybę – dalis „atskalūnų“ pripažino ministerijos valdžią. Bet kunigas Linckas vėl tarp opozicionierių – Hitlerį laikydamas Antikristu, atmetė jo pretenzijas reguliuoti bažnytinį gyvenimą.

Gestapas aktyvistus nuolat „pasikviesdavo“, kuriam laikui įkišdavo į kalėjimą. Linckas, daug kartų kviestas pasikalbėti, kalėjime praleisdavo kartais valandas, kartais paras. Šeima skaičiavo tuos iškvietimus, 1937 m. gegužę įvyko 24-asis... O „jubiliejinį“, 25-ąjį, vizitą kunigas iki gyvenimo pabaigos prisimin-davo kaip gėdos ženklą – gavęs kario garbės žodį, kad nebus imamasi jokių represijų, jis įvardijo vieną iš savo bendražygių, kunigą Schmidą, dalyvavusį bažnytinių opozicionierių pasitarime Berlyne. Buvo priverstas net kartu su gestapininkais nuvykti į jo namus. Schmidą suėmė, įkalino, Lincką paleido namo... Regis, tą vienintelį kartą kunigas kluptelėjo. Bet netrukus jis ir vėl „pakviečiamas“ – šįkart ne tik „kalbinamas“, bet ir uždaromas į kalėjimą trim savaitėms.

1937 m. rudenį prasidėjo suėmimai: „Netrukus ketvirtadalis rytprūsiečių kunigų atsidūrė kalėjime“ (p. 110). Nuo lapkričio pabaigos iki gruodžio 4 d. ir Linckui teko pasėdėti. Po to kartu su juo paleista nemažai kunigų, regis, suveikė vieno generolo nusiųsta telegrama, perspėjanti vermachto vadovybę, kad Rytprūsių gyventojai labai sunerimę dėl 80 kunigų suėmimo.

Daugelis Kionigsbergo žydų jau nuo 1933 m. skubėjo emigruoti, vis dėlto ši bendruomenė buvo dar gana gausi. Linckus (suprantama, ne vien juos) sukretė po-

gromas 1938 m. lapkričio 10-osios naktį. Maria laiške seseriai baisėdamasi rašė apie padegtas sinagogas, apiplėštas parduotuves...

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, į frontą pašaukta nemažai kunigų. Penktą dešimtį baigiantis Linckas tos prievolės išvengė (beje, autorė pažymi, kad kategoriškai neigiamai fiurerį vertinęs Hugo, vermachtu ir jo karininkais pasitikėjo).

Karas, ypač 1941 m., Vokietijai nutraukus „draugystę“ su SSRS, buvo jaučiamas ir užfrontėje – ribojamos maisto normos, mokyklose bei kitur įkurdinamos karo ligoninės. Priverstinai atgabenama „darbo rekrutu“ iš Sovietų Sąjungos, kitų rytinių kraštų. Linckas leido jiems savo pamaldas rengti Lyvenikės bažnyčioje.

Šeima ir šią liepą atostogavo Kuršių nerijoje, išsiuomoję žvejų namelį Preiloje. Įdėta nuotrauka, kurioje matome nejauną porą, arkliau kinkytą vežimą vadelioja vyras. Paaiškinta: Hugo Linckas sutiko žmoną Nidos garlaivių priepilaukoje, dabar abu vyksta į vasarvietę Preiloje. „Nidą su Blodės viešbučiu kaip traukos centru tais metais vasaroti rinkosi režimui oponuojanti inteligentija ne tik iš Kionigsbergo“ (p. 130).

1943-ųjų liepą Maria ir Hugo šventė sidabrinės vestuves – nors ir iškilmingai (pradedant šventinėmis pamaldomis), vargu ar labai džiaugsmingai. Jau tvyrojo nuojauta, kad karas pralaimėtas, o visa šeima, ko gero, paskutinįkart yra kartu. Visas šešetas nusifotografuoja – Gerhardas, įgijęs jūrų karininko laipsnį ir paskirtas į povandeninį laivą, leitenantas Hermannas, abu gavę atostogų, jaunėlis Rolandas, išleistas iš darbo prievolės Liepojos kariniame uoste, studentė Ingė, atvykusi iš Tiubingeno, ir abu tėvai.

1944 m. kovą sūnus Gerhardas žuvo, kai jo vadovaujamas povandeninis laivas buvo apgadintas ir nuskendo per pratybas. Hermannas liepos 9 d. oficialiai paskelbtas dingusiu. Ilgą laiką šeima tuo ir guodėsi, ir dėl to kankinosi, kol sužinojo – žuvęs.

Baigiantis 1944 m. rugpjūčiui, Kionigsbergas tapo taikiniu – miestą bombardavo britų karo lėktuvai. Lyvenikė liepsnoja, bažnyčia apgriauta, Linckų namai irgi virtę griuvėsiais. Iš degančio miesto gyvieji bėga, kiek nugriebę mantos, minių minios plūsta Priegliaus

link – prie upės lengviau kvėpuoti, orą persmelkus gaisrų dūmams...

Linckai įsikuria Lypo parapijos namuose – tai šeimos prieglobstis ir kunigo tarnystės vieta. „*Ir dabar – jau sekmadienis, rugsėjo 3-iosios vakaras, – mes čia, kunigo namuose, tarp beveik 150 000 benamių geriausioj padėty, kadangi gražiuose jaukiuose namuose, galima sakyti, kaip ponai gyvename, o aš turiu darbą*“ (p. 149). Beje, Lype buvo slapstomas ir žydas išgalvota pavarde Pohlis.

Vasaros pabaigoje, rusų frontui nenumaldomai artėjant, Parapijos namus užtvindė pabėgėliai iš Tilžės ir Klaipėdos krašto. „*1944 m. spalio 21 d. šiauriau Romintės girios Raudonoji armija pralaužia frontą jau ir Rytprūsių žemėje*“ (p. 152). Apie sadistišką raudonarmiečių siautėjimą Nemirsetoje (Nemmersdorf) esame nemažai girdėję, nekeista, kad rytprūsiečiai nebepuoselėjo vilčių apie „civilizuotą“ rusų kareivių elgesį su civiliais. Ir iš Kionigsbergo, ir iš kitų krašto vietų žmonės skubėjo trauktis – kol kas dar „nelegaliai“, negavę įsakymo evakuotis. Bet Linckai bėgti neketino – Maria, gavusi leidimą, lapkričio pradžioje aplankė artimuosius Plione, bet lapkričio viduryje, aprūpinta šiokiomis tokiomis rūbų ir maisto atsargomis, grįžo į Kionigsbergą. Beje, jo gyventojams ilgą laiką neleista evakuotis – 1945 m. sausio 21 d. miestas paskelbtas „tvirtove“, kurią privaloma ginti. Bet Reicho pralaimėjimas, kariuomenei traukiantis iš visų rytinių „tvirtovių“, jau tapo akivaizdus, žmonės įvairiais keliais (žinome, kokia tragiška laivo *Wihelm Gustloff* baigtis) traukėsi į Vokietijos gilumą.

Rytprūsius rusų armija blokavo jau 1945 m. pradžioje. Vis dėlto sausio 20 d. dar buvo galima išvykti iš Kionigsbergo traukiniais. Bet Linckai nesiveržė palikti pasmerkto miesto. Maria tik perdavė daiktų ir laišką, matyt, atsisveikino su vaikais ir kitais artimaisiais. Kunigas jautėsi įpareigotas neapleisti savo parapijiečių, nes nemaža jų dalis nutarė laukti nugalėtojų, vildamiesi, kad su civiliais nekariaujama.

Kionigsberge suirutė didėjo – pabėgėliai veržėsi į traukinius, nugabensiančius iki Piliavos (Pillau), iš kur vis dar plaukia laivai, nors jau yra apšaudomi. „*Iki*

1945 m. balandžio šimtai tūkstančių rytprūsiečių išsigelbėjo per Baltijos jūrą. Nuskendus keliems pabėgėlių laivams ir sužeistųjų transportui, žuvo daugiau kaip 20 000 žmonių“ (p. 163). O kai kuriuos traukinius rusų konvojus sustabdė Dancige ir privertė grįžti atgal... Pašto susisiekimas irgi strigo, kol visiškai nutrūko. Balandžio 2 d. Linckams atėjo paskutinis laiškas. Balandžio 4 d. kionigsbergiškiai paskutinįkart per „savo“ radiją klausėsi vermachto, jau priversto pripažinti pralaimėjimą, pranešimų... Tądien Hugo parašė laišką savo sūnui ir dukrai, prisakydamas rūpintis vienas kitu ir siųsdamas Dievo palaiminimą.

Balandžio 8-osios vakarą mieste jau sklandė žinia – rusas „prie vartų“. Žmonės namų languose iškabino baltas vėliavas (rankšluosčius). O 9-osios vakarą generalas Laschas kapituliavo, perleisdamas Kionigsbergą Raudonajai armijai.

Prasidėjo „kaliningradietiškas“ gyvenimas. Dalis Rytprūsių, kaip suplanuota jau 1944 m. liepą, atiteko Lenkijai. Autorė cituoja Lincko liudijimą, kaip nugalėtojai įsitvirtino Kionigsberge: „*Civiliai iš savo butų išvaryti – kai nėra gyventojų, plėšti patogiau [...] suvarytos didžiulės jų kolonos privalėjo daryti ilgus, neretai savaitėmis trunkančius žygius per karo sugriautas apylinkes*“ (p. 170). Ir į Lypo kleboniją prisistatė kareiviai, reikalavo, kad kunigas atiduotų ne tik savo laikrodį, bet ir „bažnyčios auksą“. Linckas sidabrinis altoriaus indus atidavė, bet vertingiausias daiktus jau buvo paslėpęs. „*Lypiečiams pasisekė – jų kolona aplink miestą varyta tik vieną dieną*“ (p. 170). Žmonės jokio maisto negaudavo, gėrė balų vandenį, miegodavo geriausiu atveju daržinėse, dažniau – ant išalusios žemės. Išsekusius ir nepaeinančius nušaudavo. Naktimis rusų sargybiniai prievartaudavo moteris ne tik nusivedę nuošaliau, bet ir kitų akivaizdoje... Linckas savo žmoną nuo to siaubo išgelbėjo, rusiškai slebizuodamas: „*Moi matka bolnoi*“ – juk negali žinoti, gal serga kokia baisiai užkrečiama liga...

Lypiečių kolonos vyrai netrukus buvo atskirti nuo moterų – joms leista grįžti į namus, o vyrai internuoti. Linckas atsidūrė Rothenšteino, Kionigsbergo priemiesčio, lageryje. Į buvusių kareivinių baraką sugrūdo

daugiau kaip tūkstantį vyrų. Alkio ir troškulio kamuojami, miegodavo ant šaltų betoninių grindų, naktimis būdavo tardomi – siekta išsiaiškinti, kas priklausė nacionalsocialistų partijai. Nors „kulto apeigos“ griežtai uždraustos, Linckas stengėsi internuotųjų dvasių sustiprinti ryto ir vakaro maldomis... Lypo klebonijoje Maria Linck ir dar keletas moterų (seserys diakonės ir kt.) gyveno nuolatinės užpuolimų, prievartavimų grėsmės sąlygomis. Nebuvo elektros, vandens, dujų...

Kunigas iš lagerio paleistas gegužės pradžioje. Atšilus orams, situacija Kionigsberge dar pablogėjo – mirštama masiškai, nepalaidotų irgi nemažai, tvyro lavonų tvaikas, šmirinėja nusipenėjusios žiurkės... Maria savo noru lankė sergančias, išprievartautas, sugniuždytas moteris. Pagaliau naujoji valdžia įteisino tą savanorys-tę kaip darbą – reikėjo chloruoti lavonus ir apie juos pranešti. Nuo 1945 m. gegužės 19 d. Marijai paskirta ir išganingoji duonos kortelė, kasdieninė 400 g porcija.

Iš lagerio grįžęs kunigas sukvietė išblaškytą bendruomenę į pamaldas Lypo klebonijoje. Būdamas vokiškos (ir liuteroniškos) tvarkos žmogus, Linckas prisistatė naujosios valdžios įgaliotiniams į 3-iojo rajono, kuriam priklausė Lypas, komendantūrą. Vyr. leitenento Lukjanovo prašė oficialaus leidimo laikyti pamaldas, atlikti kitas kunigo pareigas. Leidimą gavo, bet duonos kortelė jam paskirta kaip... duobkasiui (Lype – ir gatvėse, ir namuose – nepalaidotų lavonų netrūksta). Linckas subūrė nedidelę laidojimo komandą. Duoną, kurią užsidirbdavo, įstengė valgyti tik pakaitintą ant krosnies – ji buvo vandeninga, su mašininės alyvos prieskoniu.

Baigiantis 1945 m. dirbantiems asmenims imta mokėti ir šiokių tokių atlyginimą, už kurių juodojoje rinkoje buvo galima nusipirkti maisto produktų. Bet atsirado kitų bėdų – Maria susirgo šiltine, Hugo dėl distrofijos užpuolė votys (karbunkulai). Ligoninėje, nuo seno turinčioje „Gailistingumo“ vardą, jį operavo grafas Hansas Lehndorfas, senas pažįstamas iš „Bažnyčios kovos“ laikų, sutiktas ir Rothenšteino lageryje. Beje, Lehndorfas, išgirdęs, kad yra „išaiškintas“ kaip šnipas, tad jo laukia kalėjimas ir Sibiras, pabėgo į pietinę Rytprūsių dalį, priskirtą Lenkijai (savo žygį aprašė „Rytprūsiška-

me dienoraštyje“ (*Ostpreussischen Tagebuch*).

Lincko suburtoji laidojimo komanda 1945 m. gruodžio pradžioje smarkiai karščiuojanti kunigą laidotuvių ratukais vėl nugabeno į ligoninę. Bet jis atsistojo ant kojų ir per Kalėdas lankė palatas, meldėsi su ligoniais. Sausio pabaigoje vėl grįžo į „tarnybą“. Laidojimo komanda buvo paleista 1946 m. vasarį.

Į Kionigsbergą atvykdavo vis daugiau žmonių iš plačiosios Sovietų Sąjungos. „1946 m. gegužės pabaigoje, prieš pat civilinei valdžiai pakeičiant karinę, Kionigsberge buvo 45 120 vokiečių ir 41 029 sovietinių piliečių“ (p. 175). Vietiniai gyventojai daugiausia glaudėsi griuvėsiuose, rūsiuose. Linckai vis dar privilegijuoti – nors iš klebonijos turėjo išsikelti, nes čia numatyta steigti vaikų darželį, bet gavo kambarį Parapijos namuose. Šalia buvo nemažas daržas, kur augino bulves, kitas daržoves.

Bet mirčių iš bado nemažėjo. Šunys, katės, varnos tapo maistu... Pasitaikė kanibalizmo atvejų. Sklandė gandai, kad susibūrusi gauja, kuri užmušinėja žmones, o mėsą pardavinėja juodojoje rinkoje...

Iš dvylikos liuteronų kunigų 1946 m. vasarį septyni jau buvo mirę iš bado, du dingę be žinios... Linckas, šiaip taip patekęs pas NKVD šefą Rudakovą, reikalavo ieškoti dingusių kolegų. Dvi dienas kartu su karininkais važinėjo po galimas pražuvėlių buvimo vietas, bet veltui. Apiplėšimai su nužudymais nebuvo retenybė, kūnus pradanginti irgi nesunku...

Kunigai bendruomenės vadovu išsirinko Lincką, jau užmezgusį kontaktus su rusų vadovybe, įgijusį šiokių tokių jos pasitikėjimą. Hugo pastangomis miesto komendantas bažnyčios tarnautojams skyrė duonos korteles, vėliau jos taps bendresnėmis maisto kortelėmis. Lincko užduotis – kas mėnesį jas parūpinti ir išdalyti saviškiams. „Kad gautų įvairių tarnautojų antspaudą, jis per dieną turėdavo suvaikščioti iki 35 kilometrų“ (p. 184). Kaliningrado sričiai jau buvo paskirtas SSRS Religijos reikalų ministerijos įgaliotinis, kurio biuras įsikūrė buvusiam banke.

1946 m. balandį atsinaujino pašto ryšys su Vokietija. Maria skubėjo rašyti laiškėlių dukrai, sveikindama su gimtadieniu. Gegužės 26 d. Linckai pradeda

laišką džiugiais kreipiniais: „*Vaikai! Geroji Mama! Jūs, visi mylimieji!*“ Atskirtuosius guodė bent jau laiškai, gana reguliariai kursuojantys tarp Holšteino ir Kionigsbergo (nuo 1946 m. liepos 4 d. – Kaliningrado). Abu vaikai gyveno pas giminaičius Plione. Atsakymo į laiškus tekdavo laukti šešias aštuonias savaites, mat cenzoriai, kaipgi be jų, sėdėjo Maskvoje. Užsimezgė bent šiokie tokie ryšiai ir su Vokietijos Liuteronų bažnyčia.

Nuo 1946 m. vasaros Linckas lankė ir tolimesnes Sembos parapijas, pavyzdžiui, buvusią Cimerbūdą (Zimmerbude), – beje, senuosius pavadinimus jau pakeitė rusiški. Tolimą kelią, kokius 32 km, dažnai įveikdavo pėsčiomis, džiaugėsi, jei pavėžėdavo koks sunkvežimis. Įprastu jo „misionierystės“ tikslu tapo už 80 km esanti Gilija (Gilde), kaimas prie Kuršių marių, pagrindinė jo „gatvė“ – Gilijos upė. Lincką laišku pasikvietė, matyt, raštingas ir dievobaimingas žvejas Buskys (Buskies), vietiniam kunigui mirus, pats ėmęs rengti konfirmantus. Linckas, tai pavėžėtas, tai pėsčiomis, įveikdavo tolimą kelią, ne tik varginantį, bet ir pavojingą, nes kunigas kartą buvo užpultas, apiplėštas. Dėkingi gilijiškiai išlydėdavo jį ne tuščiomis – išbadėjusius namiškius Hugo nudžiugindavo žuvimi, daržovėmis.

Įdomu, kad kai kada Linckai ir mažoji Lypo bendruomenė šventes švėsdavo bent jau su sąlygine prabanga. Štai kunigui 1946 m. gruodžio pabaigoje vėl iškeliavus į Giliją, Naujųjų metų vakarą Maria praleido su seserimi (diakone) Berta – jos „*geria kavą, valgo aguonų tortuką, kurį nusipirko juodojoje rinkoje, galiausiai net atsidaro šampano butelį*“ (p. 203). Deja, ši Hugo kelionė vos nesibaigė mirtimi – sušalęs, belaukdamas žadėto, bet vėluojančio sunkvežimio, išalusi keltu persikelti negalėjo (mūsų literatūroje jis vadinamas „Pričgrabe“ (*Friedrichsgraben*) – tai laivuojamas perkasas palei Kuršių neriją). Pernakvojęs keltininko namelyje, kitądien 15 km iki Gilijos nuėjo pėsčias, sekmadienį laikė pamaldas, popiet su mokytoju Pugeliu (Pugellies) dar užšalusia Gilijos upe pasiekė Kuršių marias. Smarkiai karščiudamas, atgulė į lovą. Padiktavo laišką

žmonai, bet ši gavo jį tik po trijų savaitių. Visą tą laiką kankino nežinia – juk laukė grįžtančio sausio 3 d. „*Kai Maria sausio 22 d. pasirodė prie ligonio, Hugo pasakė, kad tai viena gražiausių jų santuokos dienų*“ (p. 205). Maria liko vyrą slaugyti, kaimo žmonės irgi stengėsi pagelbėti kaip įmanydami. Atsigavo tik po penkių savaitių, į Kionigsbergą grįžo kovo 8 d. Bažnyčios tarnautojai jo laukė ne tik iš simpatijos – tas savaites jie kentė badą be maisto kortelių. Paskutinįkart į Giliją Linckas nuvyko 1948 m. vasarį.

Kionigsbergiečiai vis dar vylėsi išvykti Vokietijon. Netrukus ši galimybė buvo patvirtinta aukščiausiu lygiu. 1947 m. kovo 20 d., kaip tik per savo gimtadienį, Linckas iškviečiamas pas įgaliotinį Religijos reikalams, kur pasitaikė proga išsamiai pasikalbėti su atvykėliu iš Maskvos Vratšovu. Hugo laiške svainiui pranešė: „*Tada į mano klausimą Vratšovas atsakė – tai Stalino valia, kad kiekvienas norintis galėtų išvykti*“ (p. 208). Deja, tas pokalbis Linckui atsirūgo – lig tol draugiškus santykius su juo palaikiusi vietinė valdžia ir NKVD staiga pakeitė toną.

Pirmiems laimingiesiems išvykus, Linckai irgi nebedvejoja, pateikia prašymą, nusifotografuoja leidimams. Kionigsbergiečiams, karštligiškai skubantiems palikti savą-svetimą miestą, rūpi konkretūs klausimai: ką leidžiama pasiimti į kelionę? Ar Biblijas ir giesmynus galima? Tuo klausimu Linckas kreipėsi į saugumo šefą Rudakovą, kuris staiga ėmė tyčiotis: „*Fašistas!*“ Linckas priminė, kad visiems norintiems leido išvykti pats Stalinas, bet enkavėdistas atšovė, kad tai netiesa, jis žino, nes Kremliuje nekart lankėsi. Galiausiai pagrasino, kad Linckas iš čia išvyks pats paskutinis. „*Per šiuos trejetą metų žmona dar nebuvo mačiusi manęs tokio prislėgto, koks bejėgiškumas apėmė po šio pokalbio*“ (p. 210). Vis dėlto jie rengėsi kelionei – Maria juodojoje rinkoje pardavė dar išlikusius daiktelius.

Lypo parapijos namuose NKVD ir milicija surengė kratą – kuitėsi po visus kambarius, pirmiausia ieškodami užrašų, kurių kunigas turėjo nemažai. Viską sunumeravę, pasiėmė, pažadėję, kad grąžins. Šįkart suėmė seserį Bertą, mat rado dainą „Namo į Reichą“

(*Heim ins Reich*). Po dviejų savaitių, 1947 m. liepos 11 d., į NKVD iškvieštas kunigas buvo uždarytas „saulėje“, kur sugrūsta gal 50 „įtariamųjų“. Pasisekė, kad įkalintas trumpam.

1947-ųjų vasarą nutrūkęs vokiečių „išgabenimas“ iš Kaliningrado rudenio vėl atsinaujino – pirmas naujos bangos traukinys išvyko spalio 22 d. Linckas keletą kartų lankėsi pas savo „viršininką“, Religijos reikalų įgaliotinį, įrodinėdamas, kad jo parapijiečiai išvyksta, todėl abu su žmona norėtų vykti kartu. Lapkričio 28 d. vakare Linckai pagaliau sulaukė nurodymo prisistatyti į išvykstančiųjų surinkimo vietą – lignonę, mat kitą dieną važiuos būtent „bažnytininkų“ traukinys. „*Ir štai nakties tyloje kartu su žmona traukėme gatve, atsisveikindami su tėviške*“ (p. 222).

Lignonėje pernakvoję, rytą Linckai laukė sunkvežimio, kuris nuves į stotį, bet netrukus sužinojo, atseit „*neužteko išvykimo leidimų*“. Prislėgti grįžo į Lypą... Maria puolė į neviltį, Hugo pasinėrė į darbus.

Knygoje yra ir liudijimų apie badaujančių kionigsbergiečių „reidus“ į Lietuvą. Štai per paskutines Kalėdas gimtajame mieste kunigas sulaukė buvusio savo konfirmanto dovanų – jis įteikė pakiukius, matyt, nedidelius, žirnių ir miltų. Mat su tėvu lankėsi Lietuvoje, parsigabeno maisto... Kunigas būdavo ir pietų kviečiamas pas parapijiečius, išgalinčius pasidalyti tuo, ką parsivežė iš Lietuvos, jau irgi sovietinės.

1948 m. kovo 2 d. Hugo parašė vaikams paskutinį laišką iš Kaliningrado. Kovo 17 d. vakare milicininkas įteikė Linckams išvykimo dokumentus. Susipaikuoti ne tik asmeninius daiktus jie turėjo per vieną dieną. Kunigas iš slėptuvės ištraukė kadaise nuo plėšikautojų paslėptas bažnyčios vertybes – 1633 m. knygą *Repetitio Corporis Doctrinare* su odiniais viršeliais, tos knygos vėlesnio leidimo sidabrinis apkaustus, bažnytinę sidabro dėžutę. Nors rizikavo, ryžosi tas vertybes išgabenti, kad išsaugotų savai Bažnyčiai. 19 d. rytą Linckai jau stovėjo ilgoje eilėje prie bagažo kontrolės. Kunigui pasisekė – pareigūnas iškratė jį paviršutiniškai, bet praėjusiems kontrolę Linckams staiga liepė palaukti. Pasirodo, traukinys vis dar stovi dėl komiškai paradoksaliaus priežasties – iki nu-

matytų 2000 išvykstančiųjų trūksta 200 žmonių... Trūkumas skubiai užpildytas, iš „Gailestingumo“ lignoninės paėmus sveikesnius pacientus ir seseris diakones. Po kurio laiko iš visų 50 vagonų keleiviai buvo išlaipinti, milicija, pasišviesdama žibintuvėliais, šniukštinėjo, ar nėra pasislėpusių bėglių rusų... Jau vidurnaktį visus vėl sulaipino, vagonų durys užsisklendė, traukinys pajudėjo. „*Iš visos Kionigsbergo srities nuo 1947 m. rudens iki 1948 m. lapkričio išvežta 100 000 rytprūsiečių*“ (p. 235).

Po poros dienų paskutinio vagono keleiviai tamsoje išgirdo balsą: „*Šiandien sekmadienis, aš esu kunigas Linckas, norėčiau su jumis pasimelsti*“ (p. 232).

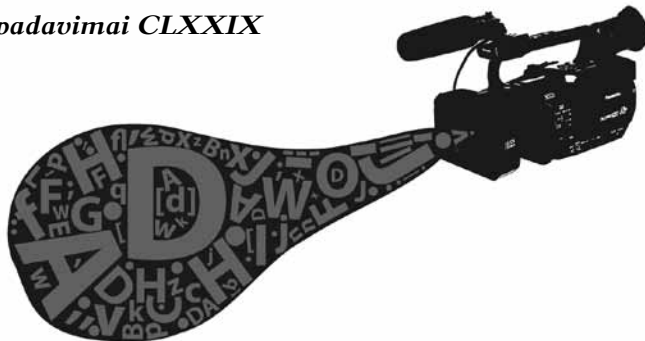
Kovo 26-ąją, po septynių kelionės dienų, pirmas sustojimas Vokietijoje, Vakarų Pomeranijos Pasevalko mieste. Leidžiama išlipti iš vagonų, nors ir saugo, kad atvykėliai neišsibėgiotų. Galima net nueiti į tualetą, šiek tiek apsiprausti. Raudonojo Kryžiaus seserys pavaišina kava. Traukinys dar darda Tiuringijos link. Meiningene keleiviai paskirstomi po įvairius karantino lagerius. „Dipukams“ (*Displaced Persons*) paskirti ir buvę šaulių namai; jų salėje Linckai įkurdinami su dar 18 bendrakeleivių. Maria jau gali parašyti mamai, kitiems artimiesiems laišką su džiugia žinia: „*Na pagaliau esame Vokietijoje!*“ (p. 236).

Niekam neleidžiama atvykėlių lankyti. Numatytas karantino terminas pratęsimas – ištrūkti iš „zonos“ pavyko tik gegužės 3-iąją: „*Anapus anglių šlagbaumo galiausiai žmones, trejetą metų gyvenusius baimėje ir skurde, užliejo saugumo jausmas, per pamaldas visi dėkojo Dievui už malonę*“ (p. 242).

Traukinys Linckus nugabeno į Hamburgą – dar kai gyveno Kaliningrade, laiškuose tvirtinta, kad kunigas čia laukiamas, tačiau nerimavo, ar nebus paliktas sovietų zonoje. Gegužės 4 d. vakare Hamburgo stotyje po trejų su puse nesimatymo metų juos pasitiko dukra Ingeborga ir sūnus Rolandas.

Paskutinį skyrių (prieš Epilogą) autorė įvardija „Antrasis gyvenimas“. Tačiau tai jau kita istorija... Beje, išsaugotu Lyvenikės „lobiu“ – senosiomis knygomis, sidabro indais – galima, pasak knygos autorės, pasigrožėti Liuneburgo Rytprusių krašto muziejuje. ■

NAMŲ AREŠTAS 2

Nuotoliniu būdu veikiantis mano būrimo salonas *Dura necessità* netikėtai sulaukė kaukėto pirštinėto įsibrovėlio kūnišku pavidalu. Pažeisdamas konspiraciją ir deramą saviizoliaciją atvyko pats svajonių humoristas Juozapas, nešinas plakatu „Tarantinas įveiks karantiną“. Pasigyrė, kad tai iniciatyva iš apačios, – jis asmeniškai pakvietė Holivudo numylėtinį atvykti į Lietuvą, kur kultinį filmą „Niekas nenorėjo mirti“ savo rankomis perdirbtų į oscarinį. Quentinas jau pasipustė padus ir ketina teleportuotis, nusprendęs nutūpti Raganų kalne.

„Negarbingi šunsnukiai“, – diagnozavo Tarantinas, užmetęs akį į mikroskopą, kuriais dabar pasikliaujama net labiau negu horoskopais, ir išvydęs nekuklų būrelį kraujo ištroškusių koronavirusų. Tada, kruočiai nusiplovęs rankas, ėmė žiovaudamas skaityti būsimo perdirbinio scenarijų. Netrukus gyvai susidomėjo, sužinojęs, kad kolūkio pirmininką vaidins pats Ramūnas K. Žinoma, jis, kad nebūtų nušautas, kaip atsitiko Donatui B., vilkės neperšaujamą liemenę ir su Velnio nuotaka po pažastim (puikus būsimas Agnės Š. vaidmuo!) sieks antros kadencijos, nors opozicinis Gabrieliūs įtaria jį visokiausiais piktais kėslais.

Filmavimas bus tikrai nelengvas, nes ilgesniam laikui užsitarę tarp keturių sienų virsta net ažuolai. Antai jau sklando gandas, kad įpratęs plačiai (po Briuselį) ir aukštai (po padanges) skrajoti nušalintasis prezidentas, europarlamentaras, žmogus, artimas imperatoriui (paties Putino kviestas virš Maskvos raityti pavojingą mirties kilpas), vos nutūpęs ant žemės, po ilgesnio namų arešto staiga palūžo – prikūlė žmoną ir atgulė į ligoninę, nors turėtų būti lyg ir atvirkščiai...

Kiti, mažesnio kalibro politikai, irgi nevensia nusikalstamos veiklos. Štai Aušrinė Armonaitė, panašu, įjunko į narkotines medžiagas, nes viliojančiai liberaliai merkia akį ir gudriai klausia: „Kaip atrodytų Lietuva, kurioje legali kanapė?“ Savo ruožtu Veryga nesiliauja neleistiniais būdais gąsdinęs ir prievartavęs medikų, o Skvernelis, iš nežinia kur prasimanęs keletą papildomų milijardų, griebėsi korupcijos – gelbsti vien stambiuosius raguočius, t. y. užsimaskavusius piniguočius. Seimo nariai nesiskubina jo korupcinės veiklos užkardyti, nes labiau yra susirūpinę, kaip žiauriai karantinas pakoregavo jų grožio procedūrų planus.

Kol Lietuvoje užsiimama visokiais niekais, įžvalgūs ukrainiečiai suėmė patį Šaitanovą!!! Šis generolas buvo dvigubas agentas ir dirbo Rusijos saugumui, bet neabejojama, kad kasinėjant valstybės daržą bus rasta ir daugiau kurmių.

Tačiau pasitaiko ne tik didvyriškų, bet ir tragikomiškų istorijų. Į Šiaurės Korėją koronavirusas nė nosies nekyštelėjo, bet pasiligojo pats Kim Jong Unas! O iš Vokietijos pabėgus tūkstančiams Rytų europiečių, ekonomika ėmė taip smarkiai buksuoti, kad svarstoma įvesti 1000 eurų premiją „Pasilik čia!“ Akivaizdu, kad sienoms atsidarius, lietuviai išdums ten. O per klaidą pasilikusieji čia gyvens ne tik be grikių, bet ir be kavos bei bananų.

Teisingai sakoma, o nauji radiniai tą patvirtina, kad net neandertaliečiai buvo kur kas protingesni už mus... ■

Tiesiai iš filmavimo aikštelės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2020. 4 (664)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Edita DEGUTIENĖ. *Pandemic and the End of the World*. Judging from Lithuanian media it looks like people only care about coronavirus and figures of those who died and survived. These statistics is being supplied with more and more indifference. Meanwhile the government boasts how successfully it is fighting pandemics and timely brings medical equipment and items for personal protection and disinfection, though in reality there is a lack of them all. Another theme is economics, on how important is to revive big business. No one talks about the deeper roots of the present crisis. Neither official nor intellectuals don't talk. No one seems to care about the environment or climate any longer. And this is especially sad (page 2).

Michael W. MEHAFFY, Nikos A. SALINGAROS. *Design for a Living Planet. (An excerpt)* Translation of an excerpt from a book that offers a new perspective of understanding architectural design in the age of sustainability and concerns about climate issues. The authors present a scientific approach toward urbanism and architecture, rejecting the practice that came into being due to modernist ideology. This is a challenge to designers and communities that care about the future of design on our planet. Continued from issue no 3 (page 6).

Anna-Karin SELBERG. *The Contemporary Art of Lying*. It is not by lying, but by being caught lying, that the politician of today can claim to be challenging the status quo. Why the modern political lie, as defined by Hannah Arendt, now functions only as a deconstruction of itself (page 11).

„Feeling for Lithuanian Language Vanishes Rapidly“. Italian Linguist Stefan M. LANZA is interviewed by Mindaugas PELECKIS (page 15).

Diana BUČIŪTĖ. *An Open Letter to Aurelija Leonavičienė*. Reply to the article Dangers of Linear Translation published in *Kultūros barai*. 2020, no 3 (page 17).

Redas DIRŽYS, Kęstutis ŠAPOKA. *The Privileges, Poverty and Additional Charm of Association of Art Criticism. Polemical Notes* (page 20).

Markas PETUCHAUSKAS. *I Work On One Performance All Life Long*. Theater critic discusses some lesser known or almost unknown theater productions of a young director Eimuntas Nekrošius. Moreover, they were seen

by older generation of people. Not so much time has passed since the death of the theater genius. Are his miracles created on stage already history (page 29)

The Freedom of the Novel. An interview with Javier CERCAS. The novel enjoys a freedom that no other literary genre enjoys. This is a privilege, and perhaps also a guarantee of its sustainability, on condition that we know how to make the most of that freedom. The novelist Javier Cercas talks history and fiction, and his influences in the Spanish language tradition (page 34).

Gediminas JANKAUSKAS. *The Emperor of Japanese Cinema Akira Kurosawa*. It is paradoxical but the great master of Japanese film scene always felt lonely. Producers and politicians did not like him because instead of creating commercial movies and illustrating achievements of his country he was interested in the stories of those who were humiliated and disadvantaged (page 38).

You Cannot Change the World in Moment, Momentary are Only Accidents. Vilnius children and youth art school is phenomenon that started after the fall of Soviet regime almost three decades ago. Its founder and leader artist Jūratė STAUSKAITĖ talks to her former students. The first conversation is between her and artist Antanas ZABIELAVIČIUS (page 44).

James KENNAWAY. *Once More With Feeling. Medical thinking in the history of musical aesthetics*. New knowledge about the neurological effects of music coincides with revived musicological interest in the body. Does this mark a return to the Enlightenment view of music as a matter of the nervous system? A survey of modern musical aesthetics through the lens of medical history (page 52).

Irena BALČIŪNIENĖ. *About Bold and Scared Spirit of Vincas Mykolaitis-Putinas*. Polemical essay discussing the attitude of renowned Lithuanian prose writer and poet who was recently accused as collaborator of Soviet power. The author rejects such claims and provides arguments why these claims are wrong (page 60).

Witness Recalls. From the archives of Vytautas Landsbergis (page 67).

Virgilijus ČEPAITIS. *One Third of Life. From November 1991 to the present* (page 69).

Rimantas JOKIMAITIS. *Review of a book „Memorial Book of Yurburg (Jurbarkas) Lithuania“ New York. 2019* (page 76).

Astrida PETRAITYTĖ. *Testimony of Kionigsberg / Karaliaučius Tragedy. Review of a book by Henriette Piper „Paskutinis Kionigsbergo kunigas: Hugo Linckas tarp Rytprūsų ir Hamburgo“ (Der letzte Pfarrer von Königsberg: Hugo Linck zwischen Ostpreußen und Hamburg. Berlin: be.bra verlag, 2019)* (page 87).

Krescencija ŠURKUTĖ. *House Arrest 2*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming! Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

Jan ZIELONKA

The mythology of the East-West divide (En) (Lt)

With the fall of the Berlin Wall, the unification of Germany, and the EU's enlargement, the East-West divide has lost its meaning. Moreover, post-communist countries have been more vigilant in keeping their accounts in order than many of their western European partners. So why not put the ghosts of communism to rest and build a united Europe?

SRTR fondas 2020 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros raidos kryptys ir komunikacijos slenksčiai“ skyrė 23 000 eurų, o projektui „Nepriklausomybė kultūros veidrodyje“ – 24 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas:

Problemos ir idėjos, Rūpesčiai ir lūkesčiai, Kūryba ir kūrėjai (iš dalies), Apie knygas

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2300 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Aleš VESELY
Sviestas
kambarys
2000

Mireya
SAMPER
Gelės
2018

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2020, Nr. 4 (664), (1–96)
Indeksas 5031

